

Higher State Establishment of
Ukraine Educational «Bukovinian
State Medical University»

ВДНЗ України «Буковинський
державний медичний університет»

Ștefan cel Mare University
of Suceava

Сучавський університет імені
Штефана чел Маре

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУСПІЛЬНИХ НАУК ТА ІСТОРІЇ МЕДИЦИНИ

AKTUALINI PYTANNIA SUSPILINIH
NAUK TA ISTORII MEDITSINI
(APSNIM)

CURRENT ISSUES OF SOCIAL
STUDIES AND HISTORY OF
MEDICINE

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
И ИСТОРИИ МЕДИЦИНЫ

ENJEUX ACTUELS DES SCIENCES
SOCIALES ET DE L'HISTOIRE DE
LA MEDECINE

Спільний українсько-румунський науковий журнал
Joint Ukrainian-Romanian scientific journal

2017, 2 (14)

<i>Журнал засновано в 2013 р. Перереєстровано 27.07.2015 р. у Міністерстві юстиції України (Свід. № 21495-11295ПП – Сер. КВ)</i>	<i>Journal started publishing in 2013 year. Re-registered in the Ministry of Justice of Ukraine 27.07.2015 p (Cert.of registr. № 21495-11295ПП – Ser. KB)</i>
<i>Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з історичних (Наказ МОН України № 515 від 16.05.2016р.) та філологічних наук (Наказ МОН України № 1222 від 07.10.2016 р.)</i>	<i>Journal is on the List of Scientific Professional publication of the Ministry of Education and Science of Ukraine, entitled to publish main results of dissertations in different fields of Historical sciences (order № 515 of 16.05.2016) and Philological sciences (order № 1222 of 07.10.2016)</i>

President:

Dr. of Medicine, Prof. **Taras Boychuk** (Bukovinian State Medical University)

Editors-in-Chief:

Dr. of History, Prof. **Stefan Purici** (Ștefan cel Mare University of Suceava)

Dr. of History, Prof. **Antoniuy Moysey** (Bukovinian State Medical University)

Executive Editors:

Lecturer **Lilia Roman**, Ph.D. (Bukovinian State Medical University)

Lecturer **Harieta Mareci Sabol**, Ph.D. (Ștefan cel Mare University of Suceava)

Lecturer **Antonina Anistratenko**, Ph.D. (Bukovinian State Medical University,
responsible for the electronic version of the journal and website)

Editors Assistants:

Associate Prof. **Inha Tymofijchuk**, Ph.D. (Bukovinian State Medical University)

Lecturer **Vasile M. Demciuc**, Ph.D. (Ștefan cel Mare University of Suceava)

INDEXING: Index Copernicus – 63,17 (2015) | Infobase Index – 2,8 (2016) | MIAR – 2,8 (2016) | SRJIF – 3,98 (2017)

Journal was registered in the international scientometric and bibliographical database Index Copernicus, Ulrichs Web, Google Scholar, Erih Plus, Scientific Indexing Services, eLibrary, Index of Turkish Education, Infobase Index, OAJI, World Cat, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Sherpa/Romeo, Scientific Journal Impact Factor (SJIF), Information Matrix for the Analysis of Journals (MIAR), Journals Factor (JF), International Institute of organized research (I2OR), Journals Impact Factor, International Innovative Journal Impact Factor (IJIF), Rootindexing, Science Research Journal Impact Factor (SRJIF), was published in database Scientific periodicals of Ukraine of National V. Vernadskij library web-site, SCIARY WorlWide Elibrary (SUA), Central and Eastern European Online Library (Germany).

Editorial Board:

Social sciences:

Associate Prof. **Gennadii Kazakevych**, Dr. of History, Taras Shevchenko Kyiv National University (Ukraine);
Prof. **Michel Kerautret**, Dr. of History, Ecole des Hautes études en sciences sociales (Paris, France);
Prof. **Zenon Kohut**, Dr. of History, Alberta University (Edmonton, Canada);
Prof. **Oleksandr Kurochkin**, Dr. of History, M. Rylskiy Institute of Art, Folklore and Ethnology, Academy of Sciences (Kyiv, Ukraine);
Chief Research Worker **Elisaveta Kvilincova**, Dr. of History, Institute of Cultural Heritage, Academy of Sciences (Chisinau, R. Moldova);
Prof. **Yuri Makar**, Dr. of History, Academician of the Ukrainian Academy of History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine);
Senior Research Associate **Paul Meerts**, Dr. of History, Institute of International Relations Clingendael (The Hague, Netherlands);
Prof. **Olimpia Mitric**, Dr. of History, Ștefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania);
Prof. **Gheorghe Onișoru**, Dr. of History, Ștefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania);
Associate Prof. **Florin Pintescu**, Dr. of History, Ștefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania);
Academician **Stepan Pavliuk**, Dr. of History, Director of the Institute of Ethnology, Academy of Sciences (Ukraine);
Academician **Anna Skrypnyk**, Dr. of History, Director of the Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology, Academy of Sciences (Kyiv, Ukraine);
Prof. **Andrzej Wawryniuk**, Dr. of History, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Cholmie (Poland);
Prof. **Vitaliy Dokash**, Dr. of Philosophy, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine);
Prof. **Mychailo Marchuk**, Dr. of Philosophy, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine);
Prof. **Sorin Tudor Maxim**, Dr. of Philosophy, Ștefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania);
Prof. **Diego Sanches Mecka**, Dr. of Philosophy, National University of Distance Education (Madrid, Spain);
Assoc. Prof. **George Neamtu**, Dr. of Philosophy, Ștefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania);
Prof. **Ivan Ostaschuk**, Dr. of Philosophy, Bukovinian State Medical University, M.P. Dragomanov National pedagogical University (Ukraine);
Assoc. Prof. **Bogdan Popoveniuc**, Dr. of Philosophy, Ștefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania);
Assoc. Prof. **Nina Zoriy**, Ph. D. of Philosophy, Bukovinian State Medical University (Ukraine);
Prof. **Bertrand Badiou**, Dr. Of Philology, Ecole normale supérieure (Paris, France);
Prof. **Piotr Borek**, Dr. of Philology, Head of the Polish Philology Institute Krakiv Pedagogical University (Poland);
Prof. **Mircea A. Diaconu**, Dr. of Philology, Ștefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania);
Assoc. Prof. **Evelina-Mezalina Graur**, Dr. of Philology, Ștefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania);
Prof. **Adam Falowski**, Dr. of Philology, Head of the East Slavic Philology Institute Jagiellonian University (Poland);
Prof. **Roma Franko**, Dr. Of Philology, University of Saskatchewan (Canada);
Assoc. Prof. **Simona-Aida Manolache**, Dr. of Philology, Ștefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania);
Prof. **Hanna Martynova**, Dr. of Philology, Bohdan Chmelnytskyi Cherkasy National University (Ukraine);
Prof. **Nagy Rodica-Măriora**, Dr. of Filology, Head of the Scientific library in Ștefan cel Mare University of Suceava;
Prof. **Antoaneta Olteanu**, Dr. of Philology, Bucharest University (Romania);
Assoc. Prof. **Oleksandr Rak**, Ph. D. of Philology, Bukovinian State Medical University (Ukraine);
Prof. **Nataliya Rusnak**, Dr. of Philology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine);
Chief Research Worker **Anna-Maria Sorescu-Marinkovich**, Dr. of Philology, Balkan Institute at Serbian Academy of Sciences and Art (Belgrad);
Assoc. Prof. **Nadia Laura Serdenciuc**, Dr. of Educational Sciences, Ștefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania).

History of medicine:

Assoc. Prof. **Carmen Cornelia Bălan**, Dr. of Psychology, Ștefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania);
Prof. **Vasyl Cheban**, Dr. of Medicine, Bukovinian State Medical University (Ukraine);
Dr. med. Dipl.-Psych, MBA, **Gerhardt Dammann**, Chief of Psychiatrische Klinik Münsterlingen and the psychiatric services Thurgau (Switzerland);
Prof. **Alexander Fediv**, Dr. of Medicine, Bukovinian State Medical University (Ukraine);
Prof. **Oleksandr Ivashiuk**, Dr. of Medicine, Bukovinian State Medical University (Ukraine);
Prof. **Yuzef Podguretski**, Dr. of Psychology, Opole University (Poland);
Prof. **Alfred Prits**, Dr. of Psychology, Pres. of World Psychology Union, Head of Psychotherapy and Psychoanalysis Institute in Vienna (Austria);
Prof. **Viktor Tashchuk**, Dr. of Medicine, Bukovinian State Medical University (Ukraine);
Prof. **Dmytro Tyntyuk**, Dr. of Medicine, Chisinau State University of Medicine and Pharmacy N.Testemitsu (R. Moldova);
Prof. **Bohdan Vasylevskiy**, Dr. of Medicine, Chief of Psychosomatik Institute (Warsaw, Poland);
Prof. **Konstantin Yetsko**, Dr. of Medicine, Chisinau State University of Medicine and Pharmacy N.Testemitsu (R. Moldova).

Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал. Серія "Історичні науки" || Current issues of Social studies and History of Medicine. Joint Ukrainian-Romanian scientific journal. Series "Historical sciences" / Редколегія: Т. Бойчук, Ш. Пуріч, А. Мойсей. Чернівці-Сучава: БДМУ. 2017. № 2 (14). 182 с.

ISSN: 2311-9896; EISSN 2411-6181

The actual problems of world history, history of Ukraine, history of religion, ethnogenesis and traditional culture of peoples, archeology, philosophy, linguistics, literature and history of medicine are investigated in the journal. The journal is the international edition according to the sphere of extension and geography of the authors.

The publication is aimed at the higher educational institutions, academic institutes, and cultural institutions staff.

ББК 60я53+5г.я43

The journal is published in paper and electronic version with the resolution of the academic council of Higher State Educational Establishment of Ukraine "Bukovinian State Medical University" (Decision № 8 Date 23.02.2017).

The authors are responsible for the selection, accuracy of given information, citations, proper names, geographical names and other data.

Publishing: 2-4 issues a year. Languages: Ukrainian, Russian, English, French.

Address: Ukraine, 58000, Chernivtsi, Heroiv Maidanu str., 3, Department of Social Sciences and Ukrainian Studies.
Tel.: (0372) 520871. **E-mail:** snim@bsmu.edu.ua; society@bsmu.edu.ua

The total version of the journal is available on the Web site: <http://apsnim.bsmu.edu.ua>

**ЗМІСТ
(СОДЕРЖАНИЕ, SUMMARY, CONTENU)**

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

**ІСТОРИЯ АЛЬМА МАТЕР
HISTORY OF ALMA MATER**

- Бойчук Тарас, Мойсей Антоній.** УЧАСТЬ СПІВРОБІТНИКІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО МЕДИЧНОГО ІНСТИТУТУ В ЛІКВІДАЦІЇ ВОГНИЩ ШКІРНО-ВЕНЕРИЧНИХ ХВОРОБ НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (1946–1949 РР.). **C. 8**
- Бойчук Тарас, Мойсей Антоній.** Участие сотрудников Черновицкого государственного медицинского института в ликвидации очагов кожно-венерических болезней на территории Черновицкой области (1946–1949 гг.).
- Boychuk Taras, Moyssey Antonyi.** Participation of Chernivtsi State Medical Institute in the liquidation of the skin and venereal diseases in Chernivtsi region during 1946-1949 periods.
- Boychuk Taras, Moyssey Antonyi.** La participation des collaborateurs de l'Institut d'Etat de Médecine à la liquidation des centres des maladies cutanées et vénériennes sur le territoire de la région de Chernivtsi dans les années 1946–1949.
- Бірюк Ігор, Цыркот Ігор, Куковська Ірина, Стефанчук Василь, Мойсюк Володимир, Стефак Ярослав, Юрчук Леонід.** ІСТОРІЯ КАФЕДРИ МЕДИЦИНИ КАТАСТРОФ ТА ВІЙСЬКОВОЇ МЕДИЦИНИ БУКОВИНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. **C. 20**
- Бирюк Игорь, Цыркот Игорь, Куковская Ирина, Стефанчук Василий, Мойсюк Владимир, Стефак Ярослав, Юрчук Леонид.** История кафедры медицины катастроф и военной медицины Буковинского государственного медицинского университета.
- Biryuk Igor, Tsyrkot Igor, Kukovska Iryna, Stefanchuk Vasil, Moysyuk Vladimir, Stefak Jaroslav, Yurchuk Leonid.** The history of the department of disaster and military medicine of Bukovinian State Medical University.
- Biryuk Igor, Tsyrkot Igor, Kukovska Iryna, Stefanchuk Vasil, Moysyuk Vladimir, Stefak Jaroslav, Yurchuk Leonid.** L'histoire du département de médecine militaire et celle des catastrophes de l'Institut d'Etat de Médecine de Bucovine.
- Стаднийчук Раїса, Братенко Михайло, Перепелиця Олесь.** СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВОГО НАПРЯМКУ ДОСЛІДЖЕНЬ КАФЕДРИ МЕДИЧНОЇ ТА ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ХІМІЇ (ДО 105 РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ А. В. ДОМБРОВСЬКОГО). **C. 25**
- Раиса Стаднийчук, Михаил Братенко, Олесь Перепелиця.** Становление научного направления исследований кафедры медицинской и фармацевтической химии (к 105- летию со дня рождения А. В. Домбровского).
- Stadniychuk Raisa, Bratenko Mykhaylo, Perepelytsya Olesya.** Formation of the scientific activities direction at the department of medicinal and pharmaceutical chemistry (dedicated to 105th birthday anniversary of A. V. Dombrovsky).
- Stadniychuk Raisa, Bratenko Mykhaylo, Perepelytsya Olesya.** La formation des activités de recherches au sein du département de la chimie thérapeutique et pharmaceutique (dédié à la 105-ème anniversaire de A.V. Dombrovsky).
- ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ
WORLD HISTORY**
- Балух Олексій.** БУКОВИНА ЯК ОБ'ЄКТ ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ ОСМАНСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ ТА РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ (1653-1673 РР.). **C. 29**
- Балух Алексей.** Буковина как объект противостояния между Османской империей и Речью Посполитой (1653-1673 гг.).
- Balukh Oleksii.** Bukovyna as an object of confrontation between the Ottoman Empire and Rzeczpospolita (in the late 1653-1673).
- Balukh Oleksii.** Bucovine comme objet de l'opposition entre l'Empire Ottoman et la Rzeczpospolita (1653-1673).
- Безаров Олександр.** СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ. **C. 35**
- Безаров Александр.** Социальная структура еврейского населения Российской империи в конце XIX века.
- Bezarov Alexander.** The social structure of the Jewish population of the Russian Empire in the late nineteenth century .
- Bezarov Alexander.** La structure sociale de la population juive de l'Empire Russe à la fin du XX siècle.
- Шигельська Галина.** ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ГАЛИЦЬКОЇ ТРЕМБОВЛІ В КАНАДСЬКИХ ПРЕРІЯХ (ДО 120-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ КАНАДІЙСЬКОЇ ТРЕМБОВЛІ). **C. 41**
- Шигельская Галина.** Историческое наследие Галицкой Трёмбовли в канадских прериях (к 120-летию основания Канадской Трёмбовли).
- Shchyhelska Halyna.** Historical heritage of Galician Trembovlia in Canadian prairies (120th anniversary of Canadian Trembovlia).
- Shchyhelska Halina.** Le patrimoine historique de la Trembovlia Galicienne dans les prairies canadiennes (dédié à la 120ème anniversaire de la Trembovlia Cannadienne).

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ HISTORY OF UKRAINE

- Казакевич Ольга.** МОВА У ПОВСЯКДЕННОМУ СПІЛКУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ). **C. 47**
Казакевич Ольга. Язык повседневного общения украинской интеллигенции второй половины XIX века.
Kazakevych Olga. Everyday language of the Ukrainian intellectuals in the late 19th century.
Kazakevych Olga. Le langage courant de l'intelligentsia ukrainienne (deuxième partie du XX siècle).
- Скакун Ігор.** ІСТОРИЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ. **C. 53**
Скакун Ігорь. История социально культурных преобразований в Украине в начале 90-х годов XX века.
Skakun Ihor. History of the sociocultural transformations in Ukraine in the early 90-s of XX century.
Skakun Ihor. L'histoire des transformations socio-culturelles en Ukraine au début des années 90 du XX siècle.
- Суровцев Олег.** Євреї Буковини у період Другої світової війни через призму друкованих матеріалів газети «Буковина» **C. 57**
Суровцев Олег. Евреи Буковины в период Второй мировой войны через призму печатных материалов газеты «Буковина»
Surovtsev Oleg. JEWS IN BUKOVYNA DURING WORLD WAR II THROUGH THE PRISM OF PRINTED MATERIALS OF "BUCOVINA" NEWSPAPER
Surovtsev Oleg. Les Juifs de Boucovine pendant la deuxième guerre mondiale à travers le prisme des journaux imprimés en Boucovine.

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ METHODOLOGY OF HISTORY

- Безарова Галина.** ПРОБЛЕМА ПРЕДМЕТА І ОБ'ЄКТА В МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРІЇ. **C. 62**
Безарова Галина. Проблема предмета и объекта в методологии истории.
Bezarova Halyna. The problem of subject and object in the methodology of history.
Bezarova Halyna. Le problème de sujet et objet dans la méthodologie de l'histoire.

ЕТНОЛОГІЯ ETHNOLOGY

- Голант Наталія.** Елементи політичної сатири в сценаріях весняного карнавалу в румунському Банаті. **C. 68**
Голант Наталия. ЭЛЕМЕНТЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ САТИРЫ В СЦЕНАРИЯХ ВЕСЕННЕГО КАРНАВАЛА В РУМЫНСКОМ БАНАТЕ.
Golant Natalia. The Elements of Political Satire in the Spring Carnival Performances of Romanian Banat.
Golant Natalia. Les éléments de la satire politique dans les scénarios du carnaval militaire de Banat Roumaine.
- Деребуш Кармен.** Сприйняття одне одного в контексті становлення особистості. Проблемне дослідження. **C. 73**
Деребуш Кармен. ВОСПРИЯТИЕ ДРУГ ДРУГА В КОНТЕКСТЕ СТАНОВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ. ПРОБЛЕМНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ.
Dărăbuș Carmen. The Perception of One Another in the Construction of the Self. Case Study.
Dărăbuș Carmen. La perception de l'autrui dans la construction de sien. Etude de cas.
- Іванчук Василь.** Соціально-екзистенційні сегменти пам'яті про предків. **C. 77**
Иванчук Василий. Социально-экзистенциальные сегменты памяти о предках.
Ivanchuk Vassily. SEGMENTS OF SOCIAL AND EXISTENTIAL MEMORY OF ANCESTORS.
Ivanchuk Vassily. Les segments sociaux et existentiels de la mémoire des ancêtres.
- Курочкін Олександр.** РИТУАЛЬНІ СЛОВ'ЯНСЬКІ ТАНЦІ – «СКОКИ». **C. 83**
Курочкин Александр. Ритуальные славянские танцы - «скоки».
Kurochkin Oleksandr. Ritual Slavonic dances "skoki".
Kurochkin Oleksandr. Les dances rituelles slaves "skoki".
- Мойсей Антоній.** РОДИЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ НАСЕЛЕННЯ БУКОВИНИ В НАУКОВИХ ПРАЦЯХ РУМУНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ ІІ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ. **C. 88**
Мойсей Антоний. Родильная обрядность населения Буковины в научных трудах румынских исследователей ІІ половины ХІХ - начала ХХІ века.
Moysey Antony. Maternity rites of population of Bukovina in scientific studies of the Romanian researchers the second half of the XIX - early XXI centuries.
Moysey Antony. Les rites d'accouchement de la population de Boucovine dans les oeuvres des chercheurs roumains de la ІІ moitié – début du XXI siècle.

- Рахно Костянтин.** БОРОДА ДОНАРА, ГРОМОВА РОСЛИНА, ДАХОВЕ ЗІЛЛЯ: ПРО ІСТОРІЮ НАРОДНИХ НАЗВ МОЛОДИЛА ПОКРІВЕЛЬНОГО. **C. 94**
- Рахно Константин.** Борода донара, громовое растение, кровельное зелье: об истории народных названий молодила кровельного.
- Rakhno Kostyantyn.** Donar's beard, thunder plant, roof herb: on the history of the popular names of houseleek.
- Rakhno Constantin.** La barbe de donateur, la plante de tonnerre, la plante de toit: sur l'histoire des noms populaires de la joubarbe des toits.

- Триняк Лілія.** ОСОБЛИВОСТІ ЗИМОВОГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛУ ПОКУТЯН В СТУДІЯХ ПОЛЬСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. **C. 100**
- Трыняк Лілія.** Особенности зимнего календарного цикла покутян в исследованиях польских ученых второй половины ХІХ – начала ХХ в.
- Труняк Liliya.** Winter holidays cycle of Pokuttia in the studies of Polish researchers in the second half of ХІХ – early ХХ century
- Труняк Liliya.** Les particularités du cycle hivernal de Pokuttia dans les études des chercheurs polonais de la deuxième moitié du ХІХs. – début de ХХ s.

- Шокальські Каєтан.** Фестиваль музики й мистецтва у Вудстоці, як вершина руху хіпі. **C. 106**
- Шокальски Каєтан.** Фестиваль музики и искусства в Вудстоке, как вершина движения хиппи.
- Szokalski Kajetan.** THE WOODSTOCK MUSIC AND ART FAIR AS AN APEX OF THE HIPPIE MOVEMENT.
- Szokalski Kajetan.** Festival de music et d'art à Voudstoc comme le point culminant du mouvement de hippie.

ІСТОРІЯ МЕДИЦИНИ HISTORY OF MEDECINE

- Антонюк Ярослав.** Постсуїцидальний синдром у ідейних фанатиків (на матеріалах підпілля ОУН Волині). **C. 109**
- Антонюк Ярослав.** Постсуицидальный синдром среди идейных фанатиков (на материалах подполья ОУН Вольни).
- Antoniuk Yaroslav.** POST SUICIDAL SYNDROME OF IDEOLOGICAL FANATICS (BASED ON FILES OF OUN UNDERGROUND IN VOLYN).
- Antoniuk Yaroslav.** Le syndrome postsuicide des fans d'idées (sur le corpus du matériel clandestin de l'organisation des nationalistes ukrainiens de Volyn)

- Анцупова Віта, Остапчук Валентина, Пирогова Наталія, Бришевац Людмила, Остапчук Григорій.** БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СВЯТО-ПОКРОВСЬКОГО ЖІНОЧОГО МОНАСТІРЯ (М. КИЇВ) У РОЗВИТКУ МЕДИЧНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ. **C. 113**
- Анцупова Вита, Пирогова Наталія, Остапчук Валентина, Бришевац Людмила, Остапчук Григорій.** Благотворительная деятельность Свято-Покровского женского монастыря (г. Киев) в развитии медицинской сферы в Украине в конце ХІХ века.
- Antsupova Vita, Ostapchuk Valentina, Pyrogorova Nataliia, Ostapchuk Grigoriy, Ljudmila Brisevac.** Charitable activity of the Svyato-Pokrovskiy Monastery (Kyiv) for the development of the medical sphere in Ukraine at the end of the 19th century.
- Antsupova Vita, Ostapchuk Valentina, Pyrogorova Nataliia, Ostapchuk Grigoriy, Ljudmila Brisevac.** L'activité de bienfaisance du couvent de l'Intercession de la Mère de Dieu pour Femmes Sainte-Intercession (Kyiv) visée au développement du domaine de médecine en Ukraine à la fin du ХХ siècle.

- Бадюк Михайло, Бірюк Ігор, Жупан Богдан, Циркот Ігор, Куковська Ірина, Сикирицька Татяна.** Історія становлення високого мистецтва сучасної військової медицини України. **C. 117**
- Бадюк Михаил, Бирюк Игорь, Жупан Богдан, Цыркот Игорь, Куковская Ирина, Сикирицька Татяна.** История становления высокого искусства современной военной медицины Украины.
- Mykhailo Badiuk, Igor Biryuk, Bogdan Zhupan, Igor Tsyrcot, Iryna Kukovska, Tatyana Sykyrytska.** HISTORY OF THE FORMATION OF HIGH ART OF MODERN MILITARY MEDICINE OF UKRAINE.
- Mykhailo Badiuk, Igor Biryuk, Bogdan Zhupan, Igor Tsyrcot, Iryna Kukovska, Tatyana Sykyrytska.** L'histoire de la formation d'un grand art de la médecine militaire contemporaine en Ukraine.

- Логуш Леся, Пилип Галина, Назимок Євгенія, Стефанчук Василь, Мойсюк Володимир, Стефак Ярослав, Юрчук Леонід.** ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ. **C. 123**
- Логуш Леся, Пылып Галина, Назимок Євгенія, Стефанчук Василь, Мойсюк Владимир, Стефак Ярослав, Юрчук Леонид.** Исторический анализ развития медицинского образования.
- Lohush Lesya, Pilip Galina, Nazimok Yevheniya, Stefanchuk Vasil, Moysyuk Vladimir, Stefak Jaroslav, Yurchuk Leonid.** Historical analysis of medical education.
- Lohush Lesya, Pilip Galina, Nazimok Yevheniya, Stefanchuk Vasil, Moysyuk Vladimir, Stefak Jaroslav, Yurchuk Leonid.** L'analyse historique de la formation en médecine.

- Бірюкова Тетяна, Федів Володимир, Олар Олена, Гайдичук Надія, Микитюк Орися.** ІСТОРИЯ РАДІОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ ДОСЯГНЕНЬ ПРИРОДНИЧИХ НАУК. **C. 127**
- Бирюкова Татьяна, Федив Владимир, Олар Елена, Гайдичук Надежда, Микитюк Орися.** История радиологии в контексте достижений естественных наук.
- Biriukova Tatyana, Fediv Volodymyr, Olar Olena, Haydychuk Nadiya, Mykytyuk Orysya.** The history of radiology in the context of the achievements of science.
- Biriukova Tatyana, Fediv Volodymyr, Olar Olena, Haydychuk Nadiya, Mykytyuk Orysya.** L'histoire de la radiologie dans le contexte des acquis des sciences naturelles.
- Ляшук Петро, Ляшук Руслана.** МУЗИ З ЛІКАРСЬКИМ САКВОЯЖЕМ: ВІХИ ЛІКАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ, ОБСТАВИНИ ТА ПРИЧИНИ СМЕРТІ. **C. 131**
- Ляшук Петр, Ляшук Руслана.** Музы с врачевным саквожем: штрихи врачевной деятельности и литературного творчества, обстоятельства и причины смерти.
- Liashuk Petro, Liashuk Ruslana.** Muses carrying a medical bag: Milestones of medical practice and literary work, circumstances and causes of death.
- Liashuk Petro, Liashuk Ruslana.** Les muses comportant le bagage de médecine: les traits de l'activité des médecins et l'oeuvre littéraire, les circonstances et les causes du décès.
- Мандрик-Мельничук Марія, Коцур Віта.** Исторична генеза морально-етичної регламентації лікарської професії. **C. 138**
- Мандрик-Мельничук Мария, Коцур Вита.** Исторический генезис морально-этической регламентации профессии врача.
- Mandryk-Melnychuk Mariya, Kotsur Vita.** HISTORICAL GENESIS OF MORAL AND ETHICAL REGULATION OF MEDICAL PROFESSION.
- Mandrik-Melnichuk Mary, Kocur Vita.** La genèse historique du règlement moral et éthique de la profession du médecin.
- Тимофійчук Інга, Семененко Світлана, Савчук Тетяна, Роман Лілія, Роман Ігор.** Наукові здобутки видатного фізіолога Сеченова І.М. **C. 143**
- Тимофійчук Инга, Семененко Светлана, Савчук Татьяна, Роман Лилия, Роман Игорь.** Научные достижения выдающегося физиолога И.М.Сеченова.
- Tymofiychuk Inga, Semenenko Svitlana, Savchuk Tetyana, Roman Liliya, Roman Ihor.** Scientific achievements of eminent physiologist I.M. Sechenov
- Tymofiychuk Inga, Semenenko Svitlana, Savchuk Tetyana, Roman, Liliya Roman Ihor.** Résultats scientifiques de l'éminent physiologiste I.M. Sechenov
- Швец Валентин, Боштан Софія, Борейко Лілія.** Историчний огляд електрофізіологічних методів дослідження. **C. 149**
- Швец Валентин, Боштан София, Борейко Лилия** Исторический обзор электрофизиологических методов исследования.
- Shvets Valentyn, Boshtan Sofia, Boreiko Lilia.** HISTORICAL OVERVIEW OF ELECTROPHYSIOLOGICAL METHODS.
- Shvets Valentyn, Boshtan Sofia, Boreiko Lilia.** L'analyse historique des méthodes électrophysiologiques de recherche.
- Юрнюк Святослава, Савка Світлана, Ткач Алла.** ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ПРАВА. **C. 153**
- Юрнюк Святослава, Савка Светлана, Ткач Алла.** Исторические аспекты развития медицинского права.
- Yurnyuk Svyatoslava, Savka Svitlana, Tkach Alla.** Historical aspects of medical law development.
- Yurnyuk Svyatoslava, Savka Svitlana, Tkach Alla.** Les aspects historiques du développement du droit de médecine.
- Бендас Володимир.** КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ НАРИС ПРО СВЯТОГО ЛІКАРЯ ДУШ І ТІЛ ЄПІСКОПА-ХІРУРГА В. ВОЙНО-ЯСЕНЕЦЬКОГО. **C. 156**
- Бендас Владимир.** Краткий исторический очерк о святом лекаре душ и тел епископе-хирурге В. Войно-Ясенецком.
- Bendas Volodymyr.** Short historical essay about Voyno-Yasenetsky the Saint, doctor of body and soul, bishop and surgeon.
- Bendas Volodymyr.** Un court essai historique sur l'évêque V.Voyno-Yasenskyi, Saint médecin de l'âme et du corps.

ГРОМАДСЬКЕ ЗДОРОВ'Я PUBLIC HEALTH

- Таралло Володимир.** РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ЗДОРОВ'Я – ОСНОВА ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я. **159**
- Таралло Владимир.** Развитие теории здоровья – основа решения проблем здравоохранения.
- TaralloVolodymyr.** Development of theory of health is basis of decision of problems of health protection.
- TaralloVolodymyr.** Le developpement de la théorie de santé est le fondement de la résolution de problème de la protection de la santé.
- Чебан Василь.** ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ТА СУЧАСНА НЕБЕЗПЕКА ВІРУСНО-БАКТЕРІАЛЬНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СВІТОВОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ). **C. 164**
- Чебан Василий.** Исторический аспект и современная опасность вирусно-бактериальных заболеваний (по материалам мирового и отечественного опыта).
- Cheban Vasyi.** Historic aspect and current threat of viral bacterial diseases (on the materials of international and domestic experience).
- Cheban Vasyi.** L'aspect historique et le danger actuel des maladies virulentes et bactériologiques (sur le corpus de l'expérience mondiale et nationale).

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ У СИСТЕМІ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ
TEACHING METHODOLOGY IN SYSTEM OF MEDICAL EDUCATION

Аністратенко Антоніна. ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ. **C. 168**

Анистратенко Антонина. Проблемы преподавания украинского языка как иностранного: прикладной аспект.

Anistratenko Antonina. Issues of teaching Ukrainian as a foreign language: the practical aspect.

Anistratenko Antonina. Les problèmes de l'enseignement de l'ukrainien comme langue étrangère: aspect pratique.

Роговий Юрій, Білоокій В'ячеслав. РОЛЬ ТЕОРІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО МЕТАБОЛІЗМУ КЕМПІНСЬКОГО У ПОЛПШЕННІ ВИКЛАДАННЯ ТА ЗАСВОЄННЯ ПАТОФІЗІОЛОГІЇ. **C. 172**

Роговий Юрій, Белоокій Вячеслав. Роль теории информационного метаболизма Кемпинского в улучшении преподавания и усвоения патофизиологии.

Rohovyy Yuriy, Bilo'okiy Vyacheslav. The role of theory of informational metabolism Kempinski in improving learning and mastering pathophysiology.

Rohovyy Yuriy, Bilo'okiy Vyacheslav. Le role de la théorie du métabolisme d'information Kempinski dans le perfectionnement de l'enseignement et l'assimilation de la pathophysiologie.

Попелюк Олександра-Марія. До питання адаптації іноземних студентів на молодших курсах Вищої медичної школи. **C. 175**

Попелюк Александра-Мария. К вопросу адаптации иностранных студентов на младших курсах Высшей медицинской школы.

Popelyuk Alexandra-Maria. TO THE THE ADAPTATION OF OF FOREIGN STUDENTS IN JUNIOR COURSES ON HIGHER MEDICAL SCHOOL.

Popelyuk Alexandra-Maria. Autour de la question de l'adaptation des étudiants étrangers au début de leurs études à la Grande École de Médecine.

РЕЦЕНЗІЇ
REVIEWS

Мойсей Антоній, Моїсей Аркадій. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕТНОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ ОЧИМА АВТОРІВ ЖУРНАЛУ «НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ ТА ЕТНОЛОГІЯ». **C. 178**

Мойсей Антоний, Моисей Аркадий. Основные тенденции этнологических исследований глазами авторов журнала «Народное творчество и этнология».

Antoniyy Moyses, Arkadiy Moisey. Major tendencies of the ethnological studies by the authors of the magazine "Folk art and Ethnology".

Antoniyy Moyses, Arkadiy Moisey. Les tendances dominantes des études ethnologiques du point de vu des auteurs de la revue "L'art populaire et ethnologie".

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ (Требования к оформлению статей, Requirements for the articles, Instructions aux auteurs) **C. 181**

**УЧАСТЬ СПІВРОБІТНИКІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО МЕДИЧНОГО ІНСТИТУТУ В
ЛІКВІДАЦІЇ ВОГНИЩ ШКІРНО-ВЕНЕРИЧНИХ ХВОРОБ
НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (1946–1949 РР.)**

Тарас БОЙЧУК, Антоній МОЙСЕЙ,
ВДНЗ України «Буковинський державний
медичний університет», Чернівці (Україна)
rector@bsmu.edu.ua
antoniimoisei@bsmu.edu.ua

**PARTICIPATION OF CHERNIVTSI STATE MEDICAL
INSTITUTE IN THE LIQUIDATION OF THE SKIN AND
VENEREAL DISEASES IN CHERNIVTSY REGION DURING
1946-1949 PERIODS**

Taras BOYCHUK, Antoni MOYSEY
Higher State Educational Establishment of Ukraine
«Bukovinian State Medical University», Chernivtsi (Ukraine),
ORCID ID: 0000-0001-5295-2271
RESEARCHER ID S-5261-2016

Бойчук Тарас, Мойсей Антоній. Участие сотрудников Черновицкого государственного медицинского института в ликвидации очагов кожно-венерических болезней на территории Черновицкой области (1946–1949 гг.). В статье на основе архивных материалов рассмотрена ситуация, которая существовала в сфере распространения заболеваний сифилисом и коростой на территории Черновицкой области Украины в послевоенный период как феномен, имеющий свои корни во времена габсбургской эпохи австрийского владычества, а в последствии – румынского правления. Проанализирован конкретный вклад, внесенный сотрудниками Черновицкого государственного медицинского института, в дело исследования причин и состояния распространения сифилиса и коросты в определенных районах области в 1946 г.; уровень теоретических разработок и конкретных методик для лечения сифилиса в последующих после экспедиции годы. Даны биографии и деловые характеристики наиболее отличившихся в деле борьбы с сифилисом на территории края в послевоенный период ученым.

Ключевые слова: Черновицкий государственный медицинский институт, Буковинский государственный медицинский университет, кафедра кожно-венерических болезней, венерический отряд, областной кожно-венерологический диспансер, сифилис, короста.

Вступ. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), сифіліс, гонорея, трихомоніаз, хламідіоз є одними із найбільш розповсюджених хвороб у світі, поступаючись грипу під час епідемії та малярії. Щорічно в світі реєструються близько 60 млн. хворих на сифіліс, до 300 млн. випадків корості. За оцінками експертів ВООЗ, щорічно захворювання шкіри вражають від 30 до 70% людства, з яких майже 5% пацієнтів зі шкірними захворюваннями страждають на коросту. В Україні щорічно реєструються близько 400 тис. нових випадків інфекцій, що передаються статевим шляхом (ПСП).

Розуміючи відмінність між станом охорони здоров'я, який існує на сучасному етапі, та ситуацією, яка склалася в повоєнні роки (розруха, голод, антисанітарія), ми наполягатимемо на цінності досвіду, отриманого вченими Чернівецького державного медичного інституту (далі ЧДМІ) впродовж 1940–1950-х рр. у справі ліквідації вогнищ шкірно-венеричних хвороб в Чернівецькій області. Доробок тодішніх медиків за своїм значенням, на нашу думку, має всеукраїнський характер. Теоретичні розробки наших науковців, схема практичного вирішення проблеми в районах епідемії потребують вивчення і застосування, в разі потреби, у більш широких масштабах.

Постановка проблеми. Система боротьби з венеричними хворобами в СРСР була затверджена на законодавчому рівні як планова, доступна і безкоштовна в діа-

гностичному та лікувальному спрямуванні допомога хворим на венеричні хвороби. Було організовано спеціальну мережу венерологічних закладів. Свідоме уникнення інфікованими особами лікування каралося відповідно до Карного кодексу. Досвід боротьби з сифілісом, який практикувався в Радянській Україні міжвоєнного періоду, отримав назву «каральна венерологія». Після Другої світової війни проводилася більш системна робота. В СРСР було створено державну дерматовенерологічну службу з налагодженою системою диспансерних заходів та безкоштовною загальнодоступною спеціалізованою допомогою. Це відіграло важливу роль у запобіганні широкого розповсюдження сифілісу та інших венеричних хвороб у післявоєнні роки.

В УРСР, починаючи з 1945 р., було налагоджено жорстку реєстрацію та облік хворих на венеричні та контактні шкірні захворювання. Станом на 1950 р. в УРСР уже функціонувало 1165 дерматовенерологічних закладів, у тому числі 127 диспансерів (6300 ліжок, 2064 лікарів). Діяли 4 науково-дослідні інститути з цієї проблематики – Харківський, Київський, Львівський. Одеський.

Несприятлива епідеміологічна ситуація в Україні після війни диктувала необхідність розроблення ефективних методів діагностики, лікування та профілактики шкірно-венеричних хвороб. Наркомат охорони здоров'я УРСР прийняв рішення організувати венерологічну експедицію для комплексного обстеження населення захід-

них областей, в т.ч. Чернівецької області. Експедиція була проведена влітку-восени 1946 р. під загальним керівництвом Київського та Харківського шкірно-венерологічних інститутів.

Метою дослідження є вивчення методики та досвіду практичної реалізації процесу боротьби за ліквідацію вогнищ шкірно-венеричних хвороб на території Чернівецької області в повоєнний період силами співробітників Чернівецького державного медичного інституту, зокрема огляд наукової тематики кафедр, проведення експедиційних досліджень та масових обстежень населення регіону, клінічних і лабораторних досліджень тощо. Стаття продовжує цикл авторських публікацій з історії організації та розвитку Буковинського державно-медичного університету¹.

Історіографія та джерельна база. В основу дослідження покладено матеріали з Державного архіву Чернівецької області, наукового архіву Буковинського державного медичного університету. Найбільш цінну інформацію отримано з особових справ співробітників ЧДМІ, річних звітів про роботу Інституту, звітів про лікувальну роботу окремих кафедр, наукових статей, доповідей фахівців, виданих в перші роки організації вузу, матеріалів та звітів про проведення венеричних експедицій в Чернівецькій області тощо.

На сьогодні в українській історіографії немає спеціальних статей, присвячених комплексному дослідженню форм і засобів боротьби зі шкірно-венеричними захворюваннями в 1940–1950-х рр. на рівні окремих регіонів, вивченню внеску співробітників вищих медичних навчальних закладів у проведення наукових експедицій і масових обстежень населення районів, у діяльності обласних диспансерів та шкірно-венерологічних відділень лікарень тощо. В основному, у виданих за останні роки працях, питання профілактики та лікування шкірно-венеричних хвороб в Україні вивчалось в загальних рисах. Зокрема, в них подано статистичні показники та динаміка лікувально-профілактичної допомоги хворим

на шкірні та венеричні хвороби в Україні за останні 10–20 років, шляхи покращення методів терапії різних видів цих хвороб в сучасних умовах, історичні та клініко-морфологічні аспекти їх вивчення (серед них дослідження таких учених, як С.А. Адамович, А.П. Аніпко, І.В. Ашаніна, Е.Л. Баркалова, О.А. Безрученко, Г.М. Бондаренко, Т.П. Височанська, В.Н. Волкославська, М.Ю. Гаєвська, С.П. Галнікіна, С.В. Гончаров, Т.В. Губенко, Л.О. Гулей, А.Л. Гутнев, О.І. Денисенко, Л.А. Деревянко, М.О. Дудченко, А.Д. Дюдюк, О.В. Срошкіна, В.К. Захаров, С.В. Захаров, Л.Д. Калюжна, Ю.П. Карвацька, Л.Н. Ковальова, В.Г. Коляденко, В.Г. Кравченко, Р.В. Лабінський, В.Н. Любимцева, Г.І. Мавров, В.П. Малиш, А.Е. Нагорний, М.П. Перепічка, Т.В. Проценко, В.Г. Радіонов, В. Савчак, І.В. Свистунов, В.Е. Симоненко, С.П. Тrefanenко, А.І. Хара, Г.П. Чінов, А.В. Шатілов, Г.М. Якубович та ін.).

Варто відзначити також серію статей проф. Денисенко О.І. у співавторстві зі співробітниками кафедри дерматовенерології ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет»², в яких оприлюднено результати досліджень з тематики шкірно-венеричних хвороб населення Чернівецької області на сучасному етапі, подано загальну характеристику внеску співробітників кафедри від її заснування до сьогодні (опубліковані окремі статті присвячені біографічним даним про Ю.С. Каська, З.Н. Гржебіна).

Історія поширення шкірно-венеричних хвороб на Буковині. Стрімке зростання промисловості на Буковині у другій половині XIX ст. дало поштовх значній міграції робітничого класу. Чимало селян працювали на промислових підприємствах, віддаляючись від своїх сімей. Велика кількість людей приїжджала на роботу з різних регіонів Австро-Угорської імперії. Широко розповсюдилась в краї проституція. Як результат означених процесів, а також, беручи до уваги неналежний санітарний стан цієї австрійської провінції, недостатній рівень профілактичної роботи із запобігання розповсюдженню

¹ Bojchuk T.M., Moisey A.A. «Zasnuvannya Chernivecz'kogo derzhavnogo medy'chnogo insty'tutu (1944–1946 rr.)» [Foundation of Chernivtsi State Medical Institute (1944–1946)], *Bukovyns'kyj medy'chnyj visnyk*, 2015, N. 4 (76), T. 19, p. 242–272; Bojchuk T.M., Moisey A.A. «Istoriya ta perspektyvy rozvytku kafedry suspil'nykh nauk ta ukrajinizatsiyi» [History and Prospects of Development Department of Social Sciences and Ukrainian studies], *Aktual'ni pytannya suspil'nykh nauk ta istoriyi medycyny. Spil'nyj ukrajin's'ko-rumun's'kyj naukovyj zhurnal*, 2014, N. 1, p. 7–18; Bojchuk T.M., Moisey A.A. «Pershi kroky v organizatsiyi diyal'nosti Chernivecz'kogo derzhavnogo medy'chnogo insty'tutu (1946–1951 rr.)» [The first steps in the organization of Chernivtsi State Medical Institute (1946–1951 years)], *Bukovyns'kyj medy'chnyj visnyk*, 2016, N. 2 (78), T. 20, p. 241–267; Bojchuk T.M., Moisey A.A. «Organizatsiya naukovoї diyal'nosti Chernivecz'kogo derzhavnogo medy'chnogo insty'tutu u 1944–1954 rr.» [Organization science of Chernivtsi State Medical Institute in 1944–1954 years], *Aktual'ni pytannya suspil'nykh nauk ta istoriyi medycyny. Spil'nyj ukrajin's'ko-rumun's'kyj naukovyj zhurnal*, Seriya "Istoriya medycyny", Chernivci–Suchava, 2016, N. 2 (10), p. 7–23; Bojchuk T.M., Moisey A.A. «Uchast' spivrobitnykiv Chernivecz'kogo derzhavnogo medy'chnogo instytutu v likvidatsiyi vogny'shh zobnoyi endemiyi na terytoriyi Chernivecz'koyi oblasti (1945–1949 rr.)» [Participation of employees of Chernivtsi State Medical Institute in eliminating pockets of endemic goitre in the Chernivtsi region (1945–1949 years)], *Aktual'ni pytannya suspil'nykh nauk ta istoriyi medycyny. Spil'nyj ukrajin's'ko-rumun's'kyj naukovyj zhurnal*, Seriya "Istoriya medycyny", Chernivci–Suchava, 2016, N. 3 (11), p. 6–24.

² Dudchenko M.O., Denysenko O.I., Trefanenko S.P., Yeroshkina O.V., Moiseyeva N.V. «Zahvoryuvannya na syfilis i gonoreyu ditej ta pidlitkiv na Bukovyni» [Syphilis and gonorrhoea of children and adolescents in Bukovina], *Bukovyns'kyj medy'chnyj visnyk*, 2000, T. 4, N. 2–3, p. 52–55; Denysenko O.I., Gayevs'ka M.Yu., Perepichka M.P. «Kliniko-serologichni osoblyvosti syfilitychnoyi infektsiyi u zhyteliv Chernivecz'koyi oblasti» [Clinical and serological features of syphilitic infection in residents of Chernivtsi region], *Klinichna ta eksperymental'na patologiya*, T. 14, N. 2 (52), 2015, p. 81–84; Trefanenko S.P., Denysenko O.I., Anipko A.P. «Storinky istoriyi kafedry shkimovenerychnykh hvorob i tuberkulozu» [Pages of history of the department dermatology and sexually transmitted diseases and tuberculosis], *Klinichna ta eksperymental'na patologiya*, 2004, N. 4, T. 3, p. 131–135; Denysenko O.I., Vysochans'ka T.P., Perepichka M.P., Gayevs'ka M.Yu., Gulej L.O., Karvac'ka Yu.P. «Vklad spivrobitnykiv kafedry dermatovenerologiyi Bukovyn'skogo derzhavnogo medy'chnogo universytetu v rozvytok dermatovenerologichnoyi sluzhby Chernivecz'koyi oblasti» [The contribution of members of the Department of Dermatology and Venereology Bukovinian State Medical University in the development of STI services Chernivtsi region], *Bukovyns'kyj medy'chnyj visnyk*, 2014, T. 18, N. 1 (69), p. 211–214; Denysenko O.I., Gulej L.O., Gayevs'ka M.Yu., Perepichka M.P., Vysochans'ka T.P., Karvac'ka Yu.P. «Istorychni vihy ta naukovy zdotuky kafedry dermatovenerologiyi Bukovyn'skogo derzhavnogo medy'chnogo universytetu» [Historical milestones and scientific achievements of the department of Dermatology and Venereology Bukovinian State Medical University], *Klinichna ta eksperymental'na patologiya*, 2014, T. XIII, N. 1 (47), p. 218–223.

інфекційних хвороб, у краї значно зріс рівень низки соціальних хвороб, в тому числі сифіліс і короста.

Станом на 1894 р. у Чернівецькій крайовій лікарні 10-11 % хворих, які знаходились на лікуванні, хворіли на сифіліс (259 осіб). Найбільш часто були вражені цією хворобою поденні працівники (79 чоловіків і 59 жінок), домашня прислуга (10 чоловіків і 37 жінок), селяни (22 особи), домогосподарки (15 осіб), безробітні люди (19 осіб). Аналіз розповсюдження хвороби по регіонам показав, що 94 % хворих на сифіліс були мешканцями північних районів і лише 6 % – південних, румунських округів. З 243 хворих з північних районів – 98 осіб проживало в гірських місцевостях (де була зосереджена деревообробна промисловість). З 88 хворих на сифіліс у м. Чернівцях, 71 – переселенці з інших регіонів імперії. Процес зростання кількості хворих рухався невпинно. У 1904-1906 рр. в лікарнях проходили курс лікування 2754 хворих на сифіліс, тобто, в середньому, в рік реєструвалися 918 нових хворих. Хворі на сифіліс складали 16,4 % із загальної кількості пацієнтів, які знаходились на лікуванні в лікарнях краю³.

Варто зазначити, що далеко не всі хворі на початковому етапі хвороби звертались до лікарів, через матеріальні причини, а також через недовіру до лікарів. Подібне ставлення селян до офіційних лікарів було зафіксовано на Буковині обер-лейтенантом жандармерії Едуардом Фішером. Він вказував на те, що селяни більше довіряли знахаркам. За автором, вони здебільшого звертались до лікарів на завершальному етапі хвороби, коли вона, в більшості випадків, не піддавалась лікуванню, і хворим було складно допомогти, тому сільські мешканці не вірили в його ефективність⁴.

Перша світова війна (1914–1918 рр.) погіршила ситуацію. За часи румунської адміністрації рівень зростання захворювань на сифіліс давав привід оцінювати це явище як національне лихо. У 1918 р. в лікарнях Буковини лікувались від сифілісу 1328 осіб. Щороку реєструвалися нові хворі. У 1919 р. їхня чисельність складала 816 осіб, відповідно у 1920 р. – 989 осіб, 1921 р. – 944 особи, 1922 р. – 1159 осіб (у порівнянні з попереднім роком зросла на 22,8 %). У 1930-х рр. стрімке зростання кількості захворювань переросло в епідемію сифілісу. Так, наприклад, у 1931 р. всього хворих на сифіліс в краї було зареєстровано 6770 осіб, в т. ч. нових хворих – 2257 осіб; відповідно, в наступні роки: 1932 р. – 8788 (нових – 2960), 1933 р. – 10260 (2105), 1934 р. – 11143 (2122), 1935 р. – 12185 (1974). Отже, за останніх зі вказаних п'яти років, чисельність хворих зросла на 80 % (5415 осіб)⁵.

Відповідно до даних, оприлюднених головним лікарем Хотинського повіту Теогарем Костянтиним, відомо, що станом на 1 серпня 1938 у Хотинському повіті було зареєстровано 976 випадків сифілісу⁶.

У медичній літературі румунського періоду за 1936 р. зазначалось, що 20-25 % студентів 1 курсу хворіли на венеричні захворювання на момент вступу до вишів; більшість заразились в притонах, де проститутки періодично оглядалися лікарями. Констатовалось, що сифіліс уражав в основному селян; у деяких випадках їх кількість становила 70-80 % від кількості мешканців певних сіл⁷.

У 1936 р. на Буковині зареєстровано 14508 хворих на сифіліс, у 1937 р. до них додалися 1500 нових хворих, у 1938 р. – 1763, 1939 р. – 1450 осіб. На 10 тис. населення приходилось 160 хворих на сифіліс. 1,6 % населення краю було вражено сифілісом⁸.

Після Другої світової війни в північній частині Буковини була встановлена радянська влада. Велика кількість населення в роки війни та в повоєнний період загинула, або була виселена. В краї панувала розруха і бідність. На фоні епідемій різних інфекційних хвороб прогресувало і розповсюдження сифілісу. У 1945 р. в Чернівецькій області було виявлено 2984 хворих на сифіліс; у 1946 р. – їх зареєстровано вже 5268. Хворих на гонорею відповідно зареєстровано – 1576 і 1916 осіб. У 1945 р. в області розгорнуто обласний венерологічний диспансер, два районних диспансери і 2 венерологічні пункти. У 1946 р. було відкрито венеричний кабінет при дитячий консультації в м. Чернівцях, 2 міжрайонні венерологічні пункти у Вижниці та Новоселиці, венеричні пункти в усіх районах⁹.

Основна частина. На виконання постанови Ради Міністрів УРСР № 897-46 від 20 травня 1946 р. і Наказу МОЗ УРСР № 130 від 3 червня 1946 р. в Закарпатській та Чернівецькій областях з метою проведення оздоровчих заходів для боротьби з коростою та венеричними захворюваннями були організовано 2 венеричні експедиції. Загальне керівництво здійснювалось відділом з боротьби зі шкірними та венеричними хворобами МОЗ УРСР, дирекцією Українського та Київського науково-дослідних шкірно-венерологічних інститутів, обласними відділеннями охорони здоров'я. Керівництво експедиціями на території Чернівецької області здійснював Київський науково-дослідний шкірно-венерологічний інститут. У комплексних обстеженнях населення Чернівецької області брали участь співробітники кафедри шкірно-венеричних хвороб ЧДМІ та Чернівецького обласного шкірно-венеричного диспансеру. Роботи почалися влітку 1946 р. і тривали, беручи до уваги особливості окремих районів, до 4-х місяців. Результати виявилися приголомшливими. Захворюваність лише на коросту складала в області у середньому 6 % від кількості населення, а в декількох районах – 21 % і більше¹⁰, виявлено 0,1 % активних форм сифілісу¹¹. Зауважимо, що внаслідок венерологічної експедиції обстежено 95,4 % всього населення Чернівецької області. Цей захід поклав поча-

³ Derzhavn`j arhiv Chernivec`z koi oblasti (DACHO) [State Archive of Chernivtsi region], Fond N. P-938, Op. 5, Spr. N. 45a., ark. 44-45.

⁴ Naselennya Bukovyny [Population of Bukovina], Per. z nim. F.S. Andriyca, A.T. Kvasecz`kogo; peredm. V. M. Botushans`kogo, Chernivci: Zelena Bukovyna, 2000, p. 74-75.

⁵ DACHO, Fond N. P-938, Op.,5, Case N. 45a., ark. 99-100.

⁶ DACHO, Fond N. P-938, Op.,12, Case N. 8, 1946, ark. 1-2.

⁷ DACHO, Fond N. P-938, Op.,12, Case N. 7, 1946, ark. 1-2.

⁸ DACHO, Fond N. P-938, Op. 5, Case N. 45a., ark. 102-103.

⁹ Ibid., ark. 279-280.

¹⁰ DACHO, Fond N. P-938, Op., 5, Spr. N. 45a., ark. 44-45; Naselennya Bukovyny ..., P. 74-75.

¹¹ DACHO, Fond N. P-938, Op.,5, Case N. 45a., ark. 99-100.

ток планомірному превентивному наступу на шкірно-венеричні захворювання в Чернівецькій області. В цю експедицію активно включилась кафедра шкірно-венеричних хвороб ЧДМІ, очолена доц. М.Г. Безюком, виділивши лікарську бригаду, фотолaboratorію та взявши шефство над двома районами: Вижницьким (керівник загону: кандидат медичних наук, в. о. доцента П.Ф. Бедненко) та Кельменецьким (керівник загону: клін. ординатор Ю.С. Касько). До бази даних ЧДМІ були залучена інформація комплексного обстеження та лікувальної практики М.Н. Бухаровича, який був керівником загону з обстеження населення в Глибоцькому районі, з 1947 р. прийнятого на посаду асистента кафедри.

Масове обстеження населення Кельменецького району під керівництвом Ю.С. Касько. Венерологічний загін у Кельменецькому районі був сформований на основі медичних працівників кафедри дерматовенерології ЧДМІ на чолі з клінічним ординатором Ю.С. Касько та складався з 5 лікарів, 5 медсестер і 1 лаборанта. Бригада лікарів прибула до Кельменецького району 8 серпня 1946 р. Зі звіту Ю.С. Касько¹² дізнаємось, що населення району складало 58835 осіб, проживало у великих, компактних селах, що налічували в середньому від 1500 до 2000 людей, хоча траплялось кілька сіл по 3-4 тис., і навпаки, багато дрібних селищ і хуторів. Усі населені пункти об'єднувались у 30 сільських рад. Загальна санітарна картина виглядала так: у багатьох селах були відсутні лазні і дезкамери (хоча на весь район було 53 лазні та 29 дезкамери), двори і хати переважно знаходились в антисанітарному стані (відзначені чисельні випадки педикульозу), джерела водопостачання погано облаштовані (часто несправні колодязі, відер загального користування не було). Крім того, район щорічно потерпав від епідемії висипного і черевного тифів.

Організаційно Кельменецький район був розділений на 4 лікарські ділянки, в яких реально існували 2 лікарні на 50 і 25 ліжок, 2 аптеки і 16 фельдшерських та фельдшерсько-акушерських пунктів, які обслуговувались 8 лікарями, з них 1 – венеролог. Отже, на 7354 чол. припадав 1 лікар і на 651 чол. – 1 лікарняне ліжко.

Прибувши в район, керівник загону разом з представниками місцевої влади склали план роботи. Відповідно до нього від сільських рад вимагали посімейні списки жителів сіл, забезпечення учасників загону транспортом та надання допомоги в організації та проведенні роботи. Територія району була розділена на 4 ділянки, центром кожної з них було велике село, що мало лікарню, лікарську амбулаторію або фельдшерсько-акушерський пункт. Спочатку обстеження проводились усім складом експедиції на одній ділянці, послідовно одне село за іншим. У подальшому учасники експедиції розділилися на 3 окремі бригади, що склалися з 1-3 лікарів, 2-4 медсестер, які самостійно проводили обстеження на окремій ділянці. Ця ділянка включала у себе десять хат (десятки або "земгромади"), для яких виділялася чиста простора хата, де оглядалися всі жителі. Допомогали збирати селян десятники і сільський актив. У звіті Ю.С. Касько відзначив, що більшість селян сприймали прихильно факт медичного огляду.

У результаті проведеної роботи в Кельменецькому районі було обстежено 58038 осіб, що склало 98,7 % від

загальної кількості населення району. При цьому виявлено 98 випадків активного і 209 випадків прихованого сифілісу. Загальна чисельність – 307 хворих на сифіліс, тобто 0,53 % від кількості обстежених. Обстеження показало, що в районі найбільш уражені сифілісом були такі 4 села: Янівці (Наказом Президії Верховної Ради УРСР від 7 вересня 1946 р. перейменовано на Іванівці) (0,8 %), Зелена (0,79 %), селище Кельменці (0,76 %), і особливо с. Новоселиця (1,4 %). У цьому селі була виявлена сім'я, де всі її члени були уражені сифілісом, що складалася з 2 неодружених парубків, невістки, чоловік якої знаходився в армії і її 4-річної дитини, у якої виявлено вроджений сифіліс. Під час опитування встановлено, що мати дитини заразилась від брата свого чоловіка, який, напевно, був справжнім батьком дитини. У тому ж населеному пункті виявлено вдову 40 років, яка заразила багатьох чоловіків-односельчан, які, під час опитування, вказали на неї, як на джерело зараження¹³. Виявлені хворі з відкритими формами сифілісу негайно направлялись до венерологічних стаціонарів, розгорнутих на базі лікарень, які були в районі, де їхнє лікування проводилось однократним ущільненим методом, запропонованим доц. Безюком і перевіреном на великому матеріалі в клініці ЧДМІ. У сумнівних випадках діагностики велику допомогу надавала пересувна серологічна лабораторія, виділена ЧДМІ.

Під час експедиції виявлено також 1418 хворих на коросту, що дорівнювало 2,4 % від кількості обстежених. Цим хворим на місці видавались мильно-сіркова мазь та проводився інструктаж щодо її застосування. Увечері медсестри і санітарні уповноважені, за складеним списком, обходили сім'ї, уражені коростою, і контролюючи лікування хворих в домашніх умовах протягом 4-х днів. Потім хворі мились в лазнях, а їхній одяг прався у дезкамерах. В селах, де лазні і дезкамери були відсутні, санітарна обробка проводилась примітивним чином: хворі мились, а їхній одяг виварювався в казанах або вижарювався в розпаленій печі. При повторній вибіркової перевірці оброблених таким чином хворих було відмічено лише 3 % рецидиву корости. Мильно-сіркова мазь, за оцінкою учасників експедиції, була, на даний час, цінним засобом боротьби з коростою при масовому її застосуванню.

Одночасно учасники експедиції проводили санітарно-просвітницьку роботу: читали лекції та проводили групові бесіди про шкірно-венеричні захворювання та боротьбу з ними (320), охопивши 9800 сільських мешканців; в районній газеті була надрукована стаття про профілактику і лікування корости. Проводились детальні інструктажі місцевого лікарсько-фельдшерського персоналу району, здійснювалась консультація складних випадків діагностики.

Детальний аналіз результатів експедиційних досліджень, пророблений Ю.С. Касько, доводив, що зростання захворюваності залежало від віку, незалежно від статі хворого, досягало найбільших показників у віковій групі 20-29 років (51,14 %) і трималось на високому рівні в групі 30-39 років (23,12 %). Доволі високі показники виявлено в осіб вікової групи 16-19 років (11,07 %). У всіх цих групах, за виключенням осіб 30-39-річного віку, захворюваність осіб жіночої статі, була більше, ніж чоловічої. Виявлено, що основним способом пере-

¹² DACHO, Fond N. P-938, Op. 12, Case N. 8, 1946, ark. 3-4.

¹³ Ibid., ark. 5-6.

дачі є статевий (94,46 %) і лише в 1,95 % випадків – побутовий шлях. Головним джерелом зараження серед чоловіків були випадкові стосунки (58,27 %), давні знайомі (13,6 %). Жінки заражалися головним чином від своїх чоловіків (41,14 %), 22,28 % від випадкових і 12 % від знайомих чоловіків¹⁴. Звіт, написаний Касько Ю.С., свідчить про його добру обізнаність з аналогічними дослідженнями на теренах інших регіонів України та Росії у першій половині ХХ ст.¹⁵, як і зі станом поширення шкірно-венеричних хвороб на території Буковини у часи Румунського правління та методикою їх лікування.

Масове обстеження населення Вижицького району. Венерологічний загін для обстеження району складався з начальника (к. мед. н. П.Ф. Бедненко), 4 лікарів, лаборанта-серолога та 8 медсестер. Вони приступили до роботи 30.06.1946 р. Відповідно до розробленої методики, весь район був розбитий на 4 куці з таким розрахунком, щоби в центрі кожної ділянки знаходилась лікарська амбулаторія або лікарня. Таке планування роботи давало можливість розгорнути тимчасові венестаціонари в радіусі дії вензагону. Загін був розбитий на бригади (лікар і 2 медсестри), що працювали на окремих хуторах, де голови сільських громад, сотенні і десятники представляли людей на медогляд, згідно заздалегідь підготовлених посімейних списків.

З перших же днів роботи почав функціонувати тимчасовий венестаціонар при Берегометській лікарні (найбільший куц сільських рад) на 20 ліжок (пізніше кількість ліжок збільшено до 30), а також працював постійно діючий венестаціонар на 25 ліжок в районному центрі. До венестаціонарів негайно госпіталізувались хворі із заразними формами сифілісу; латентним же сифілітикам призначали амбулаторне лікування. Лікування хворих на коросту мильно-сірковою маззю та іншими засобами проводилось на місці, у самому вогнищі захворювання і супроводжувалось лекціями-бесідами про особливості корости та способах її лікування фармакологічними засобами. Одяг і постільна білизна хворих на коросту оброблялись в дезкамерах або спрощених дезінсекторах під наглядом дільничного фельдшера. По завершенню обстеження, у населеному пункті залишалась на декілька днів бригада середнього медперсоналу, що проводила нагляд за результатами лікування корости, і при необхідності, під час рецидивів захворювання, за вказівками лікаря, проводили повторне лікування. Зі звіту П.Ф. Бедненко дізнаємось, що більшість населення приходило на медогляд та виконувало лікарські вказівки¹⁶.

Членами експедиційного загону з 30.06 до 06.08.1946 р. обстежено населення 19 сільських рад і районного центру. Оглянуто 24597 осіб (92,0 % від загальної кількості населення). Виявлено 75 хворих на активні, в тому числі заразні форми сифілісу, і 130 хворих на латентні форми (всього 205 чол. або 0,83 % від числа обстежених). Хворих із заразними формами сифілісу госпіталізовано до венестаціонарів району і частково до венестаціонару області; латентним сифілітикам призначалося

амбулаторне лікування. Виявлено і в подальшому оздоровлено 3182 чол., хворих на коросту (12,12 % від загальної чисельності обстежених).

Зі звіту П.Ф. Бедненко дізнаємось, що найбільшу кількість хворих на сифіліс виявлено у Вижиці (0,97 %), Виженці (1,01 %), Рівне (1,43 %), Розтокаях (1,25 %), Мариничах (2,56 %), Берегометі (1,01 %); найменшу у с. Петраші (0,35 %), Шепоті (0,5 %), Мигове (0,3 %), Кибаки (0,2 %). Виявлені також хворі на гонорею: одного в с. Рівне, двох в Берегометі, трьох в Миговому, двох у Нижніх Лукивцях, одного в Мілієвому. Найбільша кількість хворих на коросту виявлено у с. Верхніх Лукивцях (23,5 %), Кибаках (27,3 %), Черешеньці (20,0 %), Шепоті (20,0 %), Лопушній (18,6 %), Миговому (18,3 %); найменше – у Вижиці (1,4 %) та Виженці (5,0 %).

Із загальної кількості обстежених (24597 осіб) чоловіки склали 10634, жінки – 13963. Хворих на сифіліс виявлено 205 (0,8 %), з яких: 81 чоловіків, 122 жінки, 1 дитина до 4-х років, 1 дитина до 15 років. За діагнозами: сифіліс I – 13 осіб, сифіліс II свіжий – 19, сифіліс II рецидивний – 24, сифіліс II прихований – 108, сифіліс III активний – 15, сифіліс III прихований – 22, нервовий сифіліс – 2, вроджений – 2. За віковими групами ситуація склалася так: осіб у віці 20-29 років – 73 (35,6 %), 30-39 років – 69 (33,65 %), 40-49 років – 26 (12,8 %). У звіті містились також дані щодо захворювання на коросту: осіб у віці 5-9 років – 374, 10-14 років – 501, 15-19 років – 452, 20-29 років – 663 особи.

Членами експедиції проведено 73 лекції сільському населенню про венеричні захворювання та 143 про коросту із загальною кількістю слухачів 8480 осіб. В районній газеті опубліковано дві статті про методи та засоби лікування корости та сифілісу. Лікарським і фельдшерським медпунктам району і районному відділу охорони здоров'я передані списки хворих на коросту та венеричні захворювання¹⁷.

У 1947 р. місцевими силами (співробітниками чернівецького медінституту та практичними лікарями області) була **проведена друга венерична експедиція** з метою ліквідації вогнищ шкірно-венеричних хвороб у населення Вижицького та Герцаївського районів Чернівецької області. Були обстежені 97,3 % та 94,5 (відповідно) мешканців згаданих районів. Як у попередніх експедиціях, було виявлено великий відсоток хворих на шкірно-венеричні хвороби. У наступні роки масові обстеження населення (із застосуванням даних серологічних досліджень) проводились вибірково у найбільш уражені населені пункти області.

Робота співробітників ЧДМІ у вогнищах захворювання сифілісом дала поштовх науковим розробкам з даної тематики. Прогресувала і методика лікування, вводилися нові методи, проводилася експериментальна робота. Розробки носили прикладний характер, були спрямовані як на покращення профілактичної роботи, так і вдосконалення процесу лікування хворих на сифіліс та коросту.

У 1946-1947 н. р. співробітниками кафедри

¹³ Ibid., ark. 5-6.

¹⁴ Ibid., ark. 7-11.

¹⁵ У звіті Ю.С. Касько посилається зокрема на наступні роботи: Талалов І.З. Розповсюдження венеричних хвороб і статевий побут селян Верещагінського р-ну Пермського округу за матеріалами вензагону (Венерология і дерматология, 1928, № 9); Федоровський А.Н. Захворюваність на венеричні хвороби робітників і селян Донецького басейну (Харків, 1930); Томілін С.А. Венеричні хвороби в окружних містах України у 1927 р. (Харків, 1928).

¹⁶ ДАСНО, Fond N. P-938, Op., 12, Case N. 7, 1946, ark. 2-3.

¹⁷ Ibid., ark. 4-5; ДАСНО, Fond N. P-938, Op. 6, Case N. 22, ark. 84.

дерматовенерології ЧДМІ запроваджено новий метод лікування сифілісу – одномоментно-ущільнений, який розроблявся при клініці з січня 1945 р. Ця методика була розрахована на 28-денний курс лікування і вона дала можливість на той час скоротити курс лікування сифілісу з 55-60 до 28-30 днів¹⁸.

Проводилась також експериментальна робота. Наприклад, асист. Мирський провів експеримент з перевірки ефективності ущільненого методу лікування, для чого відібрали 152 молодих людей, хворих на активні форми сифілісу. З них 114 осіб отримали один курс лікування, 38 – по два курси і 5 – по три курси. Лікування тривало протягом 26-28 днів за наступною схемою: ін'єкції і вливання робилися по чергово через день; сумарна доза на курс: новарсенол – 6,3, соварсен – 0,85, мафарсен – 0,83, бійохінол – 45,0, 2% розчин червоної двоїдистої ртуті – 25,0, 10 % емульсія саліцило-кислої ртуті – 10,0¹⁹.

Результати деяких науково-дослідних робіт співробітників кафедри дерматовенерології ЧДМІ були впроваджені у практику охорони здоров'я. Так, наприклад, для лікування сифілісу у лікарнях Кіцманського, Вижницького і Новоселицького районів був застосований поперековий прокол.

Захворювання на сифіліс (науковий аспект) стало однією з головних тем, яка розроблялась співробітниками ЧДМІ. З-поміж наукових розвідок, що презентують цю тематику, варто згадати: «Сифіліс та контактні шкірні захворювання на Буковині та організація раціональних мір боротьби з ними» (к. мед. н. П.Ф. Бедненко, 1947), «Досвід роботи вензагону № 3 у Кельменецькому районі Чернівецької області» (клін. орд. Касько Ю.С., 1947), «Ранні сифілітичні менінгіти» (проф. С.М. Савенко, 1947), «Досвід роботи вензагону у Вижницькому районі Чернівецької області» (к. мед. н. П.Ф. Бедненко, 1947), "Помилки в діагностиці гумозного сифілісу" (асист. М.Н. Бухарович, 1948), «Деякі зауваження щодо сифілісу лімфатичних залоз» (проф. З.Н. Гржебін, 1948), "Клінічні спостереження сифілітичних захворювань очей" (асист. С.Л. Авербух, 1949), "Особливості протікання сифілісу в повоєнний час на Буковині, зокрема ранні форми сифілісу нервової системи" (М.Н. Бухарович, 1949), "Спостереження ефективності тканинної терапії при паренхіматозних (сифілітичних) кератитах» (проф. Б.Л. Радзіховський, асист. Гулевська, 1949), "Деякі особливості протікання сифілісу при біполярних склерозах" (М.Н. Бухарович, 1949-1950), "До обезболювання поясничного проколу під час дослідження спинно-мозкової рідини при сифілісі» (М.Н. Бухарович, 1949), "Дослідження спинномозкової рідини при сифілісі і організація профілактики нейросифілісу в Чернівецькій області" (М.Н. Бухарович, 1950), "Дослідження спинномозкової рідини і профілактика нейросифілісу в Кіцманському районі Чернівецької області" (М.Н. Бухарович, лікар Модестов, 1950), "Функціональний стан печінки при сифілісі" (асист. Бірюкович, 1951) та ін²⁰.

Відзначимо також значний внесок у лікуванні сифі-

лісу у перші роки організації ЧДМІ асистента кафедри дерматовенерології М.Н. Бухаровича, відомого як керівника вензагону з обстеження населення на шкірно-венеричні хвороби у Глибоцькому районі під час експедиції МОЗ УРСР (1946 р.), дослідника, що розробляв практичні заходи щодо профілактики нейросифілісу у Кіцманському районі. Він почав досліджувати зміни в спинномозковій рідині у хворих на сифіліс з 1948 р. У подальшому він розробляв практичні заходи щодо комплексного обстеження хворих на сифіліс, які закінчили курс лікування. Обстеження допомагало виявляти недолікованих хворих. Результати досліджень були узагальнені у кандидатській дисертації «Дослідження спинномозкової рідини у хворих на сифіліс та організація їх комплексного дослідження після закінчення лікування», яка була захищена у 1952 р. Продовжуючи роботу в тому ж напрямку після захисту дисертації, разом з венерологами Вижницького і Новоселицького районів вдалося виявити хворих з явищами раннього вісцерального і нервового люесу, а також осіб, яким було потрібно подальше лікування. Цим самим запобігався розвиток у них пізніх важких проявів сифілісу²¹. Отримані матеріали дозволили М.Н. Бухаровичу приступити до розробки питання лікування ранніх форм нейросифілісу та серорезистентного сифілісу. У зв'язку з цим проф. З.Н. Гржебін і асист. М.Н. Бухарович почали розробку теми: "Лікування сифілісу нервової системи ендоліумбальним введенням пеніциліну". До кінця 1954 р. цю роботу було завершено, а її результати оприлюднено на науковій конференції, присвяченій 10-річчю ЧДМІ.

На основі аналізу річних звітів Чернівецької республіканської психоневрологічної лікарні, клініки нервових хвороб ЧДМІ, обласної лікарні, ппологових будинків № 1 та № 3, обласного вендиспансера, матеріалів кафедри патанатомії та обласного судово-медичного експертного бюро, даних серологічного дослідження донорів проф. Гржебіном та асист. М.Н. Бухаровичем була написана робота "Деякі матеріали щодо епідеміології сифілісу в Чернівецькій області", яка була оприлюднена в листопаді 1954 р. на об'єднаному засіданні дерматологів, терапевтів і невропатологів області²².

Співробітниками кафедри нервових хвороб у першій половині 1950-х рр. також розроблялася тематика, пов'язана з сифілісом: "Лікування ендоліумбальним і внутрішньом'язовим введенням пеніциліну раннього сифілісу" (проф. С.М. Савенко), "Ранній нейросифіліс" (клін. орд. Р.С. Зільберштейн), "Питання систематики нейросифілісу" (проф. С.М. Савенко), "До питання класифікації сифілітичних уражень нервової системи» (проф. С.М. Савенко), "Сифіліс нервової системи" (асист. Фельман)²³.

Р.С. Зільберштейн у перші повоєнні роки зайнявся темою клініки раннього нейролюеса на Буковині. Для цього він проаналізував 82 випадки раннього мезенхімного сифілісу нервової системи, над якими велося спостереження протягом 3,5 років. Види хвороби було детально класифіковано, описано основні характеристики та

¹⁸ ДАСНО, Fond N. P-938, Op. 5, Case N. 15, 1947, ark. 122-126.

¹⁹ ДАСНО, Fond N. P-938, Op. 6, Case N. 22, ark. 72-73.

²⁰ ДАСНО, Fond N. P-938, Op. 5, Case N. 186, ark. 33-49.

²¹ Z cz'ogo pryvodu dyv. robotu: Grzhebin Z.N., Buharovych M.N. "P'yatyrychnyj dosvid kompleksnogo obstezhennya hvoryh na syphilis, yaki zakinchyly likuvannya" (dopovid' na yuvilejnij sesiyi ChDMI 1954 r.) [The five-year experience of complex examination of patients with syphilis who have completed treatment], *Vestnyk venerology y u dermatology y*, 1955, N. 1.

²² ДАСНО, Fond N. P-938, Op. 5, Case N. 219, т. 2, ark. 9-10.

²³ ДАСНО, Fond N. P-938, Op. 5, Case N. 218, т. 1, ark. 57.

симптоми кожного виду, визначено ефективні методи-ки їх лікування та результат лікувальних заходів²⁴.

Професор С.М. Савенко у своїй роботі «Ранні сифілітичні менінгіти» описав три клінічні випадки ранніх сифілітичних менінгітів, один з яких був вивчений патогістологічно, що розвинувся в стадії твердого шанкра до появи шкірних висипів. Автором роботи подана характеристика менінгеального синдрому, явища випадання черепно-мозкових нервів, зниження слуху, а в подальшому глухоти і парезу лицьового нерву, описана дія спинномозкової рідини. У патогенезі раннього сифілітичного менінгіту автор надав значення травмі черепа, що підтверджується також патогістологічними знахідками – змінами в області судинного сплетення²⁵.

Із праць, написаних співпрацівниками кафедри нервових хвороб, слід згадати також дослідження Ю.Г. Ружиної на тему «Клініка раннього сифілісу спинного мозку».

Серед досліджень шкірно-венеричних хвороб згадаємо також захищену у 1953 р. кандидатську дисертацію асист. Г.А. Трояна на тему «Дерматомікози Чернівецької області».

Висновки. Вивчення архівних матеріалів дозволяє нам зрозуміти реальну картину ліквідації епідемії сифілісу та інших шкірно-венеричних хвороб в Чернівецькій області та роль співробітників ЧДМІ в цьому процесі. Перший етап активної ліквідації шкірно-венеричних хвороб у Чернівецькій області збігся в часі зі становленням Чернівецького державного медичного інституту, який саме в той час відновлював матеріальну базу, понівечену війною, працював над створенням клінічної складової, організовував науково-дослідну роботу. Працівники ЧДМІ доклали чимало зусиль, допомагаючи обласній мережі охорони здоров'я у боротьбі зі шкірно-венеричними хворобами, які набули особливих темпів поширення на звільненій від німецьких військ території краю. Насамперед це стосується проведення експедицій широкого масштабу разом з практичними лікарями обласного шкірно-венерологічного диспансеру у Вишницькому та Кельменецькому районах (М.Г. Безюк, Ю.С. Касько, П.Ф. Бедненко та ін.), у ході яких визначено масштаб поширення шкірно-венеричних хвороб, заходи їхньої профілактики та лікування. Хворих із найтяжчими формами хвороб в рамках акції було госпіталізовано, іншим призначалося амбулаторне лікування, хворих на коросту оздоровлювали на місці. Співробітники ЧДМІ розробили для районів області плани санітарних заходів, були укладені та передані лікарським та фельдшерським медпунктам списки хворих на коросту та венеричні захворювання, проведено цикл лекцій сільському населенню про ці хвороби, опубліковано інформацію у районних ЗМІ та проведено консультації та бесіди серед населення. Місцевий лікарсько-фельдшерський персонал був проінструктований щодо профілактики та лікування цих хвороб, було надано консультативну допомогу щодо складних випадках діагностики, здійснено лабораторні дослідження хворих. Співробітниками кафедри дерматовенерології ЧДМІ розроблено нову методику лікування сифілісу, деякі їхні науково-дослідні роботи впроваджено в практику охорони здоров'я області.

Експедиційна робота, профілактичні та лікувальні методи, розроблені в 1946-1949 рр. за участю професорсько-викладацького складу ЧДМІ, залишили вагомий

внесок у розвиток медицини краю. Результати тотального обстеження населення лягли в основу оздоровчих та протиепідемічних заходів із боротьби з венеричними захворюваннями на Буковині. Це посприяло в цілому ліквідації епідемії сифілісу та зменшенню захворюваності на грибові й паразитарні дерматози на Буковині. Як засвідчують статистичні дані, у 1950 р. порівняно з 1949 р., число випадків уродженого сифілісу зменшилося втричі. Спільна робота співробітників ЧДМІ разом з практичними лікарями області у 1940-1950-х рр. в значною мірою сприяла тому, що, починаючи з 1958 року, ранній природжений сифіліс на Буковині не зустрічається.

У ЧДМІ проведено велику теоретичну роботу. До наукової роботи з проблем сифілісу долучилися співробітники декількох кафедр ЧДМІ, якими розроблено понад 10 наукових тематик, у подальшому захищено докторські та кандидатські дисертації. Наукові розробки чернівецьких науковців лягли в основу методики проведення профілактичних і лікувальних заходів сфери охорони здоров'я краю, що в свою чергу сприяло визнанню Чернівецького медичного інституту як провідного наукового центру в цій галузі. Проблема ліквідації епідемії шкірно-венеричних в 1940–1950-ті рр. як на Буковині, так і на всій території України було вирішено.

У результаті великої організаційної та лікувально-профілактичної роботи в Україні до кінця 1950 р. захворюваність на активну форму сифілісу знизилась у порівнянні з 1946 р. у 10 разів, на заразну форму – в 12 разів, гонореєю – втричі, захворюваність на м'який шанкер було повністю ліквідовано. Так, якщо у 1945 р. середньостатистичний рівень захворюваності на сифіліс по РСРП складав 174,6 на 100 тис. населення, то вже у 1955 р. цей показник склав 3,5 на 100 тис. населення. В УРСР найбільш низький рівень захворювання на сифіліс було зареєстровано у 1963 р. – 2,8 на 100 тис. населення. У наступні десятиліття захворюваність на сифіліс в Україні продовжувала залишатись на достатньо низькому рівні з незначними коливаннями, зокрема в 1989 р. цей показник склав 4,1 на 100 тис. населення.

На жаль, у 1990-ті роки у зв'язку з руйнуванням господарсько-економічних зв'язків, зменшенням фінансування медицини, зникненням уваги до профілактичного обстеження населення захворюваність на шкірно-венеричні хвороби підвищилася в рази й знову постала необхідність вирішення цієї проблеми. Згідно зі статистичними даними, рівень захворюваності на сифілітичну інфекцію серед населення України складав у 1997 р. – 147,1 на 100 тис. населення. Отже, захворюваність на сифіліс в Україні у період 1989 по 1997 р. зросла в 36 разів. Епідеміологічна ситуація із захворювання на сифіліс, яка склалася в Україні, була розцінена експертами ВОЗ та МОЗ України як епідемія. Не зважаючи на тенденцію до зниження рівня захворювання на сифіліс в Україні з 1998 р. (1998 – 138,4, 2001 – 61,5, 2004 – 54,7, 2012 р. – 13,9, 2015 р. – 4,57 на 100 тис. населення), існуюча в даний час епідеміологічна ситуація, пов'язана з цією інфекцією, продовжує викликати серйозну занепокоєність. За статистичними даними, за останні роки в таких областях Західної України, як Чернівецька та Львівська, зареєстровано випадки вродженого сифілісу.

За даними спеціалізованої служби МОЗ України, в останні роки зросла кількість хворих на сифіліс дітей та підлітків. Викликає занепокоєння те, що на 15 % збільшилась кількість дітей, хворих на ранній прихований

²⁴ ДАСНО, Fond N. P-938, Op. 6, Case N. 22, ark. 46.

²⁵ Ibid., ark. 34.

сифіліс. Серед дівчат-підлітків вторинний рецидивний сифіліс виявляється у три рази частіше, ніж у хлопчиків, що в цілому є негативним прогностичним критерієм щодо здоров'я майбутнього покоління країни. У 2014 р. захворюваність на сифіліс становила 9,09 на 100 тис. дітей 15-17 років; захворюваність жіночого населення становила 7,5 на 100 тис. жіночого населення. Боротьба з венеричною захворюваністю в Україні, зокрема серед дітей та підлітків, вимагає термінового вирішення не тільки медичних, але й загальнодержавних профілактичних заходів.

Достатньо високий рівень захворюваності на сифіліс та інші інфекції, що передаються статевим шляхом, вимагають невідкладної розробки та затвердження Державної міжгалузевої програми з протидії розповсюдження цих інфекцій, що буде сприяти збереженню та укріпленню генофонду нації.

Boychuk Taras, Moysey Antonyi. Participation of Chernivtsi State Medical Institute in the liquidation of the skin and venereal diseases in Chernivtsi region during 1946-1949 periods. Monitoring carried out by authoritative international organizations in the health care sector shows a significant proliferation of the world's diseases such as syphilis, gonorrhoea, trichomoniasis, chlamydia. Annually in the world are registered about 60 million cases of syphilis, 300 million cases of scabies, skin disease affects 30 to 70% of humanity. In recent years in Ukraine has increased the incidence of syphilis among children and teenagers. Worryingly, those 15% increases in the number of cases are children with early latent syphilis. Among teenage girls secondary recurrent syphilis appears three times more often than boys, what generally is a negative prognostic criterion for the health of future generations of the country. Enough high incidence of syphilis and other infections what are transmitted sexually, requiring immediate development and approval of the State intersectoral programs to combat spread of these infections. It will contribute to the preservation and strengthening of the nation's gene pool.

This situation requires the accumulation and use of experience of combating infectious diseases. It was developed by Ukrainian scientists and practitioners. In this regard, an absolute value has the experience of Chernivtsi State Medical Institute (CHSMI) staff gained during the campaign to combat syphilis in 1946 in the Chernivtsi region. In that research period was developed the problem and were run special treatment methods of the various syphilis forms. The situation in this sphere in the Chernivtsi region is discussed on the basis of archival materials during the post-war period as a phenomenon, it according to the late of Austrian and Romanian administration in Bukovina. Obvious, that World War II has left its destructive influence on the sanitary condition of the region and the health industry.

The staff of CHSMI, involved actively the process of becoming in in the work in the STI units for examin the population of rural lands, despite the difficult situation of the institution,. The two areas, Vyzhnytsya and Kelmentsi, were under surveillance of the staff of Institute. Another area (Hlyboka) was managed by unit of the provincial dermatology and venereal dispensary, which became in this period a member of the Department of skin and venereal diseases CHSMI. During the expedition (1946) was gained a large empirical material, which became the basis for his theoretical un-

derstanding and the development of a wide range of treatments for syphilis. There were significant maintenance work. It helped to reduce the amount of disease in the Chernivtsi region. Syphilis was overcome as a mass phenomenon by the early 1950s. In the annexes to the article reader can get acquainted biographies of scientists and professional characteristics of the most active CHSMI staff in the fight against syphilis in the territory of Chernivtsi region in the late 1946 - 1949 (M.G. Bezyuk, Y.S. Kaskiv, M.N. Buharovych, P. F. Bednenko).

Key words: Chernivtsi State Medical Institute, Bukovinian State Medical University, Department of Skin and Venereal Diseases, venereal units, regional STI clinic, sanitary and educational work, syphilis, scabies.

Бойчук Тарас – доктор медичних наук, професор, ректор ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», АН ВШ України. Автор 262 наукових праць, в тому числі 10 навчальних посібників та 8 монографій. Коло наукових інтересів: хронотоксикологія, лазерна поляриметрія біологічних об'єктів. Головний редактор наукових журналів „Буковинський медичний вісник”, „Клінічна та експериментальна патологія”, „Неонатологія, хірургія та перинатальна медицина”, „Актуальні питання суспільних наук та історії медицини”.

Boychuk Taras – Doctor of Medical Science, professor, rector of Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University», Academician of the Academy of Science of the Higher School of Ukraine. Author of 262 scientific publications including 10 textbooks and 8 monographs. Research interests of the author: chronotoxicology, laser polarimetry of biological objects. He is editor of scientific and practical journals „Bukovinian Medical Herald”, „Clinical and Experimental Pathology”, „Neonatology, Surgery and Perinatal Medicine”, „Current Issues of Social Sciences and History of Medicine”.

Мойсей Антоній – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук та українознавства ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет». Коло наукових інтересів: історія української культури, історія України, традиційна культура населення Буковини, взаємовпливи в сфері традиційної культури українського та східнороманського населення Буковини, процеси етнокультурної ідентичності в прикордонних регіонах. Автор 190 наукових праць, в тому числі 5-х монографій.

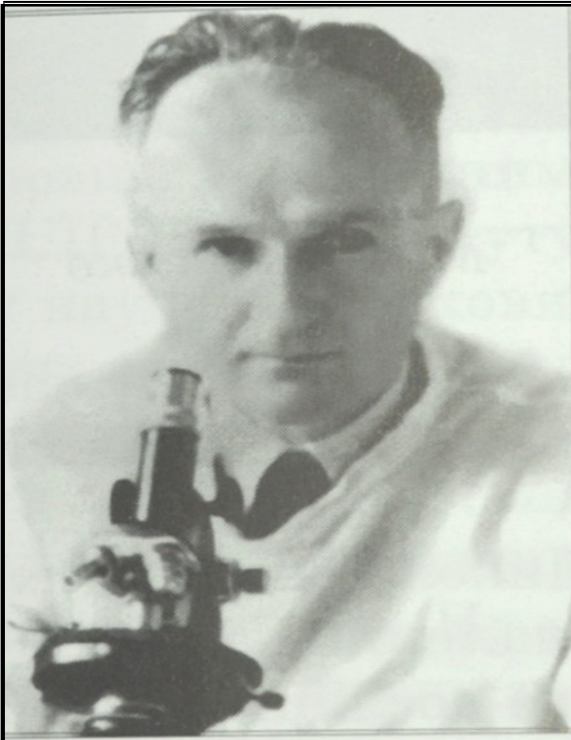
Moysey Antonyi – Doctor of Historical Sciences, Chief of the Social Sciences and Ukrainian Studies in Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University». Research interests: history of Ukrainian culture, history of Ukraine, traditional culture of Ukrainian population, interplay in area of traditional culture of Ukrainian and eastro-manian population of Bukovina, processes of ethnocultural identity in border regions. Author of 190 scientific publications including 5 monographs.

Received: 18-01-2017

Advance Access Published: April, 2017

© T. Boychuk, A. Moysey, 2017

ДОДАТКИ:

Безюк Микола Григорович

Народився у 1896 р. у м. Гродно в сім'ї службовців. За національністю – українець.

Початкову освіту здобув у м. Шавлі колишньої Ковенської губернії (1908-1912), продовжив навчання у гімназії цього ж міста (1912-1915), Могилевській гімназії (1915-1917). Закінчив Харківській медінститут (1917-1922), отримавши кваліфікацію лікаря. У 1922-1924 рр. працював прозектором головного військового госпіталю та асистентом кафедри патфізіології І Харківського медінституту. З 1923 р. працював асистентом біологічного відділення Рентгенівської академії; у 1925-1928 рр. перейшов на практичну роботу лікаря-дерматовенеролога, обіймав посаду завідувача Військового вендиспансеру на заводі ім. Ілліча (м. Ялта, Маріупіль-Сартана), працював старшим асистентом патолого-анатомічного відділення туберкульозного Інституту (м. Ялта). З 1929 р. повернувся до Харкова і працював лікарем-дерматовенерологом в різних лікувальних закладах міста, з 1931 р. на посаді завідувача вендиспансеру. У 1936-1939 рр. працював за сумісництвом асистентом дерматовенерологічної клініки Українського центрального інституту венерології і дерматології. У 1939 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Про лікувальне значення навіювання у дерматології» у Ташкентському медінституті ім. В.М. Молотова.

В період окупації фашистами м. Харкова перебував у складі підпільної організації, працював завідувачем шкірним відділенням і поліклінічним відділенням Українського інституту рентгенології, радіології і онкології, директором Українського Центрального науково-дослідного інституту венерології та дерматовенерології (1943-1944). Відзначений подяками НКЗ УРСР за участь у відновленні згаданих Інститутів.

Чернівецький період. 5 квітня 1945 р. призначений на посаду в. о. завкафедри шкірно-венеричних хвороб ЧДМІ. Працював на посаді завкафедри (до 1 грудня 1947 р.), доцента (до 1 лютого 1948 р.), після чого переведений на посаду в. о. завкафедри дерматовенерології Сталінського (Донецького) медінституту.

У 1946 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеню доктора медичних наук на тему «Матеріали до психогенезу і сугестивної терапії шкірних захворювань»; у 1947 р. отримав вчене звання доцента кафедри.

З 1945 р. був головою дермато-венерологічної секції ЧДМІ, членом правління медичного товариства.

Зробив неоціненний внесок у створення навчально-методичної та матеріальної бази кафедри. У лікувальній роботі значну увагу приділяв вивченню ролі функціональних порушень нервової системи в патогенезі захворювань шкіри та застосуванню гіпнотерапії в комплексному лікуванні хронічних дерматозів. Під його керівництвом співробітниками кафедри, разом із лікарями Чернівецького обласного шкірно-венерологічного диспансеру, у 1946-1947 рр. проведено комплекс оздоровчих та протиепідемічних заходів, венекспедиції у Вижницькому, Кельменецькому, Путильському, Сокирянського районах Чернівецької області з метою масового обстеження та лікування хворих на венеричні хвороби. При кафедрі організовано курси підвищення кваліфікації для лікарів з питань клініки та діагностики шкірно-венеричних хвороб. Результати обстеження населення краю лягли в основу оздоровчих та протиепідемічних заходів, що в цілому посприяло ліквідації епідемії сифілісу та зменшенню захворюваності на грибкові й паразитарні дерматози на Буковині.

Касько Ювеналій Семенович

Народився 10 грудня 1914 р. у с. Суслово Мамонтовського р-ну Алтайського краю (Росія) в українській сім'ї. Батько працював вчителем. До 6-го класу вчився в різних школах Поспелихинського р-ну, з 1928 по 1930 р. у Шипунівській школі Мамонтовського р-ну Алтайського краю. У 1930 р. переїхав з батьками до України і в 1931 р. закінчив 7-річну школу в с. Носковці Станіславчинського р-ну Вінницької обл. У 1931-1934 рр. навчався у Вінницькому медичному технікумі. У 1934-1936 рр. працював санітарним фельдшером райстанції (м. Теофіполь). Вищу освіту отримав в Одеському медінституті (1936-1939), потім у Вінницькому медінституті, який закінчив у 1941 р.

Під час Вітчизняної війни в лавах радянської армії працював на посадах лікаря полку, медсанбата, партизанського загону та партизанського госпіталю (Кам'янець-Подільський обласний партизанський госпіталь у с. Стригани Славутського р-ну). У 1944 р., після возз'єднання з частинами Радянської армії, Український штаб партизанського руху направив Касько Ю.С. на роботу до військово-відновлювального центру водного транспорту, де працював у Херсонській лікарні Дніпровського водздраввідділу лікарем-ординатором хірургічного відділення з 01.07.1944 р. по 08.02.1946 р. Військове звання: капітан медичної служби.

17 грудня 1945 р. був прийнятий на посаду лікаря-лаборанта кафедри шкірно-венеричних хвороб, а з 15 лютого 1946 р. вступив до клінічної ординатури ЧДМІ. Під час навчання виконував обов'язки асистента кафедри з погодинною оплатою (1947). Ще навчаючись в клінічній ординатурі, працю Ю.С. Каська «Досвід роботи вензагону за матеріалами обстеження Кельменецького р-ну» (керівник: доц. М.Г. Безюк) було відзначено дирекцією Інституту. Після закінчення клінічної ординатури у січні 1950 р. переведений на посаду асистента кафедри шкірно-венеричних хвороб (в архіві збереглися листи проф. Гржебіна, в яких він просив дирекцію ЧДМІ прийняти Каська Ю.С. на роботу на кафедрі). У 1956-1984 рр. – працював на посаді завідувача кафедри шкірно-венеричних хвороб ЧДМІ.

Касько Ю.С. був керівником загону, який узяв участь у перших комплексних дослідженнях населення Чернівецької області (Кельменецький район) на шкірно-венеричні захворювання, проведених під загальним керівництвом Київського інституту шкірно-венеричних хвороб, в якому брали участь співробітники кафедри шкірно-венеричних хвороб ЧДМІ та Чернівецького обласного шкірновенеричного диспансеру.

У 1954 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Лікування хворих на туберкульоз шкіри вітаміном Д₂ у поєднанні з поверхневим руйнуванням та додатковим ультрафіолетовим випромінюванням шкірно-туберкульозних вогнищ». У 1964 р. захистив докторську дисертацію на тему «Питання патогенезу, клініки та лікування туберкульозу лімфатичних вузлів ший та вторинної скрофулодерми». За темою дисертації у 1976 р. видано монографію «Туберкульоз периферійних лімфатичних вузлів і вторинна склофулодерма». У 1958 р. йому присвоєне вчене звання доцента, у 1965 р. – професора кафедри.

Співробітники очолюваної Каськом Ю.С. кафедри працювали над розробкою таких тем, як патогенез, клініка, профілактика та лікування туберкульозу шкіри, сифілісу, екземи, червоного вовчаку, вивчення дерматофітів, випробування нових лікарських форм в дерматологічній практиці, дослідження системи згортання крові у хворих на екзему. Обґрунтовано застосування сірководородневих ванн мінеральних джерел при лікуванні хворих на хронічні дерматози; вперше було введено однокурсний метод лікування хворих на сифіліс; розроблено метод лікування вакциною БЦЖ і вперше здійснено досвід організації обслуговування хворого через створення об'єднаного кабінету туберкульозу шкіри та лімфатичних вузлів при обласному шкірно-венеричному диспансері. У клінічну практику впроваджено нові методи діагностики та лікування, раціоналізаторські пропозиції (5), методичні листи (6), посібники для практичних лікарів та студентів (4).

Під його керівництвом було захищено 1 докторська (М.Н. Бухарович) та 5 кандидатських дисертацій (Е.Г. Бальбарер, С.Ф. Трефаненко, Л.М. Трутяк, І.І. Полянський, А.М. Книговський).

Касько Ю.С. є автором понад 76 наукових праць, у тому числі однієї монографії.

Голова Чернівецького товариства дерматовенерологів, член правління Українського наукового товариства дерматовенерологів.

За високі показники в роботі та розвитку медичної науки поданий на дошку пошани Чернівецької області (1964), нагороджений знаком «Відмінник охорони здоров'я», до 25-річчя вишу його ім'я внесене до «Книги пошани» Інституту (1969), його портрет внесено до галереї фундаторів наукових шкіл ЧДМІ.

Бухарович Мойсей (Михайло) Нахманович (Наумович)

Народився 17 червня 1919 р. у м. Кишиневі у сім'ї службовців. За національністю єврей.

У 1937 р. закінчив середню школу № 1 у м. Кишиневі та вступив на медичний факультет Яського університету. У 1940 р. продовжив навчання в Одеському, а з 1941 р. – в Казахському медінституті (м. Алма-Ата), який закінчив з відзнакою у 1942 р. У 1942-1945 рр. працював лікарем-терапевтом міської поліклініки у м. Джамбулі, начальником венеричного відділення евакогоспітала у м. Саратові, завідувачем лікарні Синджерейської районної лікарні Бельцького повіту МРСР. У 1945-1946 рр. – ординатор та завідувач шкірно-венеричного кабінету І міської поліклініки м. Чернівці, венеролог дитячої поліклініки міста. З січня 1947 р. – по серпень 1947 р. – позаштатний ординатор клініки шкірно-венеричних хвороб ЧДМІ. У 1946-1947 рр. працював за сумісництвом веніспектором міського відділу охорони здоров'я м. Чернівці. З червня 1947 р. – лікар Облвендиспансеру, з грудня 1947 р. – заступник головного лікаря Чернівецького облвендиспансеру.

Робота в ЧДМІ (1947-1965). Призначений на посаду асистента кафедри шкірно-венеричних хвороб ЧДМІ 1 вересня 1947 р.

У вересні 1946 р. Бухарович взяв участь у роботі венекспедиції Київського науково-дослідного дермато-венерологічного інституту в Чернівецькій області. Він очолив 5 загін, який був направлений до Глибоцького р-ну для обстеження всього населення району з приводу виявлення корости та заразних форм венеричних захворювань. За його роботу відзначений подякою МОЗ УРСР та грошовою винагородою (1946).

Кандидатська дисертація на тему «Дослідження спинно-мозкової рідини у хворих на сифіліс та організації їх комплексного дослідження після закінчення лікування» захищена у 1952 р. Докторська дисертація на тему «Матеріали до проблеми серорезистентного сифілісу (клініко-лабораторні дослідження, питання патогенезу, лікування та профілактики)» – у 1964 р.

У ЧДМІ працював до 25.10.1965 р. та перевівся на посаду професора кафедри шкірно-венеричних хвороб Донецького медінституту. Станом на 1965 р. виконав 54 наукових роботи, з яких опубліковано 40.

Тематика: діагностика, лікування та профілактика венеричних хвороб (сифілісу, гонореї, хламідіозів), патогенез та лікування хронічних дерматозів (псоріазу, екзема, atopічного дерматиту, нейродерміту, піодермітів).

Громадська робота: секретар Чернівецького обласного наукового товариства дерматологів, член наукової комісії Інституту, секретар редколегії Інститутського збірника наукових праць. Взяв активну участь у підготовці до друку 7 збірників наук праць та 9 збірників тез доповідей.

Донецький період. У 1965-1976 рр. – перебував на посаді професора кафедри шкірно-венеричних хвороб Донецького медінституту, у 1976-1987 рр. – завідувача цієї кафедри, у 1987-1995 рр. – професора кафедри шкірних і венеричних хвороб факультету вдосконалення лікарів Донецького медичного інституту.

Автор 600 наукових робіт, з яких 5 монографій, ряду статей у Великій медичній енциклопедії, 6 авторських свідоцтв, раціональних пропозицій.

Під керівництвом проф. М.Н. Бухаровича та за його консультацією виконано 5 докторських та 22 кандидатських дисертацій.

Громадська робота: член правління Всесоюзного товариства дерматовенерологів, член наукової ради з дерматології та венерології при АМН СРСР, член президіуму правління Українського товариства дермато-венерологів, член редакційної ради журналу «Вісник дерматології і венерології», заступник голови дерматовенерологічної секції навчально-методичного кабінету МОЗ УРСР, член редколегії Українського республіканського збірника «Дерматологія та венерологія», член редакційної ради журналу «Архів клінічної та експериментальної медицини».

Нагороди: Почесна грамота та подяки за відновлення здоров'я поранених (1944); медаль «За перемогу над Німеччиною» (1945); Почесна грамота за відмінну роботу (1945, ВР МРСР); Почесні грамоти Чернівецького облвиконкому та міськвиконкому.

Бедненко (Бідненко) Петро Федорович (1905-1981)

Народився 15 грудня 1905 р. у м. Барабінськ Новосибірської області у сім'ї службовців.

Випускник Омського медінституту (1923-1928). Працював за фахом у низці населених пунктів Сибіру, Алтаю і Далекого Сходу (1928-1934): лікарем 4 Волочаєвського стрілкового полку у м. Хабаровську (1928-1929), головним лікарем лікарні селища Ілліча Барнаульського р-ну, інспектором Барнаульського та Новоросійського відділів охорони здоров'я, завідувачем поліклініки у м. Кемеровську (1930-1932), молодшим лікарем санітарного полку у м. Томську (1932-1934). З 1935 р. працював на посадах лікаря-ординатора, старшого лаборанта, асистента кафедри шкірно-венеричних хвороб Томського медінституту. У 1941 р. захистив кандидатську дисертацію.

У 1941-1944 рр. перебував на службі в різних частинах Західного Фронту та Уральського військового округу з перервою в 1942 р. на лікуванні в евакогоспіталі м. Свердловська. У 1944-1945 рр. продовжив службу в Київському військовому окрузі. Отримав військове звання капітана медичної служби.

Період роботи в ЧДМІ. З 27 жовтня 1945 р. займав посаду в. о. доцента кафедри шкірно-венеричних хвороб ЧДМІ, з 1947 р. – доцента кафедри.

Брав активну участь в літній венекспедиції 1946 р. Київського науково-дослідного дермато-венерологічного інституту в Чернівецькій області з метою боротьби з коростою та венеричними захворюваннями. Він очолив загін, який був направлений до Вижницького р-ну. Разом з групою медичних працівників Чернівецької області був відзначений наказом МОЗ УРСР за результативну роботу подякою та грошовою винагородою (1946).

У ЧДМІ розробляв тематику: «Сифіліс і контактні шкірні захворювання на Буковині та організація раціональних заходів боротьби з ними», «Досвід венекспедиції у Вижницькому р-ні».

Харківський період. У травні 1951 р. переведений до Українського шкірно-венеричного інституту (м. Харків) на посаду завідувача експериментального відділення, пізніше працював в Інституті вдосконалення лікарів.

У 1958 р. захистив докторську дисертацію на тему «Матеріали про вплив центральної нервової системи на реактивність шкіри» та призначений на посаду завідувача кафедри шкірних і венеричних хвороб Харківського медичного стоматологічного інституту (1958-1968). У 1960 р. йому присвоєно вчене звання професора.

Автор понад 80 наукових публікацій. Під його керівництвом виконані докторські і кандидатські дисертації. У Харкові займався тематикою вивчення впливу ЦНС на реактивність шкіри, діагностика медикаментозних уражень слизової оболонки рота.

Громадська робота: голова правління Українського республіканського та Харківського обласного наукового товариства дерматовенерологів, член проблемної комісії з дерматовенерології МОЗ України, делегат з'їздів дерматовенерологів.

Нагороди: медаль «За перемогу над Німеччиною» (1945), подяка Наркомату охорони здоров'я Туркменської СРСР за роботу у венекспедиції (1946), медаль «За доблесний труд» (1946), орден «Знак пошани».

**ІСТОРІЯ КАФЕДРИ МЕДИЦИНИ КАТАСТРОФ ТА
ВІЙСЬКОВОЇ МЕДИЦИНИ БУКОВИНСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

**Ігор БІРЮК, Ігор ЦИРКОТ, Ірина КУКОВСЬКА,
Василь СТЕФАНЧУК, Володимир МОЙСЮК,
Ярослав СТЕФАК, Леонід ЮРЧУК,**
ВДНЗ України «Буковинський державний
медичний університет», м. Чернівці (Україна)
biryuk.igor@list.ru, tsyrkot@mail.ru, kukovska.irina@gmail.com,
vasil.stefanchuk@ukr.net, vova-62.09m@mail.ru, stefak.Jar@mail.ru,
test34567@ukr.net

**THE HISTORY OF THE DEPARTMENT OF
DISASTER AND MILITARY MEDICINE OF BUKOVINIAN
STATE MEDICAL UNIVERSITY**

**Igor BIRYUK, Igor TSYRKOT, Iryna KUKOVSKA,
Vasil STEFANCHUK, Vladimir MOYSYUK, Jaroslav STEFAK,
Leonid YURCHUK,**
RESEARCHER ID B-4028-2017
ORCID 0000-0003-3032-8202
Higher State Educational Establishment of Ukraine „Bukovinian State
Medical University”, Chernivtsi (Ukraine),

**Бирюк Ігорь, Циркот Ігорь, Куковская Ирина, Стефанчук Василий, Мойсюк Владимир, Стефак Яро-
слав, Юрчук Леонид. История кафедры медицины катастроф и военной медицины Буковинского государст-
венного медицинского университета.** Отражена история кафедры медицины катастроф и военной медицины Выс-
шего государственного учебного заведения Украины "Буковинский государственный медицинский университет".
Раскрыты основные этапы становления и направления деятельности кафедры, а также указано весь руководящий
состав за период с 1944 по 2017 годы.

Ключевые слова: кафедра, история, создание, медицина катастроф, военная медицина.

Вступ. Стаття присвячена висвітленню історії кафе-
дри медицини катастроф та військової медицини Вищо-
го державного навчального закладу України
„Буковинський державний медичний університет. Нада-
ється характеристика основних етапів становлення ка-
федри та напрямів її діяльності від періоду створення
Чернівецького державного медичного інституту (зараз
„Буковинський державний медичний університет) до
теперішнього часу. Наводиться увесь керівний склад
кафедри за період її функціонування з 1944 по 2017 ро-
ки. Висвітлюються дані щодо організації навчального
процесу з військової підготовки для студентів, військо-
вих та військово-медичних дисциплін у різні періоди
функціонування кафедри. Показана роль кафедри не
тільки лише у підготовці офіцерів медичної служби за-
пасу, військових фахівців з вищою медичною освітою,
але і підготовці персоналу для цивільних закладів охо-
рони здоров'я (що було надзвичайно актуально для Бу-
ковини у повоєнний період), спільній роботі з закладами
практичної охорони здоров'я і медичної служби Зброй-
них Сил, у тому числі Прикарпатського військового
округу. Зазначено перелік дисциплін програми військо-
вої підготовки та особливості підготовки студентів на
кафедрі медицини катастроф та військової медицини на
сучасному етапі.

Основна частина. Бурхливе ХХ століття з його дво-
ма світовими та безліччю локальних війн і конфліктів,

великою кількістю стихійних лих, технологічних аварій
та соціальних катаклізмів, число яких зростає з кожним
роком не тільки в Україні, а й у світі в цілому, гігантсь-
ким нагромадженням смертоносної зброї і особливо от-
руйних речовин, висуває суворі вимоги до професійної
підготовки сучасного лікаря. Військово-медична підго-
товка, як комплекс спеціальних дисциплін, покликана
підготувати лікаря до праці в умовах воєнного часу, як
організатора медичного забезпечення військ, а в умовах
мирного часу – як організатора медичного забезпечення
постраждалих від наслідків надзвичайних ситуацій. Од-
ним із основних завдань кафедри медицини катастроф
та військової медицини Буковинської державної медич-
ної академії – була і залишається підготовка майбутніх
лікарів до роботи в екстремальних ситуаціях мирного і
воєнного часу¹.

Після створення Чернівецького державного медич-
ного інституту, згідно з Постановою Раднаркому УРСР
№1360 від 20 жовтня 1944 року, однією з перших була
сформована кафедра військово-медичної підготовки.

Першим начальником кафедри було призначено під-
полковника Бокарева М.М. (1944-1945 рр.), а начальни-
ком навчальної частини – підполковника м/с Верховсь-
кого І.М. (1945-1947 рр.). Ними були сформовані викла-
дацький склад кафедри та матеріально-технічна база.
Становленню кафедри військової підготовки завжди на-
давалося першочергове значення, що підтверджується

¹ Biryuk I.H., V.I.Stefanchuk, V.D.Moysyuk ta in. Istoriya kafedry medytsyny katastrof ta viys'kovoyi medytsyny Bukovyns'koyi derzhavnoyi medychnoyi akademiyi [History of the Department of Disaster Medicine and Military Medicine Bukovyna State Medical Academy], Bukovyns'kyu medychnyy visnyk, 2004, T. 8, N. 3, P.222-225.

рядом кадрових рішень. Так, на посаду начальника військової кафедри були навіть призначені генерал-майор м/с Шликов А.А. (осінній семестр 1945-1946 н.р.) та генерал-майор м/с Маслов А.Р. (весняний семестр 1945-1946 н.р.), які одночасно займали посаду начальника медичної служби Прикарпатського військового округу, штаб якого був дислокований у м. Чернівці².

У 1946-1947 навчальному році кафедру очолював полковник м/с Комаров І.М., а з 1947 по 1949 рік – полковник м/с Андрицький Г.І. Начальником навчальної частини у цей період був підполковник м/с Павлов К.М.

З моменту створення і до 1947 року до складу військової кафедри входив курс фізичного виховання, що сприяло підвищенню рівня фізичної підготовленості студентів.

З 1945 по 1948 роки на військовій кафедрі діяли курси з підготовки медичних сестер для цивільних закладів охорони здоров'я. Їх програма була розрахована на два роки. Всього кафедрою було здійснено два випуски медичних сестер.

Починаючи з 1949 і до 1961 року посаду начальника кафедри займали: полковник м/с Немолотов О.С. (1949-1953 рр.), полковник м/с Колотко Ф.М. (1953-1955 рр.), полковник м/с Груздев О.І. (1955-1961 рр.), а посаду начальника навчальної частини – полковник м/с Колотко Ф.М. (1949-1953 рр.), полковник м/с Деркач С.О. (1953-1961 рр.). Усі ці офіцери були висококваліфікованими спеціалістами та організаторами медичної служби військ і мали великий фронтний досвід³.

На військовій кафедрі вивчалися наступні дисципліни: „Загальновійськова підготовка”, „Організація і тактика медичної служби”, „Санітарно-хімічний захист, патологія і терапія отруйних речовин”. Залучалися до вивчення військових дисциплін переважно студенти 4-го та 5-го курсів.

Згідно з штатним розкладом, до складу кафедри входили: начальник військової кафедри, начальник навчальної частини, старші викладачі, викладачі та навчально-допоміжний персонал. Кількість викладачів та навчально-допоміжного персоналу кафедри змінювалася відповідно до загальної чисельності студентів, які проходили військову підготовку.

У зв'язку із значним скороченням у 1961 році Збройних сил СРСР, військова кафедра Чернівецького медичного інституту була розформована. Однак, для обов'язкового вивчення студентами був залишений курс військової токсикології і захисту від зброї масового знищення.

З відновленням військової кафедри у 1968 році, була затверджена нова організаційно-штатна структура кафедри з курсом цивільної оборони і медичної служби цивільної оборони в кількості 20-ти чоловік: вісім кадрових офіцерів (два загальновійськових і шість медичної служби), три офіцери медичної служби запасу (викладач військової токсикології і медичного захисту,

старший викладач і викладач курсу ЦО і МСЦО), а також 9 чоловік навчально-допоміжного персоналу.

З 1968 по 1993 роки посаду начальника військової кафедри займали: полковник м/с Ключев І.А. (1968-1972 рр.), полковник м/с Аверін В.С. (1972-1980 рр.), полковник м/с Ковпак П.Я. (1980-1983 рр.), полковник м/с Білоус В.І. (1983-1984 рр.), полковник м/с Павлуник І.І. (1984-1993 рр.). Ці висококваліфіковані спеціалісти і організатори медичного забезпечення військ до призначення на посаду, уже мали великий досвід роботи на керівних посадах у різних ланках медичної служби Збройних Сил. У цей період оновлено і розширено матеріально-технічну базу кафедри, започатковано широке використання електрифікованих макетів, кіно- та аудіо-апаратури. Велика кількість годин навчальної програми військової підготовки відпрацьовувалася зі студентами у спеціальному приміщенні, де були повністю розгорнуті усі функціональні підрозділи медичного пункту полку.

Наукові дослідження, які проводилися на кафедрі, були тісно пов'язані з проблемами практичної охорони здоров'я і медичної служби Збройних Сил. Співробітники кафедри виконували цілий ряд науково-дослідних робіт по завданню Міністерства оборони та Міністерства охорони здоров'я України, а також медичної служби Прикарпатського військового округу. Науковці кафедр брали активну участь і у дослідженнях причин виникнення „Чернівецької хімічної хвороби”. Результати цих досліджень були викладені у монографії В.І. Білоуса та В.В. Білоуса „Талотоксикози (Чернівецька хімічна хвороба)”.

Завдяки налагодженим зв'язкам з командуванням навчальної дивізії, дислокованої у м. Чернівці та з медичною службою гарнізону, окремі теми навчальної програми відпрацьовувалися у гарнізонному шпиталі, санітарно-епідеміологічному загоні, окремому медичному батальйоні та на Сторожинецькому полігоні.

Неодноразові інспекторські та контрольні перевірки діяльності кафедри командуванням штабу Прикарпатського військового округу та Міністерства оборони свідчили про високий професійний рівень викладацького складу. Кафедра була визнана однією з кращих не тільки у Прикарпатському військовому окрузі, але і входила в перелік кращих військових кафедр вищих навчальних закладів колишнього СРСР.

Незважаючи на це, Постановою Кабінету міністрів України 1992 року № 490 військова кафедра Чернівецького медичного інституту з першого вересня 1993 року була розформована.

Підставою для відновлення кафедри був наказ Міністерства охорони здоров'я України і Міністерства оборони України від 15 грудня 1995 року № 233/332 “Про створення кафедр екстремальної і військової медицини”.

На підставі наказу Міністерства оборони України та Міністерства охорони здоров'я України від 18 липня 1996 року № 215/202 “Про введення в дію Положення, Учебної програми, Типового штатного розкладу кафедр

²Pishak V.P., Kolomojets' M.Yu., Sydorhuk I.Y. ta in. Bukovyns'ka derzhavna medychna akademiya: stanovlennya, zdobutky, perspektyvy rozvytku [Bukovina State Medical Academy, development, achievements, prospects], za redaktsiyeyu prof. V.P. Pishaka, Chernivtsi, BDMA, 2004, P. 165-168; Vid Kyryeva do Bukovyny prostyahasya istorychny shlyakh Bukovyns'koho derzhavnoho medychnoho universytetu (do 85-richchya vid dnya zasnuvannya), T.M. Boychuk, V.I Bilous, Chernivtsi, Redaktsiyno-vydavnychuy viddil BDMU, 2016, P. 28-31.

³Pishak V.P., Kolomojets' M.Yu., Sydorhuk I.Y. ta in. Bukovyns'ka derzhavna medychna akademiya: stanovlennya, zdobutky, perspektyvy rozvytku [Bukovina State Medical Academy, development, achievements, prospects], za redaktsiyeyu prof. V.P. Pishaka, Chernivtsi, BDMA, 2004, P. 166.

екстремальної і військової медицини та організацію їх роботи” екстремальної і військової медицини та організацію їх роботи”, а також за наказом (Наказ № 3) ректора Буковинської державної медичної академії від 4 лютого 1997 року, створена кафедра екстремальної і військової медицини, фізичного виховання та здоров’я. Згідно цього наказу розпочато навчання студентів медичних факультетів за програмою підготовки офіцерів медичної служби запасу (ВОС - 901000).

Посильний внесок у відновлення кафедри вніс попередній керівний склад кафедри: Павлуник І.І. і Білоус В.І., які зберегли і передали у користування новоствореній кафедрі навчальну документацію, кінофільми, муляжі, таблиці та стенди з військових та військово-медичних дисциплін.

Кафедру розмістили у двох навчальних корпусах по вул. О. Гузар 2. У навчальному корпусі №1 були розміщені навчальні аудиторії з дисциплін „Загально-військова підготовка” та „Організація медичного забезпечення в умовах надзвичайного стану”, а також, допоміжні кабінети і приміщення.

У навчальному корпусі №2 були розміщені п’ять навчальних аудиторій з „Токсикології, радіології та медичного захисту”, „Організації медичного забезпечення” та „Медицини катастроф”, а також приміщення для зберігання військово-навчального обладнання і майна.

З 1997 по 2002 роки кафедрою завідували: д.мед.н., професор Дудко Г.Є. (1997-2000 рр.) та к.мед.н., доцент Воробйов О.О. (2000-2002 рр.). З листопада 2002 року кафедру очолив к.мед.н., доцент Бірюк І.Г. Впродовж 1997-2002 років обов’язки начальника навчальної частини виконував кандидат медичних наук, полковник м/с Шестаков В.І., а з липня 2002 року на цю посаду призначений підполковник м/с Гордієнко В.В.

З вересня 2002 року, після відокремлення курсу фізичного виховання та здоров’я, кафедра перейменована на кафедру екстремальної і військової медицини.

З 1 березня 2003 року введено в дію новий наказ Міністра оборони України, Міністерства освіти і науки України та Міністерства охорони здоров’я України від 10.02.2003 року, № 31/68/53 „Про удосконалення системи підготовки офіцерів медичної служби запасу”. Згідно цього наказу та наказу ректора Буковинської державної медичної академії від 25 липня 2003 року № 06-0, кафедрі екстремальної і військової медицини перейменовано на кафедру медицини катастроф та військової медицини, а з вересня 2006 року кафедру медицини катастроф та військової медицини з курсом фізичного виховання і здоров’я.

На кафедрі медицини катастроф та військової медицини військовою підготовку вивчали студенти II-V курсів та інтерни. Програма військової підготовки для студентів включає в себе наступні дисципліни:

- військові (Загальновійськова підготовка; Загальна тактика),
- військово-медичні (Організація медичного забезпечення військ; Військова токсикологія, радіологія та медичний захист; Медицина катастроф),
- військово-фармацевтичні (Організація забезпечення військ медичним майном)
- військово-спеціальні (Військова хірургія з хірургією надзвичайних ситуацій; Військова терапія з терапією надзвичайних ситуацій; Військова епідеміологія з епідеміологією надзвичайних ситуацій; Військова гігієна з гігієною при надзвичайних ситуаціях).

Перелік дисциплін військової, військово-медичної і

військово-спеціальної підготовки студентів та інтернів (розподіл навчальних годин за формами навчання, видами навчальних занять та за військово-обліковими спеціальностями) передбачений Навчальною програмою дисциплін військової підготовки та медицини катастроф для студентів та інтернів вищих медичних (фармацевтичних) навчальних закладів України III-IV рівня акредитації.

На кафедрі постійно працював науковий гурток з військово-медичних дисциплін, у якому займалися студенти II-V курсів.

Одним із завершальних етапів підготовки студентів на кафедрі медицини катастроф та військової медицини було проведення навчальних зборів. Вони проводилися із студентами-курсантами V курсу як на базі кафедри, так і у військових частинах Чернівецького гарнізону. Під час навчальних зборів було передбачено проведення навчальних стрільб, спортивних змагань між навчальними взводами та прийняття військової присяги на вірність Українському народові.

Після закінчення навчання на кафедрі медицини катастроф та військової медицини, студенти VI курсу проходили військово-лікарську комісію і атестувалися на присвоєння первинного офіцерського звання „молодший лейтенант медичної служби запасу”.

Професорсько-викладацький склад кафедри медицини катастроф та військової медицини систематично проводив активну роботу по відбору кандидатів на вступ до Української військово-медичної академії за спеціальностями: „Хірургія”, „Анестезіологія”, „Терапія”, „Стоматологія”, „Епідеміологія”, „Фармація”, „Загальна практика”.

Кафедра медицини катастроф та військової медицини Буковинської державної медичної академії з 1997 року здійснювала підготовку офіцерів медичної служби запасу із числа військовозобов’язаних студентів, що позитивно впливало на рівень підготовки лікаря-спеціаліста. Однак, відповідно Постанови Кабінету Міністрів України № 1025 від 26 липня 2006 “Про заходи щодо оптимізації мережі військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів” був запущений механізм припинення діяльності кафедри по удосконаленню професійної майстерності лікарів-інтернів (післядипломна освіта) та підготовці офіцерів медичної служби запасу з числа студентів Буковинського державного медичного університету. У подальшому, Розпорядженням директора Військово-медичного департаменту Міністерства оборони України - начальника медичної служби Збройних Сил України від 21.05.2010 року №249/6/25, наказу в.о. ректора університету від 01.07.2010 року „Про особовий склад та реорганізацію кафедри”, наказу директора Військово-медичного департаменту Міністерства оборони України від 27.07.2010 року № 26 “Про розформування кафедр медицини катастроф та військової медицини вищих навчальних закладів України”, наказу в.о. ректора від 01.10.2010 року №565-в „Про створення ліквідаційної комісії” та на підставі матеріалів ліквідаційного акту, затвердженого 10.11.2010 року в.о. директора Військово-медичного департаменту Міністерства оборони України – 29 жовтня 2010 року кафедру медицини катастроф та військової медицини було розформовано.

Навчальні площі та допоміжні приміщення навчального корпусу №3 по вул. О. Гузар 2, які були надані кафедрі наказом ректора Чернівецького державного меди-

чного інституту від 03.03.1997 року №6 „Про створення кафедри екстремальної і військової медицини, фізичного виховання та здоров'я”, розподілено між наступними кафедрами університету: Внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини; Пропедевтики внутрішніх хвороб, імунології та алергології; Травматології, ортопедії, нейрохірургії та медицини надзвичайних ситуацій; Хірургічної та дитячої стоматології.

У зв'язку з розформуванням кафедри медицини катастроф та військової медицини, курс медицини надзвичайних ситуацій було приєднано до кафедри травматології, ортопедії та нейрохірургії. Для якісного проведення практичних і семінарських занять зі студентами 2-5 курсів, на навчальній базі по вул. О.Гузар 2, були створені чотири профільні аудиторії, які оснастили технічними засобами навчання: електрифікованими стендами, макетами, таблицями, схемами, навчальними кіно- та відеофільмами, слайдами, комплектно-табельним майном, приладами радіаційної та хімічної розвідки. У навчальних аудиторіях проводилися заняття з наступних дисциплін: „Домедична допомога в екстремальних ситуаціях”; „Медицина надзвичайних ситуацій”; „Екстремальна медицина”; „Медицина і психологія надзвичайних ситуацій”; „Основи організації медичного забезпечення населення і військ”; „Цивільний захист”; „Медицина катастроф”; „Захист Вітчизни”; „Військово-медична підготовка”⁴.

Для викладання дисциплін курсу медицини надзвичайних ситуацій були залучені наступні науково-педагогічні працівники: доценти Бірюк І.Г., Циркот І.М., Зінченко А.Т., Васильчишин Я.М.; Куковська І.Л. та асистенти Стефанчук В.І.; Мойсюк В.Д.; Хашук В.С.; Білик С.В.

У відповідності до чинного законодавства та на виконання договору між Буковинським державним медичним університетом і Українською військово-медичною академією, співробітниками кафедри з жовтня 2012 року успішно проводилася робота по підготовці 1-го навчального взводу кращих студентів випускних курсів за програмою офіцерів медичної служби запасу.

Відповідно до частини сьомої статті 11 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 №143 “Про оптимізацію мережі військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів”, наказу Міністерства оборони України, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти і науки України від 29.09.2015 № 514/633/989 “Про утворення кафедр медицини катастроф та військової медицини вищих медичних навчальних закладів” та наказу ректора Вищого державного навчального закладу України „Буковинський державний медичний університет” 04.01.2016 № 01-О – з 01 січня 2016 року утворено кафедру медицини катастроф та військової медицини Вищого державного навчального закладу України „Буковинський державний медичний університет”.

Відновлення роботи кафедри здійснюється під постійним контролем ректора університету, професора Бойчука Т.М., проректора з науково-педагогічної роботи доцента Геруша І.В., Департаменту військової освіти, науки, соціальної та гуманітарної політики Міністерства

оборони України та Української військово-медичної академії.

Кафедру розмістили на попередній базі у двох навчальних корпусах по вул. О.Гузар 2. Кафедру очолив кандидат медичних наук, доцент Бірюк Ігор Григорович.

На кафедрі медицини катастроф та військової медицини військову підготовку вивчають студенти IV, а в подальшому і V курсів. Програма військової підготовки для студентів включає в себе наступні дисципліни: - військові (загальновійськова підготовка; загальна тактика), - військово-медичні (організація медичного забезпечення військ; військова токсикологія, радіологія та медичний захист; медична допомога пораненим на догоспітальному етапі), - військово-орієнтовані (Домедична допомога в екстремальних ситуаціях; Медицина надзвичайних ситуацій; Екстремальна медицина; Медицина і психологія надзвичайних ситуацій; Основи організації медичного забезпечення населення і військ; Цивільний захист), - військово-спеціальні (воєнно-польова хірургія; воєнно-польова терапія; військова гігієна; військова епідеміологія).

До початку занять 2016-2017 навчального року увесь науково-педагогічний персонал кафедри пройшов тематичне удосконалення з відповідних дисциплін військової підготовки студентів-медиків та курси по наданню медичної допомоги пораненим на догоспітальному етапі при Українській військово-медичній академії.

Для проведення військової підготовки громадян між Міністерством оборони України (в особі директора Департаменту військової освіти, науки, соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України) та Вищим державним навчальним закладом України „Буковинський державний медичний університет” (в особі ректора), на базі якого проводиться військова підготовка, укладено договір про військову підготовку громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу медичної служби. Такий договір дав можливість усім студентам на добровільних засадах проходити військову підготовку за програмою підготовки офіцерів запасу, які мають або здобувають ступінь вищої медичної освіти не нижче бакалавра і придатні до військової служби за станом здоров'я та морально-діловими якостями. Студенти отримали можливість проходити військову підготовку за державним замовленням за рахунок коштів державного бюджету, передбачених на утримання Збройних Сил України та за контрактом - за рахунок коштів, які надходять від фізичних осіб як плата за послуги в галузі вищої освіти, пов'язані з військовою підготовкою⁵.

За рахунок коштів державного бюджету військову підготовку проходять студенти, які мають вищий рейтинг за результатами конкурсного відбору та уклали відповідний контракт з Міністерством оборони України щодо зобов'язань про проходження військової служби громадянами України у Збройних Силах України, після отримання первинного військового звання офіцера запасу та закінчення Вищого державного навчального закладу України „Буковинський державний медичний університет”.

Одним із завершальних етапів підготовки студентів на кафедрі медицини катастроф та військової медицини буде проведення після кожного року навчання навчаль-

⁴ Bukovyns'kyu derzhavnyy medychnyy universytet. Istoryia i s'ohodennya (do 70-richchya), redkol. Boychuk T.M., Herush I.V., Bilokyy V.V., Khodorovs'kyu H.I., Sulyatyts'kyu T.V., Myslyts'kyu V.F., Khodorovs'kyu V.M., Ivashchuk O.I., Fediv O.I., za red. T.M. Boychuka, Chernivtsi, Vydavnytstvo BDMU, 2014, P. 78-80, 154-156.

них зборів у військових частинах Чернівецького гарнізону. Під час навчальних зборів передбачено проведення навчальних стрільб, спортивних змагань між навчальними взводами та прийняття військової присяги на вірність Українському народові.

Після закінчення навчання, студенти VI курсу пройдуть військово-лікарську комісію, складуть державний іспит і будуть атестовані на присвоєння первинного офіцерського звання „молодший лейтенант запасу”.

Висновок. Навчання і виховання майбутніх офіцерів запасу - це важка і творча праця, яка вимагає не тільки багато сил та умінь, але й чималих капіталовкладень. Прийняття нових нормативних документів з військової підготовки студентів викликає ломку укорінених стереотипів, які не допускають заорганізованості, шаблонів та формалізму. Процес утворення нових і оновлення не розформованих раніше кафедр медицини катастроф та військової медицини проходить в умовах реформування Збройних сил, у складній обстановці ведення АТО.

Головний висновок нашого дослідження полягає у тому, що нові принципи організації військово-медичної підготовки студентів, з урахуванням досвіду надання медичної допомоги пораненим і хворим на догоспітальному етапі позитивно впливає на рівень зацікавленості студентів-медиків у вивченні сучасних підходів до організації медичного забезпечення.

Biryuk Igor, Tsyrcot Igor, Kukovska Iryna, Stefanchuk Vasil, Moysyuk Vladimir, Stefak Jaroslav, Yurchuk Leonid. The history of the department of disaster and military medicine of Bukovinian state medical university. The article is devoted to the history of the Department of Disaster Medicine and Military Medicine of the Supreme State educational institution of Ukraine "Bukovinian State Medical University." Characterizing the main stages of the formation of the department, the direction of its activities from the period of creation of the Chernivtsi State Medical Institute (our time "Bukovinian State Medical University") our days. Set management team of the department for the entire period of its operation from 1944 to 2017 It is shown that the organization of educational process of military training of students, the study of military and military-medical disciplines at different periods of the functioning of the department. The role of the department is not only in the preparation of reserve officers of the Medical Service, military specialists with higher medical education, and training of person sonal for civilian health care facilities (which are relevant to Bukovina post-war period), working together with the practical Health and Medical Service of the Armed Forces of the institutions, including the Carpathian military District. Set the list of subjects of the program of military training, and especially training of students at the Department of Disaster Medicine and Military Medicine at the present stage.

The main conclusion of our study is that the new principles of military medical training students, the experience of care to the wounded and sick prehospital positive effect on the level of interest of medical students in exploring contemporary approaches to medical support.

Key words: Department, history, formation, disaster, military medicine.

Бірюк Ігор - кандидат медичних наук, доцент, завідувач кафедри медицини катастроф та військової медицини Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет», Коло наукових інтересів: медицина катастроф, топографічна анатомія, громадське здоров'я. Автор 140 друкованих наукових і методичних праць,

у тому числі 4-х навчальних посібників.

Biryuk Igor - PhD in Medicine, Associate professor, Chief of the department of Disaster and Military Medicine in Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University». Research interests: disaster medicine, topographic anatomy, public health. The author of 140 published scientific and methodical works, including 4 textbooks.

Куківська Ірина – кандидат медичних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет». Коло наукових інтересів: медицина катастроф, фармакологія, громадське здоров'я. Автор понад 70 друкованих наукових і методичних праць, у тому числі 3-х навчальних посібників з грифами МОЗ, МОН України.

Kukovska Irena - PhD in Medicine, Associate professor of the department of Disaster and Military Medicine in Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University». Research interests: disaster medicine, pharmacology, public health. Author of more than 70 published scientific and methodical works, including 3 textbooks with stamps Ministry of Health, Ministry of Education of Ukraine.

Циркот Ігор - кандидат медичних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет». Коло наукових інтересів: травматологія, мануальна терапія. Автор понад 70 друкованих наукових і методичних праць, у тому числі 2-х навчальних підручників з грифами МОЗ, МОН України.

Tsyrcot Igor - PhD in Medicine, Associate professor of the department of Disaster and Military Medicine in Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University». Research interests: traumatology, manual therapy. Author of more than 70 published scientific and methodical works, including 3 textbooks with stamps Ministry of Health, Ministry of Education of Ukraine.

Юрчук Леонід - асистент кафедри медицини катастроф та військової медицини Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет».

Yurchuk Leonid - Assistant of the department of Disaster and Military Medicine in Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University».

Стефак Ярослав - асистент кафедри медицини катастроф та військової медицини Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет».

Stefak Jaroslav - Assistant of the department of Disaster and Military Medicine in Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University».

Стефанчук Василь - асистент кафедри медицини катастроф та військової медицини Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет».

Stefanchuk Vasil - Assistant of the department of Disaster and Military Medicine in Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University».

Received: 15. 02. 2017

Advance Acces Publischer: April, 2017

© I. Biryuk, I. Kukovska, I. Tsyrcot, V. Stefanchuk, V. Moysyuk, J. Stefak, L. Yurchuk, 2017

⁵Nakaz Ministerstva oborony Ukrayiny, Ministerstva okhorony zdorov'ya Ukrayiny, Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 29.06.2016 roku N. 322/631/709 «Pro zatverdzhennya Instruktseyi pro orhanizatsiyu viys'kovoyi pidhotovky hromadyan Ukrayiny za prohramoyu u pidhotovky ofitseriv zapasu medychnoyi sluzhby» [Order of the Ministry of Defense of Ukraine, Ministry of Health of Ukraine, Ministry of Education and Science of Ukraine “On approval of the Instruction about the citizens of Ukraine military training program for reserve officers of Medical Service ”], URL.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1509-04>

**СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВОГО НАПРЯМКУ ДОСЛІДЖЕНЬ
КАФЕДРИ МЕДИЧНОЇ ТА ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ХІМІЇ
(ДО 105 РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ А. В. ДОМБРОВСЬКОГО)**

Раїса СТАДНІЙЧУК, Михайло БРАТЕНКО,

Олеся ПЕРЕПЕЛИЦЯ,

ВДНЗ України «Буковинський державний
медичний університет», м. Чернівці (Україна)
bratenko@gmail.com, perepelutsya.olesia@gmail.com

**FORMATION OF THE SCIENTIFIC ACTIVITIES
DIRECTION AT THE DEPARTMENT OF MEDICINAL
AND PHARMACEUTICAL CHEMISTRY (DEDICATED
TO 105TH BIRTHDAY ANNIVERSARY OF A. V. DOMBROVSKY)**

Raisa STADNIYCHUK, Mykhaylo BRATENKO,

Olesya PEREPELYTSYA,

Higher State Educational Establishment of Ukraine
„Bukovinian State Medical University”, Chernivtsi (Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-6849-0948
RESEARCHER ID C-2682-2017

Раїса Стаднійчук, Михайл Братенко, Олеся Перепелица. Становление научного направления исследований кафедры медицинской и фармацевтической химии (к 105- летию со дня рождения А. В. Домбровского). В статье высветлен исторический период деятельности кафедры общей химии с 1951 по 1953 года и раскрыто значение влияния личности Андрея Владимировича Домбровского на развитие нового научного направления кафедры в области органической химии – целенаправленного органического синтеза биологически активных веществ. В течении незначительного промежутка времени заведующий кафедры сумел создать благоприятные условия для развития на кафедре общей химии не только нового направления, но и целой школы синтеза аммониевых солей и вселить веру в себя химиков, которые в дальнейшем достигли значительных научных результатов в области органической химии.

Ключевые слова: Черновицкий государственный медицинский институт, кафедра общей химии, А. В. Домбровский, научная деятельность.

*«Ні авторитет віку, ні авторитет посади
не підміняли авторитет наукової
компетентності цієї людини»*

Н. І. Лукашова (про А. В. Домбровського)

Вступ. За роки існування кафедри загальної хімії Чернівецького медичного інституту (ЧМІ), згодом кафедри медичної хімії Буковинської державної медичної академії, а на сьогодні кафедри медичної та фармацев-

тичної хімії Вищого державного навчального закладу «Буковинський державний медичний університет», її науковцями зроблено вагомий внесок у розвиток різних областей хімічної науки. Без сумніву, підґрунтям цих вагомих здобутків є самовіддана праця тих, хто започаткував дослідження в цих областях. Серед таких яскравих постатей слід назвати знаного українського хіміка, доктора хімічних наук, професора Андрія Володимировича Домбровського, який за незначний період часу завідування кафедрою зумів створити умови для розвитку нового наукового напрямку кафедри в області органічної хімії - спрямованого органічного синтезу біологічно-активних сполук.

Історіографічна література щодо діяльності кафедри загальної хімії є мало чисельною, архівні дані періоду з 1951 по 1953 роки не введені у науковий обіг, не описані в науковій літературі, що спонукало нас до висвітлення цього історичного періоду, який відзначився в історії кафедри становленням нового наукового напрямку.

Мета дослідження: розкрити значення впливу особистості А. В. Домбровського на розвиток нового наукового напрямку кафедри в області органічної хімії – спрямованого органічного синтезу потенційних лікарських засобів.

Використані історичний, бібліографічний та системний методи аналізу. Джерелами дослідження слугували матеріали: архівного фонду БДМУ, фонду Державного архіву Чернівецької області (ДАЧО) та особистого архіву асистента кафедри Раїси Федорівни Стаднійчук.

Основна частина. У 1951 році у зв'язку з переходом

доцента Водатурського Г. А. на іншу роботу завідування кафедрою загальної хімії було доручено доценту кафедри органічної хімії Чернівецького державного університету (ЧДУ) А. В. Домбровському¹, який керував кафедрою за сумісництвом протягом двох років з 1951 по 1953 роки² (фото 1). Розпочався водночас, і традиційний, і принципово новий період у житті кафедри загальної хімії.

Кадровий склад кафедри упродовж 1951-1953 років плінно змінювався. У 1951 р. асистентом кафедри зареєстрована В. П. Денисенко³, лаборантами О. Н. Перкель і Є. В. Капралова⁴. Склад кафедри в 1951 році налічував 7 осіб: завідувач кафедри - доцент А. В. Домбровський, асистенти Ф. В. Лапшин, В. П. Денисенко, А. С. Швець; лаборанти К. В. Капралова, З. В. Глібоко⁶, О. Н. Перкель. У жовтні 1952 р. на посаду ст. лаборанта кафедри була призначена Л. Д. Карпенко^{7,8}.

На кафедрі викладались дисципліни неорганічна хімія та аналітична хімія. Лекції з неорганічної хімії читав доц. А. В. Домбровський та ас. Ф. В. Лапшин. Обов'язки лекційного асистента виконувала з 1951 по 1953 рр. В. П. Денисенко. Практичні заняття з аналітичної хімії проводили асистенти Ф. В. Лапшин, В. П. Денисенко, А. С. Швець⁵. Незважаючи на те, що кафедрою завідував сумісник, жодного зриву практичних занять чи лекцій не було. Багато уваги приділялось змісту дисциплін, які викладались на кафедрі. Програмний матеріал з неорганічної та аналітичної хімії на початку навчального року детально розглядався на засіданнях кафедри⁹.

ри⁹.

Андрій Володимирович продовжив впровадження на кафедрі методу напівмікроаналізу, започаткований попередником. Застосування цього методу привчало студентів працювати з малими кількостями реактивів, що сприяло значній економії хімічних реактивів. За цей час кафедра перейшла на безсірководневий метод аналізу, що значно спростило аналіз речовин і покращило санітарний стан лабораторій.

Окрім науково-педагогічної роботи Андрій Володимирович брав активну участь у суспільному житті, був членом редакційної колегії журналу «Ученые записки ЧГУ», Ради Чернівецького відділення Менделєєвського товариства, місцевого комітету ЧДУ, лектором товариства «Знання»¹⁰. Викладачі кафедри систематично брали участь у проведенні виробничих зборів студентів, відвідували студентів у гуртожитках і на квартирах, організовували зустрічі з видатними і цікавими людьми Буковини, проводили бесіди про минуле і сьогодення рідного краю, а також з питань побуту, підготовки до іспитів, роботи з літературою в прикріплених групах.

Матеріально-технічна база кафедри потребувала наповнення. Особливо відчувалась гостра нестача апаратурного устаткування, тому часто обладнання доводилось виготовляти власноруч. Не вистачало підручників, були перебої з електрикою, водопостачанням¹¹. Андрій Володимирович дуже багато зусиль прикладав, щоб примножити матеріальну базу кафедри. Часто буваючи у Москві¹², привозив звідти багато хімічного посуду,

¹ Андрій Володимирович Домбровський народився 10 грудня 1912 року в селі Заріччя Пирятинського району Полтавської губернії. Батько – Володимир Володимирович працював писарем у Пирятинському повітовому суді, мати – Анастасія Іванівна, домогосподарка. Після смерті чоловіка в 1919 р. мати була вимушена працювати у млині. У 1929 році А. В. Домбровський закінчив семирічну школу у Пирятині і вступив до Харківського хіміко-технологічного технікуму, по закінченні якого в 1932 р., одержавши спеціальність техника-хіміка, був направлений на роботу в м. Павлоград (Дніпропетровська область) на завод № 55 Міністерства боєприпасів, де працював три роки спочатку помічником завідувачого контрольної лабораторії, а згодом - начальником майстерні цеху № 4. У 1935 році вступив до Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова, який закінчив у 1941 р., отримавши спеціальність хіміка-органіка. У липні 1941 р. молодого лейтенанта мобілізовано в діючу армію та направлено на фронт. Брав участь у бойових діях на Волховському, Ленінградському фронтах, воював у складі 4-го Українського фронту в Польщі, Чехословаччині. За чотири роки війни, з якої він повернувся капітаном, був нагороджений за мужність орденами Червоної зірки (1944 р., 1945 р.), Вітчизняної війни 1-го ступеня та медалями «За оборону Ленінграда» (1944 р.) і «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.» (1945 р.). У жовтні 1945 р. демобілізований з лав армії. У листопаді цього ж року прийнятий на роботу у Вінницький медичний інститут на посаду асистента кафедри біохімії. За сумісництвом працював у цьому ж інституті заступником декана. У 1946 р. А. В. Домбровський вступає до аспірантури хімічного факультету Московського університету. Під керівництвом проф. І. А. Терентьєва у 1949 р. виконав і достроково захистив дисертацію на тему «Сульфування ненасичених вуглеводнів». З 1 вересня 1949 р. працює доцентом кафедри органічної хімії ЧДУ. 1 липня 1950 року отримав вчене звання доцента кафедри органічної хімії, в 1959 р захистив докторську дисертацію «Реакции галоидирования и арилирования непредельных соединений ароматическими диазосоединениями и ее использование в органических синтезах». 7 вересня 1960 року А. В. Домбровському було присвоєне звання професора. З 1954 по 1976 рр був деканом хімічного факультету ЧДУ. У 1976 році був змушений переїхати в Ніжин, де очолював кафедру хімії Ніжинського педагогічного інституту упродовж 15 років (1976 – 1992 рр.). А. В. Домбровський пішов з життя 18 червня 1992 року.

² Arkhiv BDMU, F. R., 398, T. 17, ark. 31-41. (In Ukrainian).

³ Народилась 12 березня 1921 року в селі Ксендзове Котовського району Одеської області. Після закінчення 7 класів у 1940 р. вступила до фармацевтичної школи м. Томськ. По закінченні - працювала - провізором у сільській аптеці. У 1941 р. - мобілізована на фронт, працює начальником аптеки в прифронтовій зоні. У 1945-1946 рр. - студентка фармацевтичного інституту (м. Москва). Через хворобу вимушена була припинити навчання, яке поновила в стінах ЧДУ. У 1951 р. - закінчила Чернівецький державний університет.

⁴ Лаб. Є. В. Капралова в 1953 р. переведена на кафедру біохімії на посаду асистента.

⁵ Ас. А. С. Швець у 1953 році переведена на кафедру біохімії ЧМІ.

⁶ Лаб. З. В. Глібоко в 1953 р. був переведений на посаду коменданта гуртожитку.

⁷ Ст. лаб. Л. Д. Карпенко працювала на кафедрі загальної хімії до 1958 р., згодом була переведена на кафедру гігієни, де працювала до 1970 р.

⁸ Derzhavnyj arxiv Chernivetz'koy oblasti (DACHO) [State Archive of Chernivtsi region], Fond N. R-938, Op. 5, Spr. 186 Zvity ChDMI pro vykonannya planu naukovo-doslidnykh robot u 1952 r. ta dani pro vykonannya naukovo-doslidnoi roboty za period 1947-1952 rr, 56 ark (In Ukrainian).

⁹ DACHO, Fond R-938, Op. 5, Spr. 168, Richnyi zvit pro diialnist ChDMI za 1951-1952 n.r., 235 ark (In Ukrainian).

¹⁰ Tolochko A. F. Spohady pro khimichnyi fakultet Chernivetskoho derzhavnogo universytetu (1956-2002 rokiv), Chernivtsi: Ruta, 2004, 240 p., 157 fotohrafii (In Ukrainian).

¹¹ DACHO, Fond R. 938, Op. 5, Spr. № 70, Dovidka pro rozvytok i diialnist ChDMI u 1944-1957 rr, 11 ark (In Ukrainian).

¹² З 1954 р. по 1956 р. А. В. Домбровський навчається в докторантурі Московського університету.

реактивів, хімічної апаратури, що дало змогу розширити арсенал наукових досліджень.

Прийшовши на роботу в ЧМІ, А. В. Домбровський не змінив тематики наукових досліджень кафедри, яка була пов'язана з дослідженням мінеральних вод Чернівецької області¹³. Викладачі, які проявили інтерес до тем, розробка яких мала прикладний характер, продовжили свої наукові дослідження, зокрема, в області аналітичної хімії. У зв'язку виявленими вогнищами уражень ендемічним зобом у населення Вижницького, Путильського, Вашківецького, Сторожинецького¹⁴, а згодом і Чернівецького, Садгирського, Герцаївського, Кіцманського¹⁵ районів актуальними були дослідження, пов'язані з зобною ендемією жителів Буковини. Ураженість населення гірських районів досягала 75 %. Тому співробітниками ЧМІ організовувалися експедиції по ліквідації зобної ендемії. Зокрема, в одній із таких експедицій було проведено йодування запасів солі в регіонах¹⁶. Тому в контексті цієї наукової проблеми асистент А. С. Швець розробила прискорений метод визначення йодиду в йодованій кухонній солі, а також працювала над оформленням і доповненням своєї кандидатської дисертації «Вміст йоду в питних водах Чернівецької області в зв'язку з ендемією зобу». Ас. Ф. В. Лапшин працював над дисертаційним дослідженням «Фізико-хімічна характеристика мінеральних вод Чернівецької області»¹⁷, результати якого були впроваджені згодом у практику охорони здоров'я освоєнням мінеральних джерел і лікувальних грязей Чернівецької області.

Молодий фахівець ас. В. П. Денисенко разом із доц. А. В. Домбровським розпочали дослідження в області органічного синтезу. Результатами цієї роботи були надруковані статті: «Йодування вінілацетату» (ЖОХ 1955 р.) та «Сульфурвання фенолу» (Збірник ЧДУ, 1955 р). Без сумніву, В. П. Денисенко, маючи такий приклад діяльності визначного ученого-хіміка, не могла стати посереднім спеціалістом. Пізніше на кафедрі під керівництвом доцента Денисенко Валентини Павлівни¹⁸ розпочалися роботи по спрямованому синтезу та вивченню біологічної активності похідних четвертинних амонієвих солей.

Найвизначнішим результатом досліджень у цій області був – синтез етонію (етилен-1,2-біс(диметиламінодецилацетату) дихлорид), який був згодом впроваджений у медичну та ветеринарну практику як високоєфективний протимікробний засіб. Пізніше науковий доробок А. В. Домбровського і наукової

«школи Домбровського», був оцінений не тільки на батьківщині, але й за її межами¹⁹. Напрямок, започаткований А. В. Домбровським, на десятки років визначив наукове обличчя кафедри. На сьогодні напрям досліджень у галузі органічної хімії на кафедрі є найперспективніший і пов'язаний з розробкою методів синтезу, вивченням хімічного потенціалу та фармакологічної активності функціоналізованих піразолів.

Андрій Володимирович Домбровський запам'ятався одному з авторів статті Раїсі Федорівні Стаднійчук, яка була студенткою на той час хімічного факультету ЧДУ, як надзвичайно щира, безкорислива, добра, ввічлива людина. Талановитий, цілеспрямований, відданий своїй улюбленій справі, науковець з енциклопедичними знаннями А. В. Домбровський був не тільки віртуозним синтетиком, але й блискучим лектором. Умів подати найскладніший матеріал так, що студенти затамували подих, вслухаючись у кожне його слово. Лекції завжди супроводжувались демонстрацією дослідів, що привчало науково мислити, викликало бажання пізнавати хімічну істину. Його лекції були досконалі за змістом і формою, яскраві та естетично завершені.

Андрій Володимирович Домбровський з притаманним йому запалом доносив слухачам хімію не тільки через лекційні демонстрації дослідів та виконання експериментів під час практичних робіт, але й через науково-дослідну роботу студентів. А. В. Домбровський дуже радів, коли до наукового процесу долучались студенти з середніми навчальними можливостями. Він був для них прикладом працездатності, цілеспрямованості, професійної досконалості. Андрій Володимирович Домбровський володів високим інтелектуальним викладацьким тактом, водночас поєднуючи його з педагогічною вимогливістю. Будучи надзвичайно чуйною та добросердечною людиною, часто матеріально допомагав студентам – сиротам та іншим студентам у складних матеріальних ситуаціях, а для окремих був визволителем з рук кадебістів за колядування під час Різдвяних свят.

Як всебічно обдарованій людині А. В. Домбровському була притаманна любов до мистецтва, народної пісні, ліричних романсів, арій з оперет та опер, народних жартів¹⁰. Був вимогливим до себе, колег та студентів, який своїм прикладом відношення до людей і до праці прищеплював наполегливість у навчанні та науково-дослідної роботи. Будучи надзвичайно простою у спілкуванні людиною, глибоко поважав думку оточуючих,

¹³ DАChO, Fond R-938, Op. 5, Spr. 262. Dovidka pro opublikovani naukovі roboty zavіduvachamy kafedr ta dani pro naukovu produkcіiu ChDMI za 1945-1956 rr., 13 ark (In Ukrainian).

¹⁴ DАChO, Fond R-938, Op. 5, Spr. 64. Istorychni dovidky i dopovіdi z istorii, orhanizatsii ta rozvytku kafedr ChDMI za 1944-1956 rr, T. 2, 140 ark (In Ukrainian).

¹⁵ DАChO, Fond R-938, Op. 5, Spr. 45a. Lobyntsev S. K. Rozvytok okhorony zdorovia v Chernivetskii oblasti, 337 ark (In Ukrainian).

¹⁶ Boichuk T.M., Moisey A.A. "Pershi kroky v orhanizatsii diialnosti ChDMI (1946-1951 rr.)" [First organizational steps at ChStMI (1946-1951)], Bukovy ns'ky'j medychny j visny k, 2016, T.20 (2), P. 241-267.

¹⁷ DАChO, Fond R-938, Op. 5, Spr. 289. Zvit pro diialnist ChDMI za period 1945-1957 r. (Do 40-richchia zhovtnevoi sotsialistychnoi revoliutsii), 179 ark.

¹⁸ Після закінчення ЧНУ працює асистентом кафедри загальної хімії Чернівецького медичного інституту і навчається в заочній аспірантурі в інституті органічної хімії АН СРСР (м. Москва). У 1960 р. захищає кандидатську дисертацію «Синтез двоцетвертинних солей гексаметилен – і етилендіаміну та дослідження їх властивостей» і продовжує інтенсивну роботу над впровадженням синтезованих нових амонійних сполук у медичну практику.

¹⁹ Андрій Володимирович Домбровський з 1946 по 1976 рік опублікував 206 наукових праць, запатентував 5 винаходів, створив відомі серед хіміків-органіків реактиви Домбровського – вінілфосфонієві солі (для синтезу гетероциклічних сполук), підготував 15 кандидатів наук, 3 докторів наук. Разом з В. М. Найданом створив підручник «Органічна хімія» для студентів природничих та природничо-географічних факультетів педагогічних вузів (1992 р). Розробив рукопис пробного підручника «Органічна хімія» для 10 класу загальноосвітньої школи, виданого у 1995 році, який згодом був перекладений на чотири мови. Усього за своє життя написав понад 275 статей та книг.

доброзичливо, з повагою відносився як до співробітників, так і до студентів. Двері його кабінету були відкритими для викладачів і студентів у будь-який час робочого дня. Він із задоволенням спілкувався, давав поради, консулював співробітників, колег з інших вузів як Чернівців, так і інших міст²⁰.

Андрій Володимирович вирізнявся багатогранністю своїх наукових інтересів, багато часу приділяв роботі в бібліотеках, його статті різної проблематики за своїм обсягом та ґрунтовністю наближались до монографічних видань. Саме творчою роботою найбільше любив займатися Андрій Володимирович і вмів створити творчу атмосферу. Відомий автор підручника з органічної хімії Лукашов С. М. охарактеризував роботу з А. В. Домбровським за період у Ніжинському педінституті як «період, овіяний мудрістю, толерантністю, увагою до студентів, викладачів, співробітників»²¹.

Тому, мабуть, не дивно, що людина з таким творчим, науковим і педагогічним потенціалом упродовж незначного проміжку часу зуміла створити сприятливі умови для започаткування на кафедрі загальної хімії не тільки нового напрямку, але й цілої школи синтезу амонієвих солей та вселити віру в себе хіміків, які в подальшому досягли значних наукових здобутків в області органічного синтезу.

Отже, упродовж 1951-1953 рр. зберігається плинність технічного персоналу кафедри. Водночас, відбувається стабілізація науково-педагогічного складу, що створює умови для ведення наукової роботи, а також фахової підготовки студентів. Покращилась матеріальна база кафедри, зокрема для наукових досліджень.

Висновок. За період завідування кафедрою загальної хімії Андрієм Володимировичем Домбровським створюються оптимальні умови для започаткування нового наукового напрямку кафедри – спрямованого органічного синтезу біологічно-активних речовин та якісного зростання наукового потенціалу кафедри, що заклало фундамент для наукового зростання нових імен хіміків-органіків.

Перспективи подальших розвідок. У подальших дослідженнях автори планують ввести в науковий обіг архівні дані щодо історичного періоду кафедри загальної хімії з 1953 по 1978 рр., який у науковій літературі не висвітлений.

Raisa Stadnychuk, Mykhaylo Bratenko, Olesya Perepelytsya. Formation of the scientific activities direction at the department of medicinal and pharmaceutical chemistry (dedicated to 105th birthday anniversary of A. V. Dombrovsky). A paper describes the period of activities of the Department of General Chemistry between 1951 and 1953 and discusses an influence of Andriy Volodymyrovych Dombrovsky on development of the targeted organic synthesis of biologically active compounds, a new scientific direction of the Department. Most

efforts spent by A. V. Dombrovsky during his chairmanship were directed to improvement of scientific potential of the Department and backing its material base, which had given a new impulse to various scientific investigations and brought new chemists-organics. He was a Head of Department not long but nevertheless, he managed to promote a new direction, which soon developed into a scientific school of the quaternary ammonium salts synthesis and released many well educated and scientifically confident scientists who had achieved further bright results. This scientific direction has become the main topic of the Department for years and then transformed into another highly-promising direction: development of the synthesis methods and investigation of the chemical potential and pharmaceutical activity of some functionalized pyrazoles.

Key words: Chernivtsi State Medical Institute, Department of General Chemistry; A. V. Dombrovsky; Scientific Activity

Стаднійчук Раїса – кандидат хімічних наук, асистент кафедри медичної та фармацевтичної хімії Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет». Автор більше 50 наукових та навчально-методичних праць.

Stadnychuk Raisa – Higher State Education Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University», Chernivtsi (Ukraine). Author of more than 50 scientific and science-methodological works.

Братенко Михайло – доктор хімічних наук, професор, завідувач кафедри медичної та фармацевтичної хімії Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет». Наукові інтереси: функціоналізовані піразоли – синтез та властивості. Автор більше 160 наукових та навчально-методичних праць. Серед них публікації в 6 країнах за межами України.

Bratenko Mykhaylo – Higher State Education Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University», Chernivtsi (Ukraine). Scientific interests: functionalized pyrazoles – synthesis and properties. Author of more than 160 scientific and scientific-methodological works including 6 papers published abroad. E-mail: bratenko@gmail.com

Перепелиця Олеся – кандидат біологічних наук, доцент кафедри медичної та фармацевтичної хімії Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет». Наукові інтереси: екологія рослин, методика викладання хімічних дисциплін. Має більше 70 наукових та навчально-методичних праць. Серед них публікації в 4 країнах за межами України. E-mail: perepelutsya.olesia@gmail.com

Perepelytsya Olesya – Higher State Education Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University», Chernivtsi (Ukraine). Scientific interests: plants ecology, methods of teaching the chemical subjects. Author of more than 70 scientific and scientific-methodological works including 4 papers published abroad.

Received 18. 02. 2017

Advance Acces Publisher: April, 2017

© R. Stadnychuk, M. Bratenko, O. Perepelytsya, 2017

²⁰ Fedorov A. O. Batkivskiy porih: Avtobiohrafichna rozpovid [Parent threshold. Autobiographical story] Chernivtsi: ChTEI KNTEU, 2008, 328 p.

²¹ Lukashova N. I. "Vyznachnyi ukrainskyi uchenyi-khimik i talanovytyi pedahoh (do 100-richchia A. V. Dombrovskoho)" [Famous Ukrainian chemist and a talented pedagogue (dedicated 100th jubilee of A. V. Dombrovsky)], *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*, 2013, 658.: Khimiia, P. 155-159.

**БУКОВИНА ЯК ОБ'ЄКТ ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ
ОСМАНСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ ТА РІЧЧЮ
ПОСПОЛИТОЮ (1653-1673 РР.)****Олексій БАЛУХ,**Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, Чернівці (Україна)
alekseybalukh@yandex.ru**BUKOVYNA AS OBJECT OF CONFRONTATION BETWEEN
THE OTTOMAN EMPIRE AND RZECZPOSPOLITA
(IN THE LATE 1653-1673)****Oleksii BALUKH,**Chernivtsi National University named after Yuriy Fed'kovych,
Chernivtsi (Ukraine)
Orcid ID: 0000-0001-8091-8118
ResearcherID: R-7967-2016

Балух Алексей. Буковина как объект противостояния между Османской империей и Речью Посполитой (1653-1673 гг.). В статье, на основе анализа источников и монографической литературы, проанализированы общественно-политические события и военные действия в Молдавии в контексте истории Северной Буковины, молдавско-польские и молдавско-турецкие отношения, которые затрагивали интересы региона, выяснены результаты правления молдавских господарей. Констатируется, что Буковина в 1653-1673 гг. стала объектом противостояния между Портой и Польшей, что вызвало на буковинских землях ощутимые экономические и демографические потери.

Ключевые слова: Северная Буковина, Молдавское государство, военно-политические отношения, Речь Посполитая, Османская империя, Валахия, Трансильвания.

Вступ. У зв'язку з проголошенням незалежності України великого значення і **актуальності** набувають дослідження історичного минулого різних частин українських земель, зокрема й Буковини. З'ясування та висвітлення змісту і характеру воєнно-політичних відносин у цих землях досліджуваного періоду набуває у наш час важливого науково-теоретичного і практичного значення.

Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного аналізу воєнно-політичного становища буковинських земель під час протистояння між Османською імперією та Річчю Посполитою у 1653 – 1673 рр.

Серед пріоритетних **завдань** дослідження вирізняються такі, як висвітлення державотворчої діяльності молдавських господарів у контексті історії Північної Буковини, дослідження становища буковинських земель під час Хотинської битви 1673 р., а також аналіз воєнно-політичних відносин Молдавії з Річчю Посполитою, Туреччиною, Військом Запорозьким, що стосувалися

території Буковини.

Даний період історії Буковини є маловивчений. Крім статей або окремих розділів колективних монографій загального характеру з історії України, Молдавії, Туреччини, Польщі, Румунії, спеціальної праці, яка б комплексно висвітлювала усі аспекти даної проблеми, практично немає. Частково ці питання розглядали: О. Масан¹, А. Жуковський², Г. Скорейко³, М. Чучко⁴, Л. Семенова⁵, В. Статті⁶, Я. Пажевський⁷ та ін.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XVII ст. загострюються протиріччя між Туреччиною і Польщею. Буковинські землі впродовж цього періоду відігравали важливу роль у політиці Османської імперії, яка прагнула поширити свій вплив на Поділля та Галичину, використовуючи для цього війну Польщі проти козацької України, а також протурецько налаштованих українських гетьманів⁸. Османи планували скористатися буковинськими територіями як плацдармом для наступу на поляків. Річ Посполита у свою чергу прагнула посла-

¹ Masan O. «Bukovyna yak ob'ekt mizhnarodnykh vidnosyn z davnykh chasiv do 1774 r.» [Bukovyna as object of international relations since ancient times to 1774], *Bukovyna v konteksti yevropeys'kykh mizhnarodnykh vidnosyn (z davnykh chasiv do seredyiny KhKh st.)*, Kol. monogr.; za zag. red. V.M. Botushans'koho, Chernivtsi, Ruta, 2005, P. 9–168; Masan O. «Chernivtsi v druhyi polovyni XIV–XVIII st. (do 1775 r.)» [Chernivtsi in the second half of XIV–XVII century], *Chernivtsi: Istoriya i suchasnist' (Yuvileyne vydannya do 600-richchya pershoi pysemnoyi z hadky pro misto)*, Kol. monohrafiya za zah. red. V.M. Botushans'koho, Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 2009, P. 23–75.

² Zhukovskiy A. Istoriya Bukovyny [History of The Bukovyna], Chernivtsi, Chas, 1991. Ch. 1, do 1774 r., 120 p.

³ Skoreyko H.M. «Khotyn'ska fortetsya u mizhnarodnykh uhadakh XVII st.» [The Khotyn Fortress of international agreements in the seventeenth century], *Pytannya istoriyi Ukrainy: zbirnyk nauk. statey*, Chernivtsi, 2000, T. 4, P. 237–244.

⁴ Chuchko M.K. Istoriya my'noyi spravy' na Bukovy'ni (XIII – pochatok XXI st.) [The history of Bukovinian customs (XIII – beginning of the XXI century)], Chernivci: Zoloti lytavry, 2009, 272 p.

⁵ Semenova L.E. Knyazhestva Valakhyya y Moldavyya. Konets XIV – nachalo XIX v. (Ocherky vneshnepolytycheskoy ystoriy) [Principality of Wallachia and Moldavia. End XIV - the beginning of the XIX century]. Moskva, 2006, 432 p.

⁶ Staty V. Ystoriya Moldovy [History of Moldova], Kyshynev: F.E.P. «Tipografiya Centrala», 2002, 480 p.

⁷ Pajewski J. Buńczuk i koncerz: Z dziejów wojen polsko-tureckich, Wyd. 2-ie, Poznań, Wyd-wo Poznańskie, 2003, 279 p.

⁸ Skoreyko H.M. «Khotyn'ska fortetsya u mizhnarodnykh uhadakh XVII st.» [The Khotyn Fortress of international agreements in the seventeenth century], *Pytannya istoriyi Ukrainy: zbirnyk nauk. statey*, Chernivtsi, 2000, T. 4, P. 243.

бити османський вплив у Дунайських князівствах та загарбати Молдавію, а разом із нею і Буковину⁹.

У серпні-жовтні 1653 р. було здійснено останній молдавський похід козаків Б. Хмельницького, у результаті якого Буковина знову стала ареною жорстоких кровопролитних боїв, у яких загинув Тиміш Хмельницький, остаточно втратив молдавський престол господар В. Лупу, а козаки почесно капітулювали з-під Сучави. Спроби Б. Хмельницького дипломатичним шляхом організувати широку коаліцію проти Речі Посполитої засвідчили безрезультатність його дунайської політики. Для гетьмана молдавські походи 1650-1653 рр. завершилися повною невдачею, відмовою від військової допомоги союзників, втратою часу та козацьких сил, чималою розрухою буковинських земель, що у подальшому негативно вплинуло як на Молдавію і Буковину, так на козацьку Україну.

Оборона Сучави тривала до 8 жовтня 1653 р. Козаки, здавши замок на почесних умовах, зі зброєю, прапорами, з тілом загиблого Т. Хмельницького відступили з Сучави до Сорок, перейшовши на українські землі¹⁰. Чернівецькі „красзнавці” вважали, що залишки козацького війська поверталися на Наддніпрянщину через Чернівці та Хотин¹¹. Дані твердження не збігаються з фактами, оскільки Хотинська фортеця була захоплена молдавськими військами нового господаря Г. Штефана, а молдавани, валахи, поляки, німці та ін. рушили через Чернівці до Хотина, щоб допомогти польському королю Яну Казимиру у Жванецькій облозі. Польські загоны стояли у Хотині, щоб забезпечити провіант і фураж для армії Речі Посполитої¹². Отже, буковинські землі у цей час стали рятівними для поляків.

У лавах війська Т. Хмельницького були і татари. Покинувши Сучаву, вони подалися спочатку до Чернівців, а потім через Хотин на Могилів-Подільський. У Чернівцях вони перебували недовго, а поблизу Хотина їх намагалися розбити загоны хотинського пиркелаба Жори, проте зазнали поразки, і татари переправилися через Дністер¹³.

Однією із причин усунення В. Лупу від влади була недооцінка стратегічного значення Хотинського замку. Літописець М. Костін зазначає: „Не можу промовчати про Хотинський замок. Як же не розумно було лишати його в чужих руках! Хоча б для надійності переправи належало поставити тут своїх стрільців. Хіба для цього

треба було мати багато людей? Тридцять німців роками б утримували замок – і від молдавського війська, і від угорського. Чи, може, харчів не було? Хліб з одного лише прихотинського села або ж той, що був у місті, міг би прохарчувати замок цілий рік. Отож, той замок, якщо хтось добре все обміркує, став причиною розорення дому господаря Василя. (...) якби дружина останнього була в Хотинському замку, а не в Сучавському, господар Штефан не зміг би захопити Хотинський замок, граючись, як Сучавський. (...) Чи зміг би господар Штефан узяти Хотинський замок, коли Хміль був у Гусятині всього на відстані одного дня шляху від Хотина? Багато зміг би зробити господар Василь (...)”.

А в цей час на території Буковини активно діяв загігн опришків під проводом Дитинки, який розміщувався у Хотинському та Чернівецькому повітах. На їхнє придушення Г. Штефан направив регулярне військо на чолі з стольником Бучком, яке і розгромило загоны Дитинки¹⁵.

У 1654 р. молдавський господар Г. Штефан уклав мирний договір з гетьманом Б. Хмельницьким, щоб запобігти новому молдавському походу козацьких військ, оскільки продовжував таємно підтримувати Польщу¹⁶. Мало хто знає, що у 1657 р. на Буковині, зокрема у Чернівцях, перебували козацькі полки. Налагодивши союзні відносини з правителями Молдавії, Валахії і Трансильванії, гетьман Б. Хмельницький восени 1656 р. планував здійснити спільний похід проти Речі Посполитої. На початку січня 1657 р. Київський, Білоцерківський і Переяславський козацькі полки на чолі з А. Ждановичем прибули до Чернівців. Вони налічували 12 тис. реєстрових козаків і близько 8 тис. „охотників”, тобто добровольців. На Буковині козаки об'єдналися із молдавсько-валаським загоном, що складался з 4 тис. воїнів. А. Жданович отримав від Б. Хмельницького розпорядження не чинити кривди на землях своїх союзників, зокрема і на Буковині, „щоб нікому утяжіння не було, хто при ласці нашій і Війську Запорозькому зоставатись буде”¹⁷. З буковинських земель об'єднане військо рушило на допомогу князеві Трансильванії Дьєрдю II Ракоці та взяло участь у боях за Варшаву та Краків. На Буковину вони повернулися влітку 1657 р., звідки козаки через Хотин рушили до Чигирина, де отримали звістку про смерть Б. Хмельницького¹⁸. А. Мургулець, який займав посаду чернівецького старости, очевидно, супроводжував козаків по території Буковини.

⁹ Bukovyna: istorychnyy narys [Bukovyna: historical review], Vidp. red. V.M. Botushans'kyy, Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 1998, P. 52.

¹⁰ Masan O. Bukovyna yak ob'yekt mizhnarodnykh ..., op. cit., P. 108; Masan O. Chernivtsi v druhiy polovyni XIV – XVIII st. ..., op. cit., P. 40.

¹¹ Komarnyckyy S.I. Cytadeli na Dnistri. Z istoriyi Hotyna ta Hotyn's'koyi forteci [Citadel on the Dniester], Chernivci, Zoloti lytavry, 2001, P. 23.

¹² Masan O. Bukovyna yak ob'yekt mizhnarodnykh ..., op. cit., P. 108; Masan O. Chernivtsi v druhiy polovyni XIV – XVIII st. ..., op. cit., P. 40.

¹³ Kostin M. „Litopys zemli Moldaviyi vid gospodarya Aarona v cej bik» [Annals of the Moldova land from the owner Aaron in this direction], Per. z rum. S. Semchyn's'kogo, *UII*, 1992, N. 12, P. 120; Costin M. «Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron-vodă încoace» [Annals of the Moldova land from the owner Aaron], *Ureche G., Costin M, Neculce I. Letopisețul Țării Moldovei*, Îngr. textelor, glosar și indici de T. Celac, Chișinău, Hyperion, 1990, P. 220.

¹⁴ Kostin M. „Litopys zemli Moldaviyi ..., op. cit., P. 108; Costin M. «Letopisețul Țării Moldovei ..., op. cit., P. 207.

¹⁵ Nary'sy' z istoriyi Pivnichnoyi Bukovy'ny [Essays on the History of Northern Bukovina], Vidp. red. F.P. Shevchenko, Kyiv, Nauka, 1980, P. 69-70; Kaindl R.F. Istoriya Chernivciv vid najdavnishykh chasiv do syogodennya [Chernivtsi history from ancient times to the present], Per. z nim. V. Yu. Ivanyuka, Chernivci, Zelena Bukovy'na, 2005, P. 29.

¹⁶ Zhukov's'kyy A. Istoriya Bukovyny ..., op. cit., P. 74.

¹⁷ Costin M. Letopisețul Țării Moldovei ..., op. cit., P. 230; Litopys Samovydytsya [Chronicle Samovydytsya], Vidp. red. A.D. Skaba, pidhotuvav Ya.I. Dzyra. K.: Naukova dumka, 1971, P. 74; Masan O. Bukovyna yak ob'yekt mizhnarodnykh vidnosyn ..., op. cit., P. 109; Masan O. Chernivtsi v druhiy polovyni XIV–XVIII st. ..., op. cit., P. 40; Dobrzhans'kyy O. Khotynshchyna: istorychnyy narys [Khotynshchyna. Historical review], Chernivtsi, Molodyy bukovynets, 2002, P. 100; Smoliy V.A., Stepankov V.S. Bohdan Khmel'nyts'kyy: Sotsial'no-politychnyy portret [Bohdan Khmelnytsky: Socio-political portrait], 2-he vyd., dop., pererobl., Kyiv, Lybid', 1995, P. 561.

¹⁸ Bukovyna: istorychnyy narys [Bukovyna: historical review], Vidp. red. V.M. Botushans'kyy, Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 1998, P. 52.

На 1657 р. припадає ще одна важлива для буковинських земель подія. Мова йде про засідання польсько-молдавської прикордонної комісії щодо взаємного покарання злочинців¹⁹. Її причиною стало регулярне переміщення військ сусідніх держав через молдавсько-польське прикордоння, що негативно позначилося на становищі цих земель, зокрема Буковини. Дане засідання відбулося наприкінці листопада 1657 р. у Снятині²⁰. Молдавські та польські комісари зібралися «для заспокоєння границь і кривд між підданими обох сторін і здійснення ефективної справедливості покривдженням»²¹. Кілька днів вони опрацьовували дані щодо протиправних дій підданих обох держав на кордоні Галичини і Буковини, зокрема про безчинства жовнірів з польської сторони у Молдавії, а отже і на буковинських землях.

1 грудня 1657 р. був складений спільний протокол засідання комісії, відповідно до якого обидві сторони домовилися відкласти винесення рішення щодо звинувачуваних у злочинах. Нове засідання комісії було перенесене на 21 січня 1658 р. Про результати останнього, на жаль, відомості відсутні²². Проте, намагання чиновників обох країн встановити порядок та покарати винних свідчить про дійсно складне воєнно-політичне становище на польсько-молдавському прикордонні.

Союз Молдавії з Дьєрдем II, участь у поході проти Польщі молдавських військ та антиосманська боротьба господаря Молдавії змусили турецького султана у березні 1658 р. скинути воєводу Г. Штефана з молдавського престолу²³. Новим молдавським господарем призначили Георгія Гіку, який правив країною до листопада 1659 р.²⁴ За наказом Порти він мав надати військову допомогу у поході турецько-татарської армії на Трансильванію влітку і восени 1658 р. У Валахії в цей час господарював Міхня III, який восени 1659 р. завдав поразки османському війську, що рухалося у Трансильванію через валахські землі. Дізнавшись про це, султан скинув з престолу Валахії Міхню III і призначив новим господарем молдавського правителя Георгія Гіку. А для Молдавії призначив воєводу Штефаницю Лупу, сина экс-господаря Василя Лупу²⁵.

За свідченнями молдавського літописця М. Костіна, у Молдавії в 1660 р. відбулася спроба захоплення яського престолу экс-господарем Валахії К. Шербанем²⁶. Його загопи, за деякими даними, були і на Буковині, зокрема у Хотині²⁷. За допомогою найманців, до складу яких входили запорозькі козаки, він спробував утвердитися на молдавському престолі, проте змушений був відступити до Польщі, зважаючи на загрозу нападу татар, яких привів господар Штефаниця Лупу. Проте, вже у 1661 р. султан призначає воєводою Молдавії Євстратія Дабіжу (1661-1665 рр.). Його підтримувало молдавське боярство, а свою зовнішню політику він проводив в інтересах османів²⁸. Відомо, що саме цей господар надав монахам зі Скиту Манявського (галицький осередок православ'я) селище Мамаївці, що розміщувалося біля м. Чернівці, з усіма прибутками від нього²⁹.

Османська імперія у другій половині 60-х років XVII ст. прагнула загарбати українські землі, насамперед Правобережну Україну³⁰, а плацдармом для нападу повинна була стати Молдавія, а отже і Буковина, оскільки саме ця земля межувала з Галичиною і Поділлям. На думку польського дослідника Я. Пажевського, у цій боротьбі султан зробив ставку саме на Кримське ханство, усунувши від правління весною 1666 р. польського союзника Мехмеда IV Гірея, натомість призначивши нового слухняного та відданого Туреччині хана Ааділ-Гірея³¹. Весною 1666 р. гетьман Правобережної України Петро Дорошенко налагодив союзні відносини з новим кримським ханом, а також із Туреччиною³², очевидно проти Речі Посполитої.

20 січня 1667 р. був укладений Андрусівський договір між Московією та Річчю Посполитою, за яким Правобережна Україна залишалася за останньою. Після його укладення саме українські землі опинилися в епіцентрі протистояння Польщі, Московії та Османської імперії³³. У жовтні 1667 р. татари Крим-Гірея і козаки П. Дорошенко рушили на Поділля та Галичину. Після невдалої двотижневої облоги Підгайців, 19 жовтня був укладений договір з Яном Собеським, за яким П. Дорошенко визнав підданство Правобережної України польському королю³⁴.

¹⁹ Chuchko M.K. Istorija mytnoyi spravy na Bukovyni (XIII – pochatok XXI st.) [The history of Bukovinian customs (XIII – beginning of the XXI century)], Chernivci, Zoloti lytavry, 2009, P. 20.

²⁰ Masan O. Bukovyna yak ob'yekt mizhnarodnykh vidnosyn ..., op. cit., P. 110.

²¹ Bukovyna v konteksti yevropeys'kykh mizhnarodnykh vidnosyn (z davnykh chasiv do seredy ny KhKh st.) [Bukovyna in the context of European international relations (since ancient period till the middle of the 20th century)], Kol. monohr. za zah. red. V.M. Botushans'koho, Chernivtsi, Ruta, 2005, N. 12, P. 149.

²² Masan O. Bukovyna yak ob'yekt mizhnarodnykh vidnosyn ..., op. cit., P. 110-111.

²³ Semenova L.E. Knyazhestva Valakhyya y Moldavya. Konets XIV – nachalo XIX v. (Ocherky vneshnepolytycheskoy ystoryy) [Principality of Wallachia and Moldavia. End XIV – the beginning of the XIX century], Moskva, 2006, P. 239–240.

²⁴ Staty V. Istorija Moldovy [History of Moldova], Kyshynev, F.E.P. "Tipografia Centrală", 2002, P. 148.

²⁵ Semenova L.E. Knyazhestva Valakhyya y Moldavya ..., op. cit., P. 277.

²⁶ Costin M. Letopisețul Țării Moldovei ..., op. cit., P. 245–247.

²⁷ Masan O. Bukovyna yak ob'yekt mizhnarodnykh vidnosyn ..., op. cit., P. 111.

²⁸ Semenova L.E. Knyazhestva Valakhyya y Moldavya ..., op. cit., P. 241.

²⁹ Masan O. Bukovyna yak ob'yekt mizhnarodnykh vidnosyn ..., op. cit., P. 111; Celevych I. Istorija Skytu Manyavs'kogo [The history of the Skytu Manyavskiy], Ivano-Frankivs'k, 1993, P. 33-34.

³⁰ Artamonov V.A. «Strany Vostochnoj Evropy v bor'be s Osmanskoj imperyej (1683–1699)» [The states of Eastern Europe in the struggle with the Ottoman Empire], *Osmanskaya ymperiya y` strany Central'noj, Vostochnoj y` Yugo-Vostochnoj Evropy v XVII v.*, Moskva, Pamyatnyky istorych. mysli, 2001, Ch. 2, P. 295.

³¹ Pajewski J. Buńczuk i koncerz ..., op. cit., P. 112.

³² Uryvalkin O.M. Get'many Ukrayiny ta koshovi Zaporoz'koyi Sichi [Hetmans of Ukraine and Koshovy of Zaporizhzhya Sich], Kyiv, Dakor, KNT, 2008, P. 194.

³³ Ibid., P. 197; Kralyuk P.M. Kozacz'ka mifologiya Ukrayiny: tvorci ta epigony [The mythology of Cossack Ukraine: the creators and imitators], Harkiv, Folio, 2016, P. 94.

³⁴ Uryvalkin O.M. Get'many Ukrayiny ..., op. cit., P. 198; Pajewski J. Buńczuk i koncerz ..., op. cit., P. 116–126.

У листопаді 1665 р. у Молдавії помер господар Є. Дабіжа і за допомогою греків молдавський престол здобуває грек з Румелії, Георгій Дука. Він продовжував внутрішню політику свого попередника, підтримував боярство та Церкву. Проте довго на престолі не протримався, оскільки на нього була надіслана скарга до Туреччини. Г. Дука намагався за допомогою грошей повернути довіру султана, але марно. 21 травня 1666 р. його скинули з молдавського престолу, а новим господарем став Олександр Іліяш (1666-1668 рр.)³⁵. Він був політиком проосманської орієнтації та виконував усі накази султана. Наприклад, у 1668 р. О. Іліяш відправив усю молдавську селітру до Туреччини для військових потреб останньої, оскільки та продовжувала війну з Венецією за о. Крит³⁶.

У 1669 р. закінчилася багаторічна війна Туреччини з Венецією. З цього часу османи спрямовують свою агресію на північ, прагнучи підкорити Правобережну Україну та Польщу³⁷. У березні цього ж року на Генеральній старшинській раді на р. Росаві П. Дорошенко приймає турецький протекторат³⁸, і наприкінці 1671 р. королю Речі Посполитої була направлена ультимативна вимога султана про негайний вивід польських військ з українських земель Правобережжя. Розпочалися приготування до польсько-турецької війни. Новому-старому господарю Молдавії Георгію Дуці (1668-1672 рр.) султан наказав збирати розвіддані про стан укріплень Кам'янець-Подільської та інших подільських фортець, готувати провіант, фураж та деревину для майбутнього походу османського війська на Польщу³⁹, зокрема через територію Буковини. Боярину з Хотинщини Г. Конескулу господар наказав створити макет замку у Кам'янці-Подільському. Літописець Іон Некулче писав, що «він з воску створив досконалий макет Кам'янецької фортеці», який був одразу ж відправлений султану до Стамбула⁴⁰.

Напад польських військ Я. Собеського на території васала Порту П. Дорошенка став приводом для султана оголосити у грудні 1671 р. війну Речі Посполитій. Молдавський господар також зобов'язувався надати свої війська для воєнних дій на боці османів. У цей час воєнно-політичне становище Молдавії, а разом із нею і Буковини, було дуже складним. Її землі османи використовували для підготовки та проведення наступальної операції проти поляків. У ході воєнних дій часто порушувалися кордони держави, внаслідок чого населення страждало від розорень з боку як польських військ, так і від козаків, що підтримували Крим і Порту⁴¹.

У серпні 1672 р. османські війська уже знаходилися поблизу Хотина і почали переправлятися через Дністер з метою захоплення Кам'янець-Подільського. Через повільну основна частина турецької армії затрималася на переправі. Також виявилася нестача деревини для будівництва мостів, за що господар Георгій Дука втратив свою посаду. Незважаючи на тимчасові труднощі, османи після короточасної облоги, наприкінці серпня 1672 р., здобули подільську твердиню⁴². Захопивши Кам'янець, вони рушили у Галичину, де на початку вересня 1672 р. обложили Львів. Польща змушена була розпочати мирні переговори, що завершилися 16 жовтня підписанням у м. Бучачі мирного договору, за яким Подільське воєводство було приєднане до складу Туреччини⁴³. Внаслідок вищезазначених подій, воєнно-політичне становище Молдавії, а разом із нею і буковинських земель, значно погіршилося.

Новий молдавський господар Стефан Петрічейку (серпень 1672 – листопад 1673 рр.), довідавшись, що султан планує після приєднання Галичини ліквідувати молдавську державність та перетворити її землі у звичайний пашалик, таємно укладає антиосманську угоду з Яном Собеським про об'єднання сил для відсічі ворога⁴⁴.

Навесні 1673 р. османська армія на чолі з силістрійським намісником Гусейном-пашею прибули до Хотина. Приводом для подальших воєнних дій було невиконання умов Бучацького миру з боку Польщі. Туди ж прибули військові загони молдавського та валаського господарів, які налічували близько 5 тис. кінноти⁴⁵.

Про 40 тис. турків під Хотиним повідомляв господар Молдавії московського царя⁴⁶. Таку ж цифру знаходимо і в Літописі Самовидця⁴⁷. Натомість інший козацький літописець С. Величко подає кількість турків у 32 тис. воїнів⁴⁸.

Поляки були стурбовані появою значного османського війська. У березні-квітні 1673 р на Варшавському сеймі великий коронний гетьман Ян Собеський просив зібрати піхоти і кінноти по 30 тис. кожної, а також потужну артилерію – 80 гармат. Проте, сейм погодився надати йому військо удвічі менше: 15 тис. кіннотників і 16 300 піхоти, разом 31 300 воїнів. До того ж, 12 тис. кіннотників та піхотинців повинно було виставити Велике князівство Литовське⁴⁹. Участь у польському війську взяли і запорожці І. Сірка та козаки гетьмана М. Ханенка⁵⁰.

11 жовтня Ян Собеський дав наказ своєму війську,

³⁵ Staty V. Istoriya Moldovy [History of Moldova], Kyshynev, F.E.P. "Tipografia Centrală", 2002, P. 148–149.

³⁶ Masan O. Bukovyna yak ob"yekt mizhnarodnykh vidnosyn ..., op. cit., P. 112.

³⁷ Mokhov N.A. Moldavyya epokhy feodalizma [Moldova feudalism], Kyshynev, Kartya Moldovenyaskе, 1964, P. 338.

³⁸ Uryvalkin O.M. Get'many Ukrayiny ..., op. cit., P. 211-212.

³⁹ Masan O. Bukovyna yak ob"yekt mizhnarodnykh vidnosyn ..., op. cit., P. 113; Semenova L.E. Knyazhestva Valakhyya y Moldavyya ..., op. cit., P. 242.

⁴⁰ Neculce I. Letopisetul Țării Moldovei ..., op. cit., P. 285–286.

⁴¹ Semenova L.E. Knyazhestva Valakhyya y Moldavyya ..., op. cit., P. 242.

⁴² Masan O. Bukovyna yak ob"yekt mizhnarodnykh vidnosyn ..., op. cit., P. 114.

⁴³ Istoriya ukrayins'koho kozatstva: narysy [The history of Ukrainian Cossacks: Essays], u 2 t., Redkol.: V.A. Smoliy (vidp. red.) ta in., Kyiv, Vyd. dim „Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya”, 2006, T. 1, P. 384; Uryvalkin O.M. Get'many Ukrayiny ..., op. cit., P. 216.

⁴⁴ Bukovyna: istorychnyy narys ..., op. cit., P. 52; Semenova L.E. Knyazhestva Valakhyya y Moldavyya ..., op. cit., P. 243.

⁴⁵ Masan O. Bukovyna yak ob"yekt mizhnarodnykh vidnosyn ..., op. cit., P. 114–115.

⁴⁶ Istoricheskiye svyazhy narodov SSSR y Rumyniyi: Dokumenty i materialy [The historical connection of the peoples of the USSR and Romania: Documents and materials], V 3-x tomakh, Moskva, Nauka, 1970, T. 3, N. 17.

⁴⁷ Litopys Samovydtysya [Chronicle Samovydtets], op. cit., P. 115.

⁴⁸ Velychko S.V. Litopys [Chronicle], Vidp. red. O.V. Myshanych, per., vst. stattyа, koment. V.O. Shevchuka, Kyiv, Dnipro, 1991, T. 2, P. 166.

⁴⁹ Pajewski J. Buńczuk i koncerz ..., op. cit., P. 146-147.

⁵⁰ Masan O. Bukovyna yak ob"yekt mizhnarodnykh vidnosyn ..., op. cit., P. 116.

яке налічувало до 40 тис. осіб, артилерія – 40 гармат, виступати з-під Львова до Хотина⁵¹. Цю відстань, у 300 км, вони подолали за місяць⁵². Польським воїнам, під загрозою страти, було заборонено грабувати навколишні землі та місцеве населення⁵³. Автор поділяє думку О. Масана, що мета цього походу полягала у розгромі турків під Хотином, щоб відрізати їм можливість постачання своїх баз з Молдавії на Поділля, а кінцевою метою – відвоювати подільські землі та встановити військово-політичний контроль над Правобережною Україною та Молдавією, включаючи Буковину⁵⁴.

Господар Молдавії С. Пертічейку, дізнавшись про підозри османів щодо його зв'язків із поляками, разом із групою бояр та невеликим військовим загоном втік з турецького табору та приєднався до поляків⁵⁵. Літописець Г. Грабянка вказує на участь у війську Я. Собеського і господаря Валахії.

11 листопада 1673 р. армія Я. Собеського здійснила рішучий наступ на позиції османів, прорвавши їхню оборону. Кіннота почала відтісняти турків до р. Дністер, що викликало масову паніку. Дерев'яний міст, по якому втікали тисячі наляканих турецьких військових на подільський берег, не витримав їх та зламався. За свідченнями Літописця Самовидця, врятувалося лише до 10 тис. турків⁵⁶, решта потрапили у полон, були вбиті або втопилися у Дністрі. У Хотині турки залишили чимало скарбів та відступили за Дунай⁵⁷. 13 листопада ворог був повністю розгромлений⁵⁸, а буковинські землі опинилися під владою поляків.

Втрати військ Я. Собеського були набагато менші, ніж османські. Переможці здобули чимало військових трофеїв, зокрема 120 гармат⁵⁹. Поляки у Хотині, Сучаві та інших молдавських фортецях розмістили свої гарнізони, що складалися з німецької піхоти⁶⁰.

Я. Собеський прагнув розвинути свій успіх та звільнити від турків Молдавію та Поділля, проте, дізнавшись про смерть польського короля Михайла Корибута Вишневецького, змушений був повернутися з Буковини до Польщі. За деякими даними, 1 грудня 1673 р. він переночував у Чернівцях.

Цим скористалися турки. Козацький літописець Самовидець писав, що «Волоська (Молдавська – О.Б.) земля того часу в великом утраленню была, же мусіли усі з своєї землі утікати, и много коло Богу в тих городах значних волох тулялось, бо великую кривду терпіли от татар, которіе зимовали, вигнавши ляхов и господаря Петра (С. Петрічейку – О.Б.)»⁶¹. І справді, під тиском турецько-татарських військ поляки змушені були відступити, а в Молдавії розмістилися татари. Новим господарем, на зміну С. Петрічейку, султан призначив Думітрашка Кантакузіно.

Таким чином, Хотинська битва 1673 р. позитивно вплинула на воєнно-політичне становище Польщі та

сусідніх державах. Я. Собеський був зацікавлений у тому, щоб перемога у битві під Хотином набула міжнародного значення. Вона була зразком тогочасного військового мистецтва, оскільки показала відмінну взаємодію різних видів військ, від піхоти і кінноти до артилерії. У ній польське військо показало, що може дати рішучу відсіч османським загарбникам. Проте повністю скористатися результатами цієї перемоги Речі Посполитій завдала смерть короля.

Польсько-турецькі військові дії негативно вплинули на буковинські землі, які стали ареною кровопролитних боїв. Результатом тривалого османського панування в регіоні було збільшення економічних вимог, частих простоях турецьких, татарських, польських та інших військ, демографічних втрат від голоду та хвороб.

Отже, воєнно-політичне становище Буковини у цей час було досить складним та напруженим. Після численних молдавських походів козаків та завершення тривалого правління В. Лупу розпочалася тривала боротьба за господарський престол, внаслідок якої воєводи змінювалися ледь не щороку. Османи розглядали буковинські землі як плацдарм для нападу на території Речі Посполитої. Відносини між обома державами були досить напруженими, що вилилося у тривалу війну. І знову Буковина опинилася у епіцентрі боротьби сусідніх держав. Саме під Хотином у 1673 р. поляки завдали поразки османам, проте навколишні землі у ті часи зазнали чималих спустошень арміями обох сторін. Таким чином, у другій половині XVII ст. Буковина стала об'єктом протистояння між Османською імперією та Річчю Посполитою.

Oleksii Balukh. Bukovyna as object of confrontation between the Ottoman Empire and Rzeczpospolita (in the late 1653-1673). The article analyzes military and political events on the Moldavian State territory through history of Northern Bukovyna, versatile sides of the Moldavian-Polish and Moldavian-Turkish relations related to the life in the Bukovinian land. The author also revealed the outcomes of Moldavian masters ruling in Bukovyna. He stressed that the fight for the master's throne started after numerous military campaigns of Cossacks to Moldova (1650-1653) and finish of the long rule of V. Lupu (1653) that led to fast changes on the throne almost every six months. Turks considered Bukovyna lands as abridge head to attack Rzeczpospolita. Relations between two countries were very tense and that fact sped up a long war. The Polish-Turk military campaign had a negative impact on Bukovynian land. Bukovyna became an arena of the war. The Polish Army defeated Ottomans at Khotyn battle in 1673. That battle had a positive influence at Poland military and political position as well as position of neighboring states. The victory at Khotyn battle was also of international importance. It was a model of interaction between different military units: from infantry and cavalry to artillery. The Polish army demonstrated that it was able to give a decisive rebuff to Ottoman invaders. The Ottoman long rule in the region led to worsening economic and demographic situa-

⁵¹ Pajewski J. Buńczuk i koncerz ..., op. cit., P. 148.

⁵² Pajewski J. Buńczuk i koncerz ..., op. cit., P. 150–151.

⁵³ Masan O. Bukovyna yak ob"yekt mizhnarodnykh vidnosyn ..., op. cit., P. 116.

⁵⁴ Semenova L.E. Knyazhestva Valakhyya u Moldavya ..., op. cit., P. 243; Ocherky vneshnepolytycheskoy ystoriy Moldavskoho knyazhestva ..., op. cit., P. 225.

⁵⁵ Litopys Samovydtysya ..., op. cit., P. 115–116.

⁵⁶ Ibid., P. 116.

⁵⁷ Pajewski J. Buńczuk i koncerz ..., op. cit., P. 159.

⁵⁸ Masan O. Bukovyna yak ob"yekt mizhnarodnykh vidnosyn ..., op. cit., P. 117.

⁵⁹ Litopys Samovydtysya ..., op. cit., P. 116.

⁶⁰ Masan O. Bukovyna yak ob"yekt mizhnarodnykh vidnosyn ..., op. cit., P. 41.

⁶¹ Litopys Samovydtysya ..., op. cit., P. 116.

tion. Thus, Bukovyna became an object of confrontation between Rzeczpospolita and the Ottoman Empire in the late 17th century.

Key words: Northern Bukovyna, Moldavian State, military and political relations, Rzeczpospolita, Ottoman Empire, Wallachia, Transylvania.

Олексій Балух – кандидат історичних наук, в. о. доцента кафедри історії України ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Коло наукових інтересів: історичний період Буковини у складі Молдавської держави у 40-х роках XIV – першій третині XVI ст.: воєнно-політичний аспект. У доробку науковця 45 публікацій.

Oleksii Balukh – Ph. D. in History, Associate professor at the Department of Ukrainian history of the National Yuriy Fedkovych University. Research interests: historical period Bukovyna being as a part of the Moldavian state in 40 years of XIV - first third of the XVI centuries and it's military-political dimension. The author has 45 published works

Received: 21. 03. 2017

Advance Access Published: April, 2017

© O. Balukh , 2017

**СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Олександр БЕЗАРОВ

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
Чернівці (Україна)
bezarov@mail.ru

**THE SOCIAL STRUCTURE OF THE JEWISH POPULATION
OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE LATE NINETEENTH
CENTURY**

Olexander BEZAROV

Chernivtsi National University named after Y. Fedkovych,
Chernivtsi (Ukraine)
ORCID iD 0000-0002-8467-0647
Researcher ID : C-1042-201

Безаров Олександр. Соціальна структура єврейського населення Російської імперії в кінці ХІХ століття. В статті проаналізована соціальна структура єврейського населення в кінці ХІХ століття. Зроблено висновки про те, що структура розселення російських євреїв в багатьох аспектах визначалася правовими обмеженнями, але асиміляційне, демографічне та міграційне тиснення, яке випробувало на собі, головним чином, місцеві маси євреїв, стало наслідком загального процесу урбанізації, що привело до її подальшого зростання та до посилення еміграційного потоку серед російських євреїв.

Ключевые слова: єврейська етногрупа, соціальна структура, модернізація, урбанізація, ідентичність, черта осідлості, Російська імперія.

Вступ. Під соціальною структурою єврейського населення Російської імперії наприкінці ХІХ ст. ми розуміємо такі структури російських євреїв, як сім'я, соціальні та професійні групи, що забезпечували їм відтворення засобів до існування та захист їх життєвих інтересів у Російській імперії у визначений історичний період. У складі єврейського населення, яке номінально було репрезентовано національною групою російських євреїв, можна виокремити п'ять великих соціальних груп: ремісники, підприємці, наймані робітники, інтелігенція та селяни. Оскільки євреї, разом із російськими німцями, вірменами та греками, у другій половині ХІХ ст. уособлювали буржуазну націю, адже залишалися міською етногрупою, то за своєю соціальною природою вони були близькими до західноєвропейського бюргерства, яке горизонтально відображало станові характеристики пізнього феодального суспільства, але за своєю вертикальною структурою являло собою доволі динамічну соціальну групу, що була задіяна у процесах становлення буржуазного суспільства. Модернізація, яку пе-

реживала пізньоімперська Росія в останній третині ХІХ ст., нерівномірно охоплювала різноманітні сектори економіки та регіони країни, хоча її метою була саме уніфікація різномірних за економічним, соціальним і політичним характером частин імперії. Тому, як влучно зазначив із цього приводу німецький історик А. Каппелер, необхідно визначити в якій мірі цими процесами були охоплені периферійні області багатонаціональної імперії та її неросійські народи¹.

З-поміж дослідників, які вивчали проблеми розвитку соціальної структури єврейського населення Російської імперії наприкінці ХІХ ст., слід зазначити Б. Д. Бруцкуса², А. П. Суботіна³, М. Поліщука⁴ та Ш. Штампфера⁵, котрі спробували проаналізувати економічні, соціокультурні, демографічні та регіональні особливості структурної трансформації єврейської етногрупи у визначений нами період.

Отже, об'єктом цього дослідження є соціальна структура єврейського населення Російської імперії наприкінці ХІХ ст., а предметом – особливості функціонування

¹ Kappeler A. *Rossia – mnogonatsional'naiia imperia. Istoria, vzniknovenie, raspad* [Russia – Multinational Empire. History, Appearance, Decay], Per. s nem. S. Chervonnaia, M.: Progress -Traditsiia, 2000, P. 224.

² Brutskus B. D. *Professionalnyi sostav evreiskogo naselenia Rossii* [Professional composition of the Jewish population of Russia], SPb. 1908. 62 p.; *Statistika evreiskogo naseleniia: Raspredelenie po territorii, demograficheskie i kul'turnye priznaki evreiskogo naseleniia po dannym perepisi naseleniia 1897 g.* [Statistics of the Jewish population: distribution of territory, demographic and cultural characteristics of the Jewish population according to the population census of 1897], Sost. B. D. Brutskus, Vyp. III. SPb, 1909, 80 p.

³ Subbotin A. P. *V cherte evreiskoy osedlosti: Otryvki iz ekonomicheskikh issledovaniy v zapadnoy i yugo-zapadnoy Rossii v leto 1887 gg.*, Vyp. I, Minsk, Vyšna, Kovna i ih raiony [In the Pale of Settlement: Excerpts from the economic research in the western and south-western Russia in the summer of 1887, no. I. Minsk, Višna, Kovno and their areas], SPb. 1888. 148 p.; Subbotin A. P. *Nastoiashchee položenie evreiskogo voprosa* [This provision of the Jewish question], Varshava: Pravda, 1906, 16 p.

⁴ Polishchuk M. *Evrei Odessy i Novorossii. Sotsial'no-politicheskaia istoria evreev Odessy i drugikh gorodov Novorossii 1881-1904 gg.* [The Jews of Odessa and New Russia. The socio-political history of the Jews of Odessa and other cities of New Russia in 1881-1904], Nauchnyi redaktor A. Lokshin. Ierusalim: Gesharim, M.: Mosty kul'tury, 2002, 446 p.

⁵ Shtampfer Sh. «Evrei v tsarskoiy Rossii v kontse XIX v., demograficheskie aspekty» [Jews in Tsarist Russia in the late nineteenth century: demographic aspects], Per. s ivrit Yu. Snopova, *Istoriia evreiskogo naroda v Rossii. Ot razdelov Polshy do padeniia Rossyiskoiy imperii* [The history of the Jewish people in Russia. From partitions of Poland until the fall of the Russian Empire], Pod red. Y. Lurie. Tom 2, M.: Mosty kul'tury, Gesharim, 2012, P. 265-285.

імперії проживало 5 215 805 євреїв, з яких близько 300 тис. перебували поза смугою осілости⁶. Тобто, більша половина восьми мільйонного єврейського населення світу була замкнена поміж сорока мільйонного населення смуги постійної єврейської осілости⁷, яка ні в географічному, ні в соціально-економічному значенні не була однорідним утворенням, а її функціонування було результатом упередженого ставлення російського самодержавства стосовно євреїв. Територія смуги осілости, що обіймала західну частину Європейської Росії, умовно розпадалася на п'ять регіонів (північно-західні, північно-східні, південно-східні, південно-західні губернії та 15 губерній Царства Польського), які вирізнялися за своїм національним складом, ступенем концентрації єврейського населення, їхнім правовим статусом та рівнем економічного розвитку.

Російські євреї, як вже зазначалося, були міським етносом, адже абсолютна їхня кількість проживала у міському просторі. Близько 4% від усього єврейського населення Російської імперії вважалися селянами, хоча насправді сільським господарством займалося не більше 100 тис. євреїв, які були зосереджені у 296-ти сільськогосподарських колоніях на півдні смуги осілости⁸, де вони, на спеціально відведених державою земельних угіддях, займалися тваринництвом, городництвом, вирощували тютюн і кукурудзу⁹.

Численне єврейське міщанство та купецтво було сформовано з маси містечкового єврейства колишньої Речі Посполитої ще за часів Катерини II, котра у 1781 р. надала їм відповідні громадянські права, але в межах смуги осілости¹⁰. Згодом, заможні представники єврейського купецтва отримали виключне право повсюдного проживання в Російській імперії. Соціальний успіх єврейської фінансово-торгівельної еліти, був зумовлений, з одного боку, системою акцизних відкупів, що їх практикував російський уряд ще у 40-х рр. XIX ст., із фантастичними прибутками у 500 крб. на рік¹¹, а з другого – особливістю єврейської торгівлі, яка орієнтувалася на масового споживача та активне використання кредитно-обігових коштів, що забезпечували більшу гнучкість товарно-грошових відносин.

Отже, російські євреї, котрі, за класифікацією А. Каппелера, належали до «старих» націй Російської імперії із завершеною соціальною структурою на чолі із «недворянською міською торговельною елітою»¹², у смузі осілости вирізнялися з-поміж своїх сусідів не лише за своїми соціокультурними ознаками, але й за своєю соціально-професійною структурою. Близько двох мільйонів євреїв були «людьми повітря»¹³, тобто належали до соціальної групи самозайнятих мешканців смуги осілости, з яких – 125 тис. займалися викладацькою діяльністю, 61 тис. служили у синагогах та на єврейських кладовищах¹⁴, 450 тис. були ремісниками¹⁵.

У сфері роздрібної торгівлі, у наданні фінансових та посередницьких послуг було задіяне майже мільйонне єврейське населення. Близько 180 тис. євреїв належали до соціально-професійної групи найманих промислових робітників¹⁶, 54,2 тис. осіб служили у російській армії¹⁷.

Складною для аналізу виявилася соціальна структура єврейських найманих робітників, адже в Російській імперії взагалі не існувало поняття найму в звичному для західноєвропейського розуміння договірних відносин між власником і робітником. Незважаючи на те, що кількість зайнятих євреїв у промисловому виробництві (очевидно, що статистика тут враховувала усі групи євреїв, які, у той чи інший спосіб, були задіяні у промисловості) значно випереджала аналогічні показники в інших етнічних групах¹⁸, євреїв майже не було у залізничному транспорті, в обробній та видобувній промисловості, їм було заборонено працювати машиністами, механіками тощо¹⁹. Розбіжність в оцінках кількісної та якісної складової групи єврейських найманих робітників була не випадковою, адже навіть їхню загальну кількість остаточно визначити було доволі складно. Особливістю соціальної структури єврейських робітників було те, що власне фабричної промисловості у євреїв не існувало в силу різних причин, які визначали різний розподіл єврейських капіталів і робітників за окремими галузями промисловості. Наприклад, вони переважали в легкій та харчовій промисловості, але водночас обмежувалися у металургії та машинобудуванні.

⁶ Shtampfer Sh., On. cit., P. 273.

⁷ Subbotin A. P. Nastoiashee polozenie evreiskogo voprosa [This provision of the Jewish question], Varshava: Pravda, 1906, P. 15.

⁸ Dizhur Y. M. "Evrei v ekonomicheskoi zhizni v Rossii" [Jews in economic life in Russia], *Kniga o russkom evreistve: ot 1860-kh godov do revoliutsii 1917 g.* [Book of Russian Jewry: from 1860 to 1917 revolution], Ierusalim: «Gesharim». M.: RPO «Mosty kul'tury». Mn.: OOO «MET», 2002, P. 167.

⁹ Statistika evreiskogo naselenia: Raspredelenie po territorii, demograficheskie i kul'turnye priznaki evreiskogo naselenia po dannym perepisi naselenia 1897 g. [Statistics of the Jewish population: distribution of territory, demographic and cultural characteristics of the Jewish population according to the population census of 1897], Sost. B. D. Brutskus, Vyp. III. SPb, 1909, P. 46.

¹⁰ Kamenskiy A. Ekaterina Velikaia i evrei [Catherine the Great and Jews]. *Vestnik evreiskogo universiteta. Istoria. Kul'tura. Tsvivilizatsiia* [Bulletin of the Hebrew University. History. Culture. Civilization], M.: Mosty kul'tury, Ierusalim: Gesharim, 2006, №11 (29), P. 34-35.

¹¹ Tsypershtein S. Evrei Odessy. Istoria kul'tury, 1794-1881 [The Jews of Odessa. History of Culture, 1794-1881], Per. s angl. A. Lokshina. M., Ierusalim: Gesharim, 1995, P. 25.

¹² Kappeler A. Rossia – mnogonatsional'naiia imperia. Istoria, vzniknovenie, raspad [Russia – Multinational Empire. History, Appearance, Decay], Per. s nem. S. Chervonnaia. M.: Progress-Traditsiia, 2000, P. 213.

¹³ Nathans B. Za chertoiy: Evrei vstrechaiutsia s pozdneimperskoiy Rossiei [Beyond The Pale. The Jewish Encounter with Late Imperial Russia], Per. s angl. M.: ROSSPEN, 2007, P. 123.

¹⁴ Brutskus B. D. Professionalniy sostav evreiskogo naselenia Rossii [Professional composition of the Jewish population of Russia], SPb. 1908, P. 11.

¹⁵ Subbotin A. P. Nastoiashee polozenie evreiskogo voprosa [This provision of the Jewish question], Varshava: Pravda, 1906, P. 8.

¹⁶ Ibidem, P. 8.

¹⁷ Statistika evreiskogo naselenia, Op. cit., P. 62.

¹⁸ Kappeler A., Op.cit., P. 298.

¹⁹ Brutskus B. D. Professionalniy sostav evreiskogo naselenia Rossii [Professional composition of the Jewish population of Russia], SPb. 1908. P. 12.

Політика державного антисемітизму в Російській імперії не дозволяла євреям організувати повноцінні промислові підприємства або працювати там. Але з іншого боку, навіть коли єврейські робітники працювали разом із неєвреями на одних фабриках, їх власники надавали перевагу неєвреям навіть тоді, коли самий власник виявлявся євреєм²⁰. Така дивна поведінка єврейської буржуазії, як нам видається, була вмотивована передусім соціальними чинниками. Промисловці вважали, що єврейські пролетарі мали, порівняно із християнськими робітниками, більш розвинену класову свідомість, а отже, могли виступати небезпечними носіями революційності на їхніх підприємствах. Водночас зростала суспільна упевненість у тому, що євреї взагалі непридатні для важкої фізичної праці. Крім цього, дотримання єврейськими та християнськими робітниками різних релігійних традицій примушувало підприємців запроваджувати єдиний конфесійний, але не етнічний, як стверджували деякі автори²¹, принцип у процесі відбору кадрів.

Таким чином, половина усіх російських євреїв була зосереджена у 324 містах смуги осілості. Близько 33% усіх євреїв смуги осілості проживала у 1522 містечках і майже 900 тис. євреїв нараховувалося у сільській місцевості²². Найбільшими центрами 25 губерній смуги осілості були Варшава, Лодзь, Одеса, Київ, Вільно, Катеринослав і Кишинів, в яких проживало від 9 до 24% усіх євреїв. Зокрема, у Мінській, Гродненській, Седлецькій, Вітебській, Могилевській, Келецькій, Волинській та Радомській губерніях більша половина міського населення були євреями²³. Деякі штетли, особливо у південно-західних губерніях, мали населення понад 10 тис., а у випадку Білої Церкви – 35 тис. осіб переважно єврейської національності, що формально дозволяло таким містечкам претендувати на повноцінний статус міста, але губернські власті, які не ризикували брати на себе політичну відповідальність у сфері врегулювання єврейського питання, не квапилися надавати їм новий статус.

Типовими «єврейськими» містами наприкінці XIX ст. були Мінськ, Вільно та Одеса, аналіз соціальної структури яких, з нашого погляду, дозволить відобразити регіональні особливості смуги осілості, що впливали на соціальні процеси всередині єврейської етногрупи, а також змодельовати на їхньому прикладі вертикальний зріз соціальної структури єврейського населення смуги осілості. Вже у 1880 р. половину усіх мешканців Мінсь-

ку склали євреї, й до кінця століття їхній приріст залишався позитивним внаслідок, передусім, бурхливого розвитку залізничного транспорту і торгівлі²⁴.

На противагу «цивілізованому» й «дешевому» Мінську, з його водопроводом і «затишними бульварами», Вільно був густонаселеним адміністративним та економічним центром Західної Росії. З-поміж численних професійних груп віленського єврейства особливо помітною була група кравців (близько двох тисяч), які виконували замовлення з усіх куточків Російської імперії. Незважаючи на доволі високі зарплати у місцевій промисловості, в якій було задіяне до 40% єврейських працівників, безробіття та масове зубожіння місцевого єврейського населення стрімко зростали, що пов'язувалося, передусім, із надвисокою конкуренцією на ринку висококваліфікованої робочої сили, яку більшість з євреїв не витримувала. «Бідні євреї, котрі були відчужені від інших галузей, не знайомі із ремеслами, без копійчини за душею, аби розпочати власну справу, готові за п'ять копійок щось нести, чистити або вантажити»²⁵. Але безумовним лідером за темпами модернізаційних перетворень у Російській імперії була Одеса, яку містечкові євреї вважали за «столицю безбожників»²⁶. Соціальна стратифікація одеських євреїв засвідчувала про становлення буржуазної структури єврейської етногрупи із впливовою соціальною елітою та особливим типом єврейської інтелігенції, ядром якої була асимільована група єврейських представників вільних професій (лікарі, юристи, інженери, журналісти, вчителі тощо)²⁷.

Отже, наприкінці XIX ст. у центрах імперської модернізації, якими вочевидь були Одеса і Варшава, з'явилася нова соціальна верства єврейської інтелігенції, що виникла на гребні соціально-економічних перетворень у другій половині XIX ст., представники якої прагнули вирватися із задушливої атмосфери смуги осілості з метою реалізації свого творчого потенціалу. Ціною, яку заплатила асимільована частина єврейської інтелігенції за своє прагнення належати до «великого світу» Петербургу чи Москви, стала їхня єврейська ідентичність, адже для них вони були чарівним «вікном» не лише у Європу, але й у саму Росію²⁸.

Особливу соціальну роль набували єврейські жінки, 75 тисяч з яких опановували нові для себе соціально-професійні статуси у промисловості, торгівлі та у сфері обслуговування²⁹.

²⁰ Ginzburg A. M. *Rossia [Russia] Evreiskaia entsiklopedia. Svod znaniy o evreistve i ego kul'ture v proshlom i nastoiashchem* [The Jewish Encyclopedia. Body of knowledge about Judaism and its culture, past and present], Pod obshchei red. A. Harkavy i L. Katsnelsona. SPb.: Izdanie Obshchestva dlia nauchnykh evreiskikh izdaniy i Izdatelstva Brokgauz-Efron, T. 13, P. 661-662.

²¹ Leshchinskiy Ya. *Evreiskoe naselenie Rossii i evreiskiy trud* [The Jewish population of Russia, and the Jewish labor]. *Kniga o russkom evreistve: ot 1860-kh godov do revoliutsii 1917 g.* [Book of Russian Jewry: from 1860 to 1917 revolution], Ierusalim: «Gesharim». M.: RPO «Mosty kul'tury». Mn.: OOO «MET», 2002, P. 204.

²² Statistika evreiskogo naseleniya, Op. cit., P. 3-4.

²³ Ibidem, P. 5-9.

²⁴ Subbotin A. P. *V cherte evreiskoioy osedlosti: Otryvki iz ekonomicheskikh issledovaniy v zapadnoiy i yugo-zapadnoiy Rossii v leto 1887 gg.*, Vyp. I, Minsk, Vil'na, Kovna i ih raiony [In the Pale of Settlement: Excerpts from the economic research in the western and south-western Russia in the summer of 1887, no. I. Minsk, Vilna, Kovno and their areas], SPb, 1888, P. 9.

²⁵ Subbotin A. P., Op. cit., P. 81.

²⁶ Bartal' Y. *Nasledie i bunt: Literatura na ivrite v Rossiyskoiy imperii* [Heritage and rebellion: Hebrew literature in the Russian Empire], Per. s ivrita Yu. Snopova. *Istoria evreiskogo naroda v Rossii. Ot razdelov Polshy do padenia Rossyiskoy imperii* [The history of the Jewish people in Russia. From partitions of Poland until the fall of the Russian Empire], Pod red. Y. Lurie, Tom 2, M.: Mosty kul'tury, Gesharim, 2012, P. 468.

²⁷ Polishchuk M., Op. cit., P. 80-87.

²⁸ Nathans B. *Za chertoi: Evrey vstrechaiutsia s pozdneymperiskoi Rossyei* [Beyond The Pale. The Jewish Encounter with Late Imperial Russia], Per. s angl. M.: ROSSPEN, 2007, 463 p.

²⁹ Brutskus B. D., Op. cit., P. 9.

Очевидно, що більшість із цих молодих жінок, які знаходилися поза межами рабинського контролю, відіграли суттєву роль у поваленні традиційної єврейської сім'ї, адже «привілей жіночої маргінальності» дозволяв єврейським жінкам із легкістю сприймати не лише нові сімейні пріоритети³⁰, але й створював передумови для їхньої емансипації особливо тоді, коли складні економічні умови життя вимагали від них більшої соціальної, а згодом і політичної активності.

Разом із урбанізацією, індустріалізацією, розвитком комунікацій та мобільності населення важливим фактором модернізаційних процесів було зростання письменності населення та його добробуту.

За переписом 1897 р. абсолютна більшість російських євреїв були ашкеназами, для яких другою мовою після їдиш була російська, польська та німецька. Найбільшими центрами асимільованого єврейства були Варшава, в якій 13,7% від усіх місцевих євреїв визнали польську за рідну мову спілкування, та Одеса, в якій майже 11% від усього місцевого єврейства спілкувалися російською³¹. Загалом, російською володіли лише чверть від усіх євреїв Російської імперії, які за цим показником, натомість, поступалися лише російськомовним німцям, хоча, зрозуміло, загальний рівень письменності єврейського населення був одним із найвищих у країні. Абсолютна більшість російських євреїв отримувала традиційну освіту в хедерах на їдиш, що не враховувалося тогочасною офіційною статистикою³².

Неашкеназькими групами євреїв, що здебільшого проживали поза смугою осілості, крім сибірських євреїв³³ та караїмів, були «горські» євреї Кавказу (близько 3,5 тис. осіб), які розмовляли «татською» мовою³⁴, грузинські євреї (картвельська мовна група, близько 6 тис. осіб) і група бухарських євреїв (близько 5 тис. осіб), яка проживала у Коканді, Андижані й Ташкенті, що утворювала самостійну таджикську (перську) мовну групу євреїв³⁵. На окупованих, у другій половині XIX ст.. Російською імперією, територіях Кокандського, Бухарського та Хівинського ханств, місцеві євреї, які опинилися разом із мусульманським населенням у російському підданстві, отримали рівноправність. Більше того, бухарські євреї, які утворювали особливу ідентичність єврейської діаспори у Середній Азії, на окупованих Російською імперією землях Самарканду, Ташкенту й Ферганської долини, мали більше прав, аніж ті з євреїв, які залиши-

лися під владою Бухарського еміра. Згодом утворилася дивна, як для євреїв Російської імперії, ситуація, коли бухарські євреї прагнули переселитися з емірату на підконтрольні російські землі, у той час, як інші євреї, які мігрували зі смуги осілості, намагалися отримати громадянські права в Бухарському еміраті, в якому обмеження стосовно смуги осілості не поширювалися на місцевих євреїв³⁶.

Взаємопов'язані між собою процеси урбанізації та поширення письменності, утворили ефективний простір для асиміляційного тиску на традиційні структури містечкового єврейства, який посилювався, особливо, із середини XIX ст., з боку німецької етногрупи відтоді, як німецьку мову було визнано другою офіційною мовою у прибалтійських губерніях Російської імперії. Онімечення російських євреїв не було винятковим явищем, адже поширення Гаскалі (єврейського просвітницького руху) наприкінці XVIII ст.. розпочалося саме з Німеччини, а традиційний вже німецько-єврейський соціокультурний симбіоз у Німеччині або в Австро-Угорщині, в яких євреї поставали в якості носіїв німецької культури поміж інших народів, лише посилював відповідний асиміляційний контекст й у Російській імперії. Крім двадцятитисячної групи німецькомовних євреїв, близько однієї тисячі прибалтійських євреїв виявилися носіями литовської та латвійської мов³⁷. Але найбільший асиміляційний тиск євреї відчували в Одесі, Варшаві, Києві, Вільно та Лодзі. Майже 47 тис. євреїв у смузі осілості розмовляли польською, 44,3 тис. – російською та 2,3 тис. – українською. Відповідно у мовних асиміляційних групах євреїв стосовно них посилювався конфесійний тиск. 3-поміж майже дев'яти тисяч євреїв, які не сповідували іудаїзм – 54% були православними, католиками (24%), лютеранами (10%), караїмами (4,3%), мусульманами (3,4%) і навіть розкольниками (2%)³⁸. Виключенням тут, мабуть, були східноєвропейські караїми із власною соціальною структурою та з особливою логікою свого розвитку³⁹. Отже, асиміляція євреїв навряд чи була результатом цілеспрямованої державної політики або механічної взаємодії з різними національними групами, але стала наслідком природного впливу на євреїв більш високої культури цивілізованих (міських) етносів або поставала свідомим вибором окремих представників єврейської етногрупи, які прагнули використати нову конфесійність з метою отримання певних соціальних приві-

³⁰ Friz Sh. R. Evreiskaia sem'ia v Rossii [Jewish family in Russia], Per. s angl. M. Kaspinoiy. *Istoria evreiskogo naroda v Rossii. Ot razdelov Polshy do padeniia Rossyiskoiy imperii* [The history of the Jewish people in Russia. From partitions of Poland until the fall of the Russian Empire], Pod red. Y. Lurie, Tom 2, M.: Mosty kul'tury, Gesharim, 2012, P. 246.

³¹ Brutskus B. D., Op. cit., P. 37.

³² Ibidem, P. 49-54.

³³ Kal'mina L. V., Kuras L. V. Evreiskaia obshchina v Zapadnom Zabaikal'e (60-e gody XIX veka - fevral 1917 goda) [The Jewish community in the Western Transbaikalia (the 60s of XIX century - February 1917)], Ulan-Ude: Izd-vo BNTs SO RAN, 1999, P. 42-57.

³⁴ Viktorin V. «Gorskie» («tatoiazychnye») idishisty na Severnom i Vostochnom Kavkaze i ikh izuchenie vo vzaimosv'язi s drugimi «odnoiazychno-inokonfessionalnymi» etnogruppami" ["The Mountain" ("tatoiazychnye") Judaism in the North East and the Caucasus, and to study them in conjunction with other "monolingual-inokonfessionalnymi" ethnic groups], *Materialy Deviatoiy Ezhegodnoiy Mezhdunarodnoiy Mezhdistsiplinarnoiy konferentsii po iyudaike. Ch. I* [Proceedings of the Ninth Annual International Interdisciplinary Conference on Jewish Studies. Part I.], M.: Probel-2000, 2003, P. 203-215.

³⁵ Brutskus B. D., Op. cit., P. 37.

³⁶ Levin Z. Evrei Bukhary pod vlast'iu Rossii v 1864-1917 gg. [The Jews of Bukhara under Russian rule in 1864-1917], Per. s ivrita Yu. Tulaikovoiy. *Istoria evreiskogo naroda v Rossii. Ot razdelov Polshy do padeniia Rossyiskoiy imperii* [The history of the Jewish people in Russia. From partitions of Poland until the fall of the Russian Empire], Pod red. Y. Lurie, Tom 2, M.: Mosty kul'tury, Gesharim, 2012, P. 224-237.

³⁷ Brutskus B. D. Professionalniy sostav evreiskogo naselenia Rossii [Professional composition of the Jewish population of Russia], SPb: 1908, P. 45-46.

³⁸ Ibidem, P. 47.

³⁹ Hammal M. Karaimy v Rossyiskoiy imperii [Karaites in the Russian Empire], *Istoria evreiskogo naroda v Rossii. Ot razdelov Polshy do padeniia Rossyiskoiy imperii* [The history of the Jewish people in Russia. From partitions of Poland until the fall of the Russian Empire], Pod red. Y. Lurie, Tom 2, M.: Mosty kul'tury, Gesharim, 2012, P. 209-223.

леїв у Російській імперії. Натомість асиміляційний тиск не зламав традиційну ідентичність російських євреїв, абсолютна більшість з яких залишалася відданою цінностям іудаїзму та ашкеназійської культури⁴⁰.

Євреї були доволі молодою демографічною етногрупою в Російській імперії. Незважаючи на те, що вони вирізнялися дещо низькою народжуваністю, частка їхньої дитячої виживаності була вищою за представників інших, особливо, аграрних етносів. Очевидно, що міське життя із кращими, ніж у селі, медициною та побутовим умовами сприяло народжуваності, але приховувало й доволі загрозливі тенденції, що призвели до утворення демографічної прогалини в їхній середньовіковій групі, коли більшість з дорослих євреїв просто не дожили до старості, що, мабуть, і пояснювало порівняно молодий вік єврейської етногрупи⁴¹.

Урбанізація, що зруйнувала патріархальні засади шлюбно-сімейних відносин у містах, натомість, залишалася малопомітною поміж значної маси містечкової бідноти, особливо у районах традиційного поширення хасидизму (Царство Польське, південно-західні губернії)⁴². Проте, навіть за таких умов більшість західноросійських єврейських родин існувала за рахунок допомоги, що надходила від заможних родичів, які свого часу емігрували за океан⁴³.

Проблеми єврейської еміграції відображали доволі суперечливий соціально-економічний та політичний характер «єврейського питання» в Російській імперії, особливо після першої хвилі єврейських погромів 1881 р. на півдні країни та ухвалення у 1882 р. «Тимчасових Правил» про євреїв, які значно ускладнили життя містечкового єврейства. Проте, очевидно, що не лише погроми виступили головною причиною масової єврейської еміграції, але погіршення соціально-економічної ситуації в Російській імперії наприкінці XIX ст., що відобразилося, передусім, у посиленні зубожіння єврейської бідноти, яка становила 95% усіх російських євреїв, які вирішили емігрувати. За думкою Подільського губернатора 350-ти тисячна маса єврейського населення його губернії за умови занепаду ремесла й торгівлі не мала жодних перспектив у своєму майбутньому розвитку. Якщо заможні євреї мігрували з містечок до міст, де приписувалися до купецьких гільдій, що надавали їм певні соціальні привілеї, то містечкова біднота заощаджувала кошти з метою переплисти океан або виїхати до великого міста, де можна було б знайти хоч якусь роботу⁴⁴. Масове зубожіння єврейського населення смуги осілості (за виключенням, очевидно, Катеринославської й Таврійської губерній, в яких були найвищі заробітки)⁴⁵ виштовхувала єврейських ремісників у прикордонні райони смуги, ближче до великих міст, або ж навіть поза її межі, для чого вони були змушені вдаватися

до різноманітних маніпуляцій із правом на проживання. Але й поза смугою осілості на ринку праці картина була не набагато кращою, адже конкуренцію витримували лише висококваліфіковані працівники.

Отже, не «мальтузіанська» ситуація, за якої єврейське населення зростало швидше, ніж з'являлися нові економічні можливості, і яка, за думкою ізраїльського дослідника Ш. Штампфера, начебто сприяла зубожінню російських євреїв⁴⁶, але чинники соціально-економічного характеру, з-поміж яких найважливішими були: стрімкий розвиток залізничного транспорту в європейській частині Російської імперії, який залишив безробітними тисячі єврейських візників, шинкарів, крамарів, майстрів; запровадження міського самоуправління із посиленням державної економії міського господарства, внаслідок чого занепала роль єврейських відкупників і підрядників; виселення євреїв із 50-ти верної прикордонної смуги, в результаті чого тисячі єврейських контрабандистів переселялися у міста та поповнювали лави місцевих безробітних; посилення економічної конкуренції поміж «старих» буржуазних націй, передусім німців, поляків, греків та вірмен, які посунули євреїв не лише у сфері промисловості, але й у торгівлі. Усе це було посилено негативними проявами загальної економічної кризи в Російській імперії, що призвело до різкого зниження життєвого рівня її підданих та правовими обмеженнями стосовно єврейського населення, які були ухвалені в останній третині XIX століття⁴⁷.

У «дітей штетла», як зазначав Ш. Штампфер, було кілька варіантів покращити своє економічне становище. Першим – був переїзд до великого міста, другим – до місцевості, в якій не було єврейського населення взагалі, приміром до Новоросії, яка була відкрита властями для вільної єврейської міграції протягом усього XIX ст., і в якій, наприкінці століття, проживало не більше 10% від усіх російських євреїв. Нарешті третьою, кардинальною, можливістю виходу з містечка була еміграція, передусім до США⁴⁸. Але, за нашою думкою, існував ще четвертий варіант.

Це політична боротьба містечкового єврейства за покращення свого соціально-економічного становища, що з особливою яскравістю виявлялася наприкінці XIX ст. в активізації революційного руху як поміж російських євреїв, так і їхньої безпосередньої участі в загальноєврейських революційних організаціях.

Таким чином, аналіз соціальної структури єврейського населення Російської імперії наприкінці XIX ст. засвідчив про наступне. По-перше, важливим системним компонентом соціальної структури єврейського населення залишалася смуга постійної єврейської осілості.

Саме завдяки її специфічним інститутам визначався

⁴⁰ Brutskus B. D., Op. cit, P. 27.

⁴¹ Statistika evreiskogo naseleniya, Op.cit. P. 41.

⁴² Ibidem, P. 29.

⁴³ Ibidem, P. 41.

⁴⁴ Tudorianu N. L. Ocherki rossiyskoiy trudovoiy emigratsii perioda imperializma (v Germaniyu, Skandinavskie straniy i SShA) [Essays on the Russian labor emigration imperialism period (in Germany, the Scandinavian countries and the United States)], Otvе-t. red. E. M. Shchagin. Kyshyniov: Shtyynsa, 1986, P. 30-31.

⁴⁵ Statistika evreiskogo naselenia, Op. cit. P., 62.

⁴⁶ Shtampfer Sh. Evrei v tsarskoiy Rossii v kontse XIX v., demograficheskie aspekty [Jews in Tsarist Russia in the late nineteenth century: demographic aspects], Per. s ivrit Yu. Snopova. *Istoria evreiskogo naroda v Rossii. Ot razdelov Polshy do padeniya Rossiyskoiy imperii* [The history of the Jewish people in Russia. From partitions of Poland until the fall of the Russian Empire], Pod red. Y. Lurie. Tom 2, M.: Mosty kul'tury, Gesharim, 2012, P. 281.

⁴⁷ Polishchuk M., Op. cit., P. 65-67.

⁴⁸ Shtampfer Sh., Op. cit., P. 281-284.

напрямок і характер таких соціальних процесів як урбанізація, секуляризація та професіоналізація єврейської етнотрупи. Структура розселення єврейського населення визначалася правовими обмеженнями, внаслідок дії яких можна виокремити основну масу містечкового єврейства, міських євреїв смуги осілості та євреїв, які проживали поза смугою осілості. Головним критерієм розподілу цих категорій ставав критерій їхньої ідентичності, адже кількість тих, хто вважав себе євреєм була меншою у містах поза смугою осілості, але збільшувалася у напрямку до містечкового простору в межах смуги осілості. Очевидно, що асиміляційний, демографічний та міграційний тиск на структуру єврейського населення був різним, як у межах смуги осілості, так і поза нею, але причиною, що його породжувала в обох частинах, була урбанізація, яка, з одного боку, призвела до зuboжіння та еміграції містечкового єврейства, але з другого – до диференціації соціально-професійних груп, які опинилися на вістрі економічної модернізації єврейської етнотрупи. По-друге, найбільш уразливою групою в структурі єврейського населення були ремісники, які виявилися затиснутими між правовими обмеженнями у сфері вільного пересування в Російській імперії та економічним націоналізмом традиційних етнотруп індустріальних центрів країни. Водночас, привілейованою групою залишалася єврейська олігархічна еліта, що посідала помітне місце в структурі імперського фінансово-промислового класу. Незважаючи на те, що модернізація зламала традиційні моделі соціальної поведінки євреїв, більшість з яких змінювалася заради соціальної адаптації, незмінною, мабуть, залишалася їхня конфесійна ідентичність, яка забезпечувала внутрішню згуртованість єврейської етнотрупи. І лише невелика група асимільованої російсько-єврейської інтелігенції, яка обрала освіченість в якості єдиного критерію для своєї справжньої ідентичності, виявилася найбільш секуляризованою групою єврейського населення, а отже опинилася поза межами її традиційної моделі соціальної структури.

Bezarov Alexander. The social structure of the Jewish population of the Russian Empire in the late nineteenth century. Abstract. Modernization, which experienced a Late Imperial Russia in the last third of the nineteenth century changed the social structure of the multinational country. Russian Jews who were the largest Jewish diaspora in the world, found themselves locked in "permanent Pale of Jewish Settlement" which remained as a system component of the Jewish population's social structure of the Russian Empire throughout of the XIXth century. Thereby, its specific institutions determined the direction and nature of social processes such as urbanization, secularization and professionalization of of the Jewish ethnic group. The structure of the

Jewish population's resettlement was defined by the legal restrictions regarding Russian Jews, as a result of which it was possible to distinguish the bulk of small-town Jewish (*shtetl*), urban Jews of the Pale of Settlement and Jews living outside the Pale. The main criterion of the allotment of Jewish population's categories became the criterion of their identity. As the number of those who considered himself a Jew was less in urban areas outside the Pale of Settlement, but increased toward the small-towns' area within the Pale of Settlement. It's evident, that assimilationist, demographic and migratory pressure on the structure of the Jewish population was miscellaneous, both inside the Pale of Settlement and outside. The reason that generated it in the both parts, has been urbanization. It has resulted the impoverishment and emigration of small-towns' Jewish, started the differentiation of social-professional groups which were at the center of economic modernization of the Jewish ethnic group. The most vulnerable group in the structure of the Jewish population were craftsmen. They were inhibited between the legal restrictions on free movement in the Russian Empire and economic nationalism of traditional ethnic groups in industrial centers of the country. At the same time, Jewish oligarchic elite remained a privileged enclave that occupied a significant place in the structure of the imperial financial-industrial class. Although that modernization has broken the traditional models of social behavior of the Jews, most of which has changed for social adaptation. Probably, the confessional identity remained unchanged, which provided internal cohesion of the Jewish ethnic group. Only a small group of assimilated Russian-Jewish intellectuals, who has chosen accomplishments as the consistent criterion for their true identity, was the most secularized Jewish population group and thus was beyond the traditional model of social structure.

Key words: Jewish ethnic groups, social structure, modernization, urbanization, identity, Pale of Settlement, Russian Empire.

Олександр Безаров – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Автор 30 наукових публікацій з історії, політології та соціології. Наукові пріоритети: історія революційного руху російських євреїв наприкінці XIX – на початку XX ст.; історія єврейського питання в Російській імперії та проблеми ідентичності східноєвропейського єврейства; історія українсько-єврейських взаємин у Російській імперії.

Olexander Bezarov – Ph.D., Teaching Assistant of the department of History of Modern and Contemporary Periods, Chernivtsi National University named Y.Fedkovych. The author of 30 scientific publications on history, political science and sociology. Research priorities: the history of the revolutionary movement of Russian Jews in the late XIX – early XX century; History of the Jewish question in the Russian Empire and identity of East European Jews; history of Ukrainian-Jewish relations in the Russian Empire.

Received: 12. 02. 2017

Advance Acces Publischer: April, 2017

© O. Bezarov, 2017

**ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ГАЛИЦЬКОЇ ТРЕМБОВЛІ В
КАНАДСЬКИХ ПРЕРІЯХ (ДО 120-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ
КАНАДІЙСЬКОЇ ТРЕМБОВЛІ)**

Галина ЩИГЕЛЬСЬКА,

Тернопільський національний технічний університет
імені Івана Пулюя, м. Тернопіль (Україна)
halynashch@yahoo.co.uk.**HISTORICAL HERITAGE OF GALICIAN TREMBOVLIA
IN CANADIAN PRAIRIES (120TH ANNIVERSARY OF
CANADIAN TREMBOVLIA)**

Halyna SHCHYHEL'SKA,

Ternopil Ivan Pulu Technical National University, Ternopil (Ukraine),
ORCID ID: 0000-0002-2926-2288
RESEARCHER ID B-9439-2017

Галина Щигельская. Историческое наследие Галицкой Трёмбовли в канадских прериях (к 120-летию основания Канадской Трёмбовли). Стаття посвящена истории основания и организации общественной жизни одного из старейших украинских поселений на территории Западной Канады Канадской Трёмбовли. Её историко-культурное наследие в настоящее время представлено в музее “Трёмбовлянский крест свободы”, который относится к выдающимся историческим памяткам провинции Манитоба. На основе анализа архивных источников прослеживается начало и развитие эмиграции из Трёмбовлянского повета. Значительное внимание уделено событиям, которые произошли в Трёмбовли и сыграли важную роль в становлении украинской общины и сохранении этнической идентичности, а именно: на первом украинском греко-католическом богослужении; установлению первого “креста свободы”, который, автор считает первым памятником воздвигнутым украинцами в Канаде.

Ключевые слова: эмиграция, Трёмбовляница, Канада, Трёмбовля, “крест свободы”, историческое наследие.

Вступ. 2016 рік ознаменувався відзначенням ювілейної дати в історії української імміграції в Канаді – 125-річчям першого поселення українців на канадській землі. З нагоди ювілею та вагомому внеску українських іммігрантів у культурну спадщину Канади, 2016-й офіційно оголосили роком українсько-канадської культурної спадщини провінції Манітоба та Саскачеван. Поцінування історико-культурної спадщини народу України за кордоном, яка збереглася у вигляді духовного надбання та різноманітних об'єктів, що мають унікальну історичну вартість, посилює інтерес до минулого, виявлення та дослідження маловідомих сторінок історії української імміграції. Зокрема, на окреме вивчення й популяризацію заслуговує історія та культурна спадщина піонерського поселення українців у провінції Манітоба, відомого під назвою Трёмбовля, яке у 2016 р. відзначило 120-ту річницю з часу заснування, однак, до цього часу так і не стало об'єктом дослідження вітчизняних науковців. Між тим, канадська Трёмбовля вміщує в собі кілька пластів історії української імміграції, починаючи з піонерської доби освоєння цілинних земель прерій, тернисті етапи становлення української громади в Канаді та збереження етнічної ідентичності, а також історико-культурну спадщину у вигляді об'єктів – свідків історичного буття, що стали експонатами музею “Трёмбовляський хрест свободи” (Trembowla Cross of Freedom).

Науковий інтерес до поставленої проблеми обґрунтований також тим, що в поселенні Трёмбовля 12 квітня 1897 р. вперше на канадській землі було відправлено українське богослужіння, встановлено “хрест свободи”

та збудовано першу церковну каплицю. Знаковим також можна вважати той факт, що 120-та річниця зазначених подій співпадає з 920-літнім ювілеєм першої письмової згадки міста Трёмбовля на Тернопільщині, вихідці з якої здолавши непрості міграційні труднощі створили маленький прототип свого княжого міста серед канадських прерій.

Історіографія та джерельна база. Окремі аспекти означеної проблеми досліджувалися зарубіжними науковцями, зокрема діаспорними вченими українського походження. Найбільший внесок у дослідження історії поселення Трёмбовля в Канаді здійснив відомий діаспорний науковець, один із найкращих фахівців з історії українців Канади М. Марунчак. У 1964 р. вийшла друком невеличка книжечка, в якій автор, спираючись на наявні джерела та розповіді очевидців висвітлив результати спеціального дослідження історії заснування колонії Трёмбовля та визначної події для українських піонерів, яка відбулася в цьому поселенні, – першого українського Богослужіння на канадській землі: “Канадійська Трёмбовля: місце першої української служби Божої в Канаді”¹. Окрім зазначеного видання, важливими для дослідження піонерської доби трёмбовлян у Канаді є також фундаментальні монографії М. Марунчака “Студії до історії українців Канади”² та “Історія українців Канади”³, а також англійська праця Ю. Стечишина “Історія українського поселення в Канаді”⁴.

Чи не єдиним сучасним дослідженням історико-культурної спадщини канадської Трёмбовлі є стаття Ч. Джірд “Трёмбовляський хрест свободи”, присвя-

¹ Marunchak M. Kanadiiska Terebovlia. Mistse pershoi ukrainskoi sluzhby Bozhoi v Kanadi [Canadian Terebovlia: The place of the first Ukrainian Catholic Liturgy in Canada], Winnipeh: B.V, 1964, 40 p.

² Marunchak M. Studii do istorii ukrainsiv Kanady [Studies of the Ukrainian Canadians history], Winnipeh, 1970, T. 4, 312 p.

³ Marunchak M. Istoriia ukrainsiv Kanady [The Ukrainian Canadians: a history], Winnipeh, 1991, T.1, 464 p.

⁴ Stechishin, J. A history of ukrainian settlement in Canada; translation by Isidore Goresky, 1992, 246 p.

Ч. Джірд “Трембовлянський хрест свободи”, присвячена однойменному музею, в якій авторка подає коротку історію поселення та опис експонатів⁵.

Надзвичайно цінними джерелами для проведення дослідження слід відзначити “Подорожні спомини” Нестора Дмитріва – першого українського священика в Канаді, якого М. Марунчак називає “першим літописцем українців Канади”⁶, та низку статей, опублікованих на шпальтах газети “Свобода”, що видавалася українськими емігрантами в США та була “ровесницею” досліджуваних подій⁷.

Початок та розвиток еміграційного процесу на теренах Теревовлянського повіту можна простежити за даними, вміщеними в доповідних записках теревовлянського старости, що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові.⁸

Метою цієї статті є висвітлення історії заснування поселення Трембовлі в Канаді, організації в ньому громадського життя та внеску галицьких іммігрантів у створення й увічнення української історико-культурної спадщини в канадських преріях.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: простежити початок та розвиток еміграційного руху на теренах Теревовлянського повіту, проаналізувати процес заснування та зародження організованого життя в поселенні Трембовлі в Канаді; визначити роль галицьких іммігрантів у збереженні українства у своєму середовищі й в такий спосіб збереження його як феномену світової культури і духовності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як вказує теревовлянський повітовий староста, протягом 1892 та 1893 рр. у повіті проводилася активна агітаційна діяльність різних еміграційних компаній. Гмінним писарям були надіслані листи про умови виїзду до США від фірми “Landy & Weinstein” (Ленді й Вейнштейн) з обіцяною одержання премії у розмірі 8 злотих за кожного заітованого емігранта⁹. Проте агітація пройшла безрезультатно, оскільки жоден з місцевих жителів у цих роках не виїхав¹⁰.

На підставі вказаних даних можна стверджувати, що масовий еміграційний рух з Теревовлянщини розпочався у 1894 р. За дослідженням відомого західноукраїнського композитора та громадсько-політичного діяча А. Вахнянина, від 1 січня 1894 р. до 1895 р. з Теревовлянського повіту емігрувало 674 особи. А з 1896 р. по 1898 р. з самої Тревовлі до США виїхала 41 родина¹¹.

Неписьменні, малообізнані з правилами переїзду селяни вирушали до портів Гамбург, Бремен, Роттердам, Антверпен, Генуя, та інші, щоб через них податися до американського континенту. Однак, це було досить не просто. У згаданих портах для біженців влаштовувалися лікарський огляд, перевірка документів та нескладний екзамен на грамотність, оскільки до США не допускали-

ся особи, які не вміли читати польською чи іншою мовою 30 слів, вказаних еміграційним урядником. Від цього екзамену звільнялися тільки жінки, які їхали до чоловіків; родичі, старші 60 років, які їхали до дітей, та діти молодші 16 років, які їхали до родичів¹².

Для переїзду за океан надавалися здебільшого тихохідні пароплави, в яких до Європи перевозилася худоба. Скупченість, антисанітарія, погане харчування були постійними супутниками емігрантів.

Проте важкі умови переїзду та адаптації не могли зупинити еміграційний процес, який безупинно зростає. Черговим у хронологічному порядку переселенням стала еміграція до Бразилії. Цей рух, що охопив широкі маси селян, був названий “бразилійською гарячкою”. Уже в 1895 р. теревовлянський староста з стурбованістю констатував: “Еміграційний рух зростає з кожним днем і охопив майже всі гміни повіту, цьому сприяє діяльність агентів еміграційних товариств, які не вибирають в засобах аби тільки завербувати якнайбільше переселенців”¹³.

Доступні нам джерела не подають відомостей про соціальний стан емігруючих. Враховуючи вартість переїзду та аналізуючи зміст доповідних записок, можна зробити висновок, що основу еміграції становило мало-земельне селянство, яке для того, щоб отримати необхідні кошти для переселення, розпродувало своє майно, худобу та інвентар. У лютому 1896 р., за урядовими даними кількість емігрантів-вихідців із 9 гмін Теревовлянського повіту становила 202 особи¹⁴.

Переломним в історії еміграції з Теревовлянщини стала друга половина 1896 р.: в цей період для шукачів кращої долі була відкрита Канада. Саме до цієї країни хлинув найбільший потік емігрантів, і саме вона стала другою домівкою для сотень теревовлян.

Подвижником організованого еміграційного руху до Канади виступив професор учительської семінарії у Львові Осип Олеськів. У липні 1895 р. товариство “Просвіта” видало його брошуру “Про вільні землі”, яка давала точний опис Канади та можливостей для нових поселенців. Застерігаючи українських селян від еміграції до Бразилії, автор радив поселятися в Канаді. У брошурі зазначалося, що кліматичні умови в Канаді більше відповідають українському селянинові ніж бразилійським. І що кожен поселенець зможе отримати наділ землі в розмірі 160 акрів, а уряд буде опікуватися ними. Поява публікації доктора Олеськіва стала останнім поштовхом до масової еміграції в Канаду¹⁵. Сам О. Олеськів здійснив поїздку в цю країну, налагодив контакти з канадськими урядовими колами, листувався із зацікавленими у виїзді, інформував у пресі про поточні справи еміграції, постійно підтримував зв’язок з українськими іммігрантами в США¹⁶. У грудні 1895 р. друком вийшла ще одна книга О. Олеськіва “О еміграції”, в якій автор

⁵ Cheryl G. “The Trembowla”, *Cross of Freedom Manitoba History*, 2012, Issue 67, P. 36-38.

⁶ Dmytriv N. *Kandiiska Rus: Podorozhni spomyny* [Canadian Rus : travel reminiscences], Vinnipeg: B.v, 1972, 60 p.

⁷ *Bratia Kanadiiski Rusyny!* [Canadian Ruthenians Brothers], Svoboda, 1967, 25 liutoho, P. 1; Ksonzhyk V. *Visti z Kanady* [News from Canada], Svoboda, 1897, 15 kvitnia, P. 2.

⁸ *Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi (dali TsDIAL Ukrainy)*, F. 146, Op. 4; F. 422, Op. 1; F. 818, Op. 1.

⁹ TsDIAL Ukrainy, F. 146, Op. 4, Spr. 2466, Ark. 105.

¹⁰ TsDIAL Ukrainy, F. 146, Op. 4, Spr. 2470, Ark. 10.

¹¹ TsDIAL Ukrainy; F. 818, Op. 1, Spr. 24, Ark. 12.

¹² TsDIAL Ukrainy, F. 422, Op. 1; Spr. 780, Ark. 1.

¹³ TsDIAL Ukrainy, F. 146, Op. 4, Spr. 2472, Ark. 13.

¹⁴ TsDIAL Ukrainy, F. 146, Op. 4, Spr. 2480, Ark. 24.

¹⁵ Borovyk M. *Stolittia ukrainskoho poselennia v Kanadi (1891-1991) [100 anniversary of the Ukrainian settlement in Canada]*, Monreal; Ottawa, 1991, P. 7.

¹⁶ Marunchak M. *Istoriia ukrainsiv Kanady [The Ukrainian Canadians: a history]*, T.1, P. 37.

описав корабельний та залізничний маршрути, умови подорожі, еміграційні можливості, а також перші українські колонії на канадській землі, які він відвідав під час свого візиту¹⁷.

У книгах професора Олеськова "Про вільні землі" та "О еміграції" шукачі кращої долі знаходили необхідну для еміграції інформацію, корисні поради щодо розселення та налагодження нового життя в Канаді. Окрім надання важливої інформації, вказані видання також заощадили зайві видатки емігрантів на різного роду агентів-дорадників, а то й звичайних аферистів та лихварів¹⁸.

30 квітня 1896 р. до порту Квебеку в супроводі рідного брата О. Олеськова Володимира прибула група у складі 107 осіб, яка започаткувала масовий виїзд українського селянства в Канаду. Новоприбулі майже в повному складі поселилися в околиці Една в провінції Альберта¹⁹. Наступні дві більші групи прибули в Канаду відповідно в липні²⁰ та серпні 1896 р. й заснували українські колонії на цілих землях канадських прерій в провінції Манітоба²¹. Перша група іммігрантів поселилася в околиці Стюартбурн й заснувала колонію "Русь", друга група заснувала перше українське поселення в околиці Дофін й дала йому назву Трембовля (Теребовля)²². Засновником і подвижником організованого життя канадської Трембовлі був уродженець села Залав'є Теребовельського повіту Василь Ксьонжик, який був письменний, енергійний, підприємливий і володів організаторським хистом²³. 18 серпня 1896 року 43-літній В. Ксьонжик з дружиною Варварою та п'ятьма дітьми разом з іншими галицькими родинами прибули на кораблі «Християнія» до Квебеку. Звідти родини переселенців переїхали до Вінніпегу та оселилися на кілька тижнів в імміграційному будинку²⁴. Сам В. Ксьонжик у товаристві ще двох мужчин поїхали оглядати землі поблизу озера Дофін (Lake Dauphin), місцевість, яку перед від'їздом радив Ксьонжику для поселення доктор Олеськів. Перші враження від побаченого Ксьонжик описував так: "В дорозі було нам сумно, бо кількадесят миль від Вінніпегу не бачили ми красного збіжжя на фермах; та гадаю собі: от так-то буде і в тому Дофіні, а може й гірше. Тоді ще не було залізниці з Вінніпегу до Лейк Дофін, то ми їхали залізницею до Ніпави, а далі возом три з половиною дні... вже біля Ніпави показувалося нам по фермах збіжжя що раз краще, а коло самого Дофіну як збіжжя так і городина були дуже красні. Тут ще 13 миль від місця Лейк Дофін, вибралисямо собі землю попри ріку Дріфтінг, котра нам видалася доброю. Були тут прерії без лісів, були й самі ліси. Ми осіли в лісах, бо ту ліси

по части повипалювали, де з легкістю буде можна орати; а по части добре дерево, що буде на будівлю..."²⁵.

Повернувшись до Вінніпегу Василь Ксьонжик та шість інших іммігрантів, а саме: Іван Ситник, Іван Герилюк, Йосиф Павліцький, Петро Перхалюк, Іван Ніжаловський та П. Башчак, зі своїми родинами відправилися до обраного для поселення місця¹⁶. Виїхали вони з Вінніпегу у вересні 1896 р. потягом до Ніпави, кінцевої залізничної станції на півночі Манітоби. Там Ксьонжик купив віз, пару волів та інший господарський інвентар. Інші родини закупили спільно два вози і дві пари волів. Діти їхали на возах, а решта йшла пішки кількадесят миль до призначеного місця. Доріг тоді не було. Пустинні степи, ліси і де-не-де втопані індіанські стежки²⁷. Через кілька днів виснажливої подорожі переселенці прибули до обраного для поселення місця. Місцевість була дикую і пустинною, постало питання як назвати поселення. Більшість переселенців була родом із села Кривче Борщівського повіту й виявила бажання саме так назвати поселення. Однак Ксьонжик мав щодо цього власну думку, яку наполегливо обстоював. Прийняття рішення щодо назви нового поселення цікаво описує М. Марунчак: "Василь Ксьонжик уважав, що оселя повинна мати княжу назву. Він переконав своїх приятелів і всі погодилися, що Теребовля (чи, як вони звали, Трембовля) – найкраща назва. Після довшої дебати пропозицію Ксьонжика прийнято одностайно. Так прийшла на світ канадійська Теребовля. Було це у вересні 1896 р."²⁸.

До заснованого поселення Трембовля почали прибувати нові родини, деякі зимою того ж року, інші весною 1897 р. На початку квітня 1897 р. в канадійській Трембовлі проживали 15 родин загальною кількістю 78 осіб²⁹, з них дві родини з Теребовельського повіту, одна з Підгаєцького, решта з Борщівського³⁰. Кожна родина одержала гомстед – ділянку землі в 160 акрів (2,5 акр – 1га). Важко пезивали вони піонерські нестатки і суворі кліматичні умови прерій. На швидку руку будували землянки для своєї сім'ї, готували дерево на будівництво хати та несли на собі основний тягар по освоєнню цілих земель³¹.

Переборюючи піонерські труднощі та створюючи матеріальні умови для виживання, українські іммігранти гостро усвідомлювали те, наскільки важливими для них є релігійні цінності. Жителька Трембовлі, з числа перших поселенців Анна Фаріон (дівоче прізвище Перхалюк), родом з села Залав'є у своїх спогадах зазначає: "Люди прагли поживи душевної..., бо наш нарід був завсіди побожний. А тут на чужині, страх скучно, що ще більше прагне того душевного хліба"³². Перші українсь-

¹⁷ Ibid, P. 38-40.

¹⁸ Ibid, P. 40.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid, P. 43.

²¹ Marunchak M. Kanadiyska Terebovli... P. 9.

²² Marunchak M. Istoriia ukrainsiv Kanady [The Ukrainian Canadians: a history], T.1, P. 43.

²³ Marunchak M. Kanadiys'ka Terebovli... P. 8-9; Stechishin, J. V. A history of ukrainian settlement in Canada, P. 141.

²⁴ Marunchak M. Kanadiiska Terebovli... P.9.

²⁵ Ksonzhyk V. Visti z Kanady [News from Canada], P.2.

²⁶ Marunchak M. Kanadiiska Terebovli... P.9.

²⁷ Stechishyn S. Kanadiiska Terebovli [Canadian Terebovli], Terebovlianska zemlia : Ist.-memuar. zbirnyk / nauk. t-vo im. Shevchenka, Niu-York, 1968, P. 516.

²⁸ Marunchak M. Kanadiiska Terebovli... P.10-11.

²⁹ Ibid, P. 11-12; Dmytriv N. Kandiiska Rus: Podorozhni spomyny [Canadian Rus : travel reminiscences], P. 17.

³⁰ Ksonzhyk V. Visti z Kanady [News from Canada], P. 2.

³¹ Marunchak M. Kanadiiska Terebovli... P. 11,12,18,19.

³² Marunchak M. Istorychni pamiatky Kanadiiskoi Terebovli [Historical sights of Canadian Terebovli], Terebovlianska zemlia : Ist.-memuar. zbirnyk / nauk. t-vo im. Shevchenka, Niu-York, 1968, P. 512.

кі колонії в Канаді в особі поселенців, які були письменниками, зверталися до редакторів часопису “Свобода” (США) о. Н. Дмитрова та о. І. Констанкевича з проханням “мати рідного священника на великодні відправи в 1897 р. в Канаді”³³. Клопотав щодо релігійної опіки над українськими поселенцями в Канаді й професор Олесків, з 1896 р. він контактував з вищезазначеним редактором “Свободи”, греко-католицьким священнослужителем Н. Дмитрівим та заохочував його виїхати до Канади. Останній вже був добре знайомий з духовними потребами українських поселенців, оскільки багато з них передплачували “Свободу” та надсилали до неї листи про “свої піонерські гаразди”³⁴. Зваживши на численні прохання, о. Дмитрів погодився приїхати до Канади особисто, про що й повідомив на шпальтах “Свободи” 25 лютого 1897 р.: “В порозумінні з батьком канадійською еміграції, з правдивим Вашим опікуном д-ром Олесковим, рішився я в перших днях квітня цього року заїхати до Вас, щоб перед Великодними Святами вислухати сповідь, Службу Божу на кожній місцевості відправити, на Воскресення Христове разом з Вами заспівати одною груддю “Христос Воскрес” і прочі духовні потреби полагодити”³⁵.

5 квітня 1897 р. о. Дмитрів перебував уже у Вінніпезі та в імміграційному будинку сповідав і причащав людей³⁶. У наступні дні він спільно з Кирилом Генником, імміграційним урядником та опікуном іммігрантів розробили маршрут відвідин о. Н. Дмитрова українських громад. 9 квітня о. Н. Дмитрів вирушив потягом в околицю Лейк Дофін³⁷. Переночувавши в імміграційному будинку в Дофіні, як зазначає в своїх “подорожніх записках” о. Н. Дмитрів “з полудня вибрався я фірою до нашої колонії, котра лежить над рікою Дріфтінг і охрещена іменем Теребовля”³⁸. Дорога виявилася важкою і виснажливою, в багатьох місцях доводилося йти пішки, вброд через річки, блукати непрохідними лісами й сніговими заметами³⁹, врешті втомлений до знемоги пізно вночі добрався він до хати В. Ксьонжика, якого теребовельці вважали головою новоствореної громади. Ксьонжик був одним із заможніших поселенців, в стайні в нього вже було дві корови, два воли та двоє телят. З приємністю зауважив о. Дмитрів, що Ксьонжик був передплатником “Свободи”⁴⁰.

12 квітня 1897 р. в канадській Трембовлі відбулася подія, яка започаткувала організацію релігійного життя українських поселенців у Канаді. В цей історичний день вперше на канадській землі було відправлено богослужіння українським греко-католицьким священником на рідній переселенцям мові та рідному обряді. Першу слу-

жбу Божу о. Дмитрів відслужив у хатині В. Ксьонжика. У своїх записках о. Дмитрів цю подію описує так: “Маленька хатина заповнилась людьми по береги. При першій слові “Благословенно царство” народ розплакався, як мала дитина. При проповіді я не міг сам втриматись від сліз, згадавши ті причини, то лихоліття, котре вигнало нас за море, сніги, ліси і бори шукати ліпшої будучности для наших дітей. По скінченню Служби Божої я охрестив малого канадійського українця, а відтак наступила церемонія посвячення хреста-свободи”⁴¹. Так звані “хрести свободи” споруджували чи не в кожному галицькому селі на честь скасування кріпацтва у 1848 р. Символічно в пам’ять про поселення в 1896 р. на вільній землі та здобуття економічної і політичної свободи, іммігранти спорудили перший в Канаді український хрест – “хрест свободи”, який був встановлений на березі річки Дріфтінг⁴². Вказані події мали надзвичайно вагоме значення для переселенців, донька В. Ксьонжика, Текля Станько, якій на той час виповнилося 15 років, вже будучи в похилому віці описувала їх дуже сентиментально: “На тому місці, як закопували хрест, люди плакали ще більш, як в часі Служби Божої... Всі молилися і співали, а о. Дмитрів заохочував нас, щоб цю свободу в Канаді шанували та зберігали по віки вічні”⁴³. Наслідуючи приклад Теребовлі, й інші українські оселі Канади теж поставили пропам’ятні “хрести свободи”⁴⁴.

Літом довкола Теребовлі поселилося багато нових іммігрантів. Загалом на початок осені 1896 р. в північних районах Дофіну начислялося близько 300 родин. Тільки з одного села Березів, що недалеко Коломиї, приїхали в ту місцевість 36 родин та майже така ж кількість прибула з Глещави Теребовельського повіту⁴⁵. Поблизу поселення Трембовля вирости нові, такі як Сифтон, Косів, Келд, Вовківці (згодом Минк Ривер), Коломия (Венлав), Дніпро (Дрифтінг Ривер) та інші⁴⁶.

Вдруге о. Дмитрів відвідав Теребовлю в кінці літа 1897 р. Знову відправив богослужіння в хаті В. Ксьонжика й охрестив 12 дітей. Щодо кількості охрещених українських канадців священник жартував, що було їх 12 як апостолів⁴⁷. На той час в Теребовлі вже створили церковний комітет, завданням якого було опікуватися релігійними справами громади. До складу комітету ввійшли Іван Яловега, Кость Качмарик, Степан Козій та Микита Гупало. Останній був головою цього комітету та подарував на церкву й цвинтар частину своєї ферми. Не зважаючи на те, що теребовляни ще не встигли збудувати для себе кращого житла, вони спрямували зусилля на побудову невеличкої церкви-каплиці, в якій можна було

³³ Marunchak M. “Koly narodzhuvalas Kanadska Ukraina. U 80-richchia pobutu o. Nestora Dmytrova, persho ho ukrainskoho sviashchenyuka v Kanadi” [When Canadian Ukraine was born. 80th anniversary of Nestor Dmytriv, the first Ukrainian priest in Canada], *Svoboda*, 1977, 16 lyunia, P. 3.

³⁴ Marunchak M. Istorii ukrainsiv Kanady [The Ukrainian Canadians: a history], T.1, P. 105.

³⁵ “Vidozva. Bratia Kanadiiski Rusyny!” [Proclamation. Canadian Ruthenians Brothers], *Svoboda*, 1967, 25 liutoho, P. 1.

³⁶ Marunchak M. Koly narodzhuvalas Kanadska Ukraina... P. 3; Marunchak M. Istorii ukrainsiv Kanady [The Ukrainian Canadians: a history], T.1, P. 106.

³⁷ Marunchak M. Koly narodzhuvalas Kanadska Ukraina... P. 3.

³⁸ Dmytriv N. Kanadiiska Rus: Podorozhni spomyuny [Canadian Rus : travel reminiscences], P.13.

³⁹ Ibid, P.14-15.

⁴⁰ Marunchak M. Koly narodzhuvalas Kanadska Ukraina... S. 3.

⁴¹ Dmytriv N. Kanadiiska Rus: Podorozhni spomyuny [Canadian Rus : travel reminiscences], P.19.

⁴² Cheryl G. The Trembowla Cross of Freedom, P. 38.

⁴³ Marunchak M. Koly narodzhuvalas Kanadska Ukraina... S. 3.

⁴⁴ Marunchak M. Studii do istorii ukrainsiv Kanady [The Ukrainian Canadians: a history], P. 71.

⁴⁵ Marunchak M. Istorii ukrainsiv Kanady [The Ukrainian Canadians: a history], T.1, P. 33-34.

⁴⁶ Ibid, P. 43.

⁴⁷ Marunchak M. Kanadiiska Terebovlia... P. 22.

б відправляти богослужіння. Згідно з урядовими документами цвинтар у Теребовлі був посвячений 8 серпня 1897 р., а церква-каплиця св. Тройці 12 вересня 1897 р.⁴⁸. Це була каплиця, в якій поміщалося декілька людей, священник та ті хто прислужував у богослужінні. Парафіяни стояли й молились надворі під відкритим небом. Оскільки каплиця розташовувалася на землі, подарованій М. Гупалом, в народі її називали “коло Гупала”. Хоча церква-каплиця й була невеличких розмірів, за результатами досліджень М. Марунчака, це була перша церковна українська будівля в Канаді загалом⁴⁹.

У 1897 р. в поселенні Трємбовля заснували також і школу, перший будинок якої допомогли збудувати прєсвітеріани з Сіфону. В архівах Міністерства освіти Манітоби зберігається муніципальний акт ч. 54 згідно з яким сформовано шкільний округ Трємбовлю, якому пізніше було присвоєно №1040⁵⁰.

На даний час на території піонерського поселення Трємбовля розташований музей-скансен “Трємбовлянський хрест свободи” (Trembowla Cross of Freedom), який входить до 15 визначних історичних пам’яток провінції Манітоба⁵¹. За сприяння Комітету українців Канади та уряду муніципалу Дофін на місці осикового хреста, освяченого о. Дмитрієм, у 1966 р. встановлено пам’ятник у вигляді гранітного хреста⁵².

У 1967 р. до історичної пам’ятки “Хрест свободи” була перенесена церква св. Михаїла з поселення Вовківці, яка зберігається там донині в якості першої і найстарішої української греко-католицької церкви в Канаді⁵³ та значиться в реєстрі національної спадщини Канади в категорії пам’яток історії⁵⁴. Церква побудована з колод і покрита дерев’яним дахом. Вона зовсім маленьких розмірів, всього 4 на 5 метрів. Тим не менше, її інтер’єр являє собою чудовий зразок візантійського стилю іконопису та оздоблення⁵⁵.

Пам’ятні маркери біля історичного об’єкту були встановлені Консультативною радою з питань охорони історичних пам’яток Манітоби⁵⁶, завданням якої є ідентифікувати об’єкти, події та особи, які мають загальнодержавне значення в провінції Манітоба⁵⁷.

У 1981 р. на території музею був споруджений кам’яний пам’ятник, на якому викарбовано прізвища українських поселенців, які прибули в цю округу в 1896 р.: П. Бацак, М. Гаджоса, П. Гуска, І. Лозинський, І. Ніжа-

ловський, П.Перхалюк, І. Ситник, П. Червінський, І. Герилюк, В. Ксьонжик, Й. Павліцький, Г.Старанчук, М. Ясінчук⁵⁸.

Серед інших експонатів музейного комплексу представлено: реконструкцію українського піонерського будинку школи № 1176 (відомої як Трємбовля школа № 1040 від 1960 р. до 1965 р.), майстерню і будинок В. Ксьонжика, кілька господарських будівель та інших артефактів з ранніх українських поселень⁵⁹.

На окрему увагу також заслуговує той факт, що кожного року під час проведення одного з наймасштабніших етнофестивалів у Канаді – Канадського національного українського фестивалю у м. Дофін, що був започаткований у 1965 р. та традиційно проводиться в останній тиждень липня⁶⁰, біля “Трємбовлянського хреста свободи” відправляється молебень в пам’ять українських піонерів на канадській землі⁶¹.

Висновки. Таким чином, масовий еміграційний рух з Трємбовлянщини розпочався у 1894 р. й став частиною постійної трудової трансатлантичної еміграції кінця ХІХ ст. У 1896 р. за сприяння О. Олеськова було започатковано організоване переселення галицьких селян у Західну Канаду. Група іммігрантів родом з Борщівського та Трємбовлянського повітів у вересні 2016 р. заснувала перше українське поселення в околиці Дофін провінції Манітоба й дала йому назву Трємбовля (Трємбовля). Перемагаючи піонерські нестатки і суворі кліматичні умови прерій, мешканці новозаснованої колонії не тільки забезпечили собі матеріальні умови проживання, але й відіграли важливу роль в організації релігійного й громадського життя галицьких селян, що прибули до їх околиці, а також залишили після себе багату історичну та культурну спадщину. У канадській Трємбовлі відбулося перше українське греко-католицьке богослужіння; встановлено перший “хрест свободи”, який, на нашу думку, можна вважати першим пам’ятником спорудженим українцями в Канаді, а також збудували першу будівлю церковного призначення – каплицю. Історичні пам’ятки канадської Трємбовлі стали не лише українським, але й канадським культурним надбанням, музей-скансен “Трємбовлянський хрест свободи” (Trembowla Cross of Freedom), в якому вони зберігаються, входить до реєстру 15 визначних історичних пам’яток провінції Манітоба.

⁴⁸ Marunchak M. Istorija ukrainciv Kanady [The Ukrainian Canadians: a history], T.1, P. 106; Marunchak M. Istorychni pamiatky Kanadiiskoi Terebovli [Historical sights of Canadian Terebovli], P. 510; Marunchak M. Kanadiiska Terebovli... P. 22.

⁴⁹ Marunchak M. Studii do istorii ukrainciv Kanady [The Ukrainian Canadians: a history], P. 73.

⁵⁰ Marunchak M. Kanadiiska Terebovli... P. 22, 24.

⁵¹ Historic Sites of Manitoba: Map Search [Online], URL.: <http://www.mb1870.org/mhs-map/search?go=t&string1=&op2=AND&string2=&op3=AND&string3=&m-name=&st-name=Museum%2FArchives&spd-no-p=t&submit=Search> (Accessed 10 January 2017).

⁵² Marunchak M. Istorychni pamiatky Kanadiiskoi Terebovli [Historical sights of Canadian Terebovli], P. 509.

⁵³ Historic Sites of Manitoba: Map Search [Online].

⁵⁴ Kot S.I., Denysenko H.H., Ivakin H.Yu., Katarhina T.I., Kovpanenko N.H., Skrypnyk P.I., Tymofienko V.I., Tytova O.M., Fedorova L.D. Kulturna spadshchyna v konteksti Zvodu pamiatok istorii ta kultury Ukrainy [Cultural heritage in the context of “Body of historical and cultural monuments of Ukraine”], K.: Instytut istorii Ukrainy, 2015, P. 410.

⁵⁵ Manitoba Provincial Heritage Site N108. St. Michael's Ukrainian Catholic Church NW 20-26-20W, Trembowla District, R.M. of Dauphin [Online], URL.: <http://www.gov.mb.ca/chc/hrb/prov/p108.html> (Accessed 21 January 2016).

⁵⁶ Historic Sites of Manitoba: Trembowla Cross of Freedom Museum (RM of Dauphin) [Online], URL.: <http://www.mhs.mb.ca/docs/sites/trembowlacrossoffreedom.shtml>, (Accessed 27 January 2017).

⁵⁷ Manitoba Provincial Heritage Site N108. St. Michael's Ukrainian Catholic Church NW 20-26-20W, Trembowla District, R.M. of Dauphin [Online], URL.: <http://www.gov.mb.ca/chc/hrb/prov/p108.html>, (Accessed 27 January 2017).

⁵⁸ Historic Sites of Manitoba: Trembowla Cross of Freedom Museum (RM of Dauphin) [Online].

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Kulturno-humanitarne spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu ta Kanadoiu. Posolstvo Ukrainy v Kanadi [Cultural and humanitarian cooperation between Ukraine and Canada. Embassy of Ukraine in Canada], [Online], URL.: <http://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D1%81%D0%B0/culture> (Accessed 29 January 2016).

⁶¹ Rembowla Cross of Freedom [Online], URL.: <http://www.tourismdauphin.ca/heritage/trembowla-cross-of-freedom>, (Accessed 27 January 2017).

Halyna Shchyhelska. Historical heritage of Galician Trembovlia in Canadian prairies (120th anniversary of Canadian Trembovlia). “2016 marks the 120th anniversary of the Galician settlement of Trembovlia in Canada, which is preserved at the Tre-Trembovlia Cross of Freedom Historical Site and Museum (Provincial Heritage Site in Manitoba). This historical site and museum honours the first Ukrainian Catholic Liturgy celebrated in Canada in 1897, which was a beginning of religious life of Galician Ukrainians on the Canadian soil. This paper presents the historical background of this and other events, which were held in Trembovlia Historical Site, and have value not only for Manitoba but also for the all Galician Ukrainians in Canada.

On the basis of the analysis of materials from the State Archive of Ternopil region and the Central state history archive of Ukraine in Lviv, peculiarities of the emigration from Trembovlia (also known as Terebovlia) county in Eastern Galicia at the end of the 19th century are discussed. The paper focuses on how Trembovlia, one of the oldest colonies in Manitoba, was established. The first steps of religious and cultural life Galician Ukrainians in Canada: the first Ukrainian Catholic Liturgy for the pioneers; the first Ukrainian cross that was erected on Canadian soil, the Cross of Freedom; the first Ukrainian chapel that was built and blessed by Rev. N. Dmytriv are also discussed. Describing the exhibits of the Trembovlia Cross of Freedom Museum, I argue that the Museum has a significant role to play in preserving Ukrainian historical and cultural heritage.

Key words: emigration, Terebovlianshchyna, Canada, Trembovlia, “Cross of Freedom”, historical heritage.

Галина Щигельська – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства та філософії Тернопільського національного технічного університету імені І. Пулюя, Україна. Коло наукових інтересів: міграційні процеси, особливості імміграції та організації громадського життя українців у Сполученому Королівстві, особливості еміграції з Теребовлянського повіту Тернопільського воєводства в кінці XIX-го – першій третині XX-го ст., розвиток діаспор в умовах глобалізації, етнічний лобізм, лобістська діяльність української діаспори. Автор 48 наукових та методичних праць.

Halyna Shchyhelska – PhD in World History, associate professor in the Department of Ukrainian Studies and Philosophy at Ternopil Technical Ivan Puluj National University, Ukraine. Research interests include migration aspirations and migration processes, the peculiarities of migrating process and the conditions of Ukrainian settlement in the United Kingdom, the peculiarities of the emigration from Terebovlia area in Ternopil region at the end of the 19th century and in the first third of the 20th century, diasporas and global development, ethnic lobbyism, lobby activities of the Ukrainian diaspora. The author has 48 publications

Received: 19. 03. 2017

Advance Access Published: April, 2017

© H. Shchyhelska, 2017

**МОВА У ПОВСЯКДЕННОМУ СПІЛКУВАННІ
УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)**

Ольга КАЗАКЕВИЧ

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, Київ (Україна)
o.kazakevich@gmail.com

**EVERYDAY LANGUAGE OF THE UKRAINIAN
INTELLECTUALS IN THE LATE 19TH CENTURY**

Olga KAZAKEVYCH
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv (Ukraine)
Orhid ID: orcid.org/0000-0003-3599-2903
ResearcherID: B-8556-2017

Казакевич Ольга. Язык повседневного общения украинской интеллигенции второй половины XIX века. В статье проанализированы причины и факторы влияния на сознательное употребление украинского языка в повседневной жизни на семейном уровне и в общении с ближайшим окружением, друзьями и коллегами в среде украинской интеллигенции второй половины XIX века в Российской империи. Отмечено, что украинский язык благодаря усилиям представителей интеллектуальной элиты расширил сферу своего употребления, приобрел важное символическое значение средства манифестации национальной идентичности.

Ключевые слова: социолингвистика, украинский язык, родной язык, языковое сознание, интеллигенция.

У сучасній соціолінгвістиці та соціальній антропології мова розглядається як один із найважливіших елементів конструювання як особистої, так і групової етнічної ідентичності. Більше того, вважається, що практично будь-яка соціальна група, заснована на самоусвідомленні, має тенденцію до створення специфічних мовних рис, які окреслюють її ідентичність¹. Це явище має й зворотній бік: вибір мови спілкування суттєвим чином впливає на подальший життєвий досвід людини, коло її соціальних зв'язків тощо². З огляду на це, вивчення особливостей мовної ідентичності важливих постатей української культури та національного руху XIX ст. має велике значення для розуміння їхньої творчої спадщини та громадсько-політичної діяльності. Питання побутування мови у конкретних родинах інтелектуальної еліти України зазвичай побіжно висвітлюються у біографічних дослідженнях тих чи інших постатей української культури. Окремо тема функціонування української мови в освіченому середовищі України XIX ст. піднімається досить рідко. Так, С. Кіраль дослідив на матеріалах листування Т. Зінківського та Б. Грінченка значення мови як чиннику самоідентифікації українського народу³. Проблема функціонування української мови у суспільстві та усвідомлення її значення для національно-визвольного руху другої половини XIX – початку XX століття присвячена стаття І. Гирича⁴. Водночас, цілком очевидно, що питання свідомого вибору розмовної мови, якою послу-

говувалися представники української інтелігенції потребує комплексного дослідження. Метою цієї статті є окреслення шляхів та причин свідомого використання українською інтелігенцією української мови у повсякденному житті на родинному рівні та у спілкуванні з найближчим оточенням, друзями, колегами.

Основним комплексом джерельної бази для дослідження проблеми стали джерела особового походження: мемуари, спогади, щоденники, автобіографії, листування представників української інтелектуальної еліти. Це спогади Олени Пчілки (О. Косач), В. О'Коннор-Вілінської, С. Русової, М. Старицького, С. Тобілевич, Є. Чикаленка, В. Щербаківського та ін., автобіографії М. Костомарова, П. Куліша, І. Нечуй-Левицького, Олени Пчілки. Окремо можна виділити “Сторінки минулого” О. Лотоцького, автор яких багато уваги приділив функціонуванню української мови, її соціальному статусу. Основу епістолярних джерел публікації склали листи П. Житецького та В. Житецької, листування родини Драгоманових з діячами Київської Старої громади тощо.

Один із шляхів свідомого вибору української мови як основної для забезпечення повсякденного комунікативного простору у дорослому житті був тісно пов'язаний з вихованням у родині. В автобіографії Пантелеймон Куліш вказував на велику користь для нього як письменника того факту, що його матір Катерина Іванівна

¹ Edwards, John. *Language and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, P. 15-33.

² James, Carl E. “Introduction: Encounters in Race, Ethnicity, and Language”. *Talking about Identity: Encounters in Race, Ethnicity, and Language*, Edited by Carl E. James, Adrienne Lynn Shadd. Toronto: Between the Lines, 2001, P. 2.

³ Kiral, Sydir. “Mova jak chynnyk samoidentifikacii ukrainskogo narodu: Na materialy epistoljariji Trohyma Zynkivskogo i Borysa Grinchenka” [Language as an entity of the Ukrainian people's identity: Based on the correspondence of Trohym Zynkivskyy and Borys Grynchenko], *Dyvoslovo: Ukrainska mova i literatura v navchalnykh zakladakh*, 2006, Vol. 9, P. 57-60.

⁴ Gyrych, Ihor. “Ukrainska mova jak fundamentalna cinnist nacionalno-vizvolnogo rukhu drugoi polovyny 19-pochatku 20 st.” [Ukrainian language as the fundamental value for the national liberation movement in the second half of XIX - the beginning of XX centuries], *Sumskij istoriko-arhivnyj zhurnal*, Vol. XVI-XVII, 2012, P. 173-190.

була неписемною і вмiла розмовляти тiльки українською мовою⁵. В українській родинi зростає Іван Нечуй-Левицький. Він згадував, що його матір “за роботою все було співає українські пісні; по-великоруськи мати зовсім не вмiла говорити, і в нас в сім’ї говорили по-українськи”, а батько наголошував дітям, що “московщина заїдає наш язик і національність”⁶. Змалечку рідною українська мова була для Олександра Лотоцького – сина священика з Подiлля. О. Лотоцький відмiчав, що “українська мова була виключною мовою у нас і в родині і в зносинах з стороннім оточенням – з сусiдами священиками, з місцевою адміністрацією, офіціалістами сусiдніх маєтків і т. п.”⁷

Також рідною українська мова була для родини Євгена Чикаленка. Він згадував, що навчаючись в пансіоні англійця Рандала вихованцям забороняли говорити між собою по-московському, хоча хлопці заборону порушували, і він почав звикати до російської мови. “Але з великою насолодою при всякій можливості бігав на чорний двір до стайні і там розмовляв “по-нашому” з двірником Іваном, що нещодавно прибув з села і ще не омоскалився”⁸. Упродовж життя Є. Чикаленко свiдомо спілкуватиметься не лише в родині, але й з оточенням українською мовою, заохочуючи до цього й інших.

Олена Пчілка в автобіографії констатувала, що її життя та життя її братів і сестер з дитинства супроводжували дві течії: українська (“простонародна”) та російська (“панська”). При цьому українську мову та культуру вона називає природженою течією, тоді як перехід на російську мову викликав подив та внутрішній спротив⁹.

Володимир Самійленко навчаючись у гімназії розмовляв виключно українською мовою зі своїм товаришем Венедиктом Бабенком, до якого часто приїздив улітку, хоча зачитувалися гімназисти російськими романами. А у 5-6 класі гімназії В. Самійленко прочитав багато українських творів О. Стороженка, Г. Квітки-Основ’яненка, П. Куліша, Т. Шевченка, часопис “Основу” та свiдомо обрав для себе українську для подальшої літературної та перекладацької діяльності. Він пригадував, як “почувши своїм серцем що все те – рідне, моє, прийшов тоді до висновку, що моя мова – українська, а не російська, та й почав свiдомо писати українською мовою. Але все це виникло в мене якось стихійно, самостійно, без усяких впливів когось на мене.”¹⁰

Вадим Щербаківський, який народився у сім’ї священика о. Михайла Щербаківського у спогадах писав: “В домашньому житку була в нас якась “семінарська” мова, чи радше жаргон, себто – мова українська, перемішана з московщиною. Тільки бабуня, батькова мати, говорила найчистішою українською мовою. З селянами

в батька була чиста українська розмова. З гостями – в залежності від того, якою мовою говорив гість.”¹¹ Під час навчання в гімназії у Києві В. Щербаківському через його українську вимову часом важко давалося вивчення російської. Він також зазначав, що “з особливою охотою вивчав на пам’ять “Слово о полку Ігоревім”, бо відчував у ньому український характер і українську мову”¹².

З родини священика походила також українська письменниця та поетеса Людмила Олексіївна Василевська-Березіна, дитинство якої пройшло на Півдні України. Андрій Конощенко згадував, що з “усієї сім’ї справжньою українкою, крім матері, стала тільки Людмила Олексіївна. Інші ж її рідні – батько, брати, сестри й родичі ... до останніх часів зоставались сільськими “інтелігентами” з трохи українізованою російською мовою та з звичайним для сільської інтелігенції світоглядом”¹³.

Одним із представників сільської інтелігенції був Кость Федорович Кушнір-Марченко (15(27).05.1877 – 13.10.1958) – призабута нині постать у науковому житті України. Будучи вихідцем із селянської родини й не маючи спеціальної освіти, К. Кушнір-Марченко здійснив вагомий внесок в історико-етнографічне та генеологічне дослідження Черкащини. У 133 фондi Інституту Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського знаходиться щоденник, ведення якого Кость Кушнір-Марченко розпочав у квітні 1892 року, тобто майже у 15-річному віці. На першому аркуші автор пізніше дописав: “Кость Хведорів Кушнір-Марченко. Щоденник з 1892-го по 1908-й рік включно. Писаний з пастушиських років але на жаль, писав дуже короткі свої замітки. Добре булоб, якби писав я за чим небудь керівництвом, а то лише по своєму дуже узькому дитячому світогляду.”¹⁴ Починаючи з 1892 року записи упродовж багатьох років здійснювалися російською мовою. Проте, з початку 1900-х років автор намагався писати українською, використовуючи російський правопис. При цьому, усі пізніші дописи, уточнення до уже викладеного на сторінках щоденника зроблено виключно українською мовою. Цілковито очевидним є те, що здобувши знання російської граматики, Кость Кушнір-Марченко застосовував її для ведення свого щоденника, проте з часом він зробив свiдомий вибір на користь української.

Непоодинокими були випадки, коли в родині української інтелігенції перехід на українську мову здійснювався під впливом одного з членів подружжя. Зокрема, Павло Житецький прагнув навчити свою наречену – Варвару Демченко українській мові, заохочував читати праці українських письменників¹⁵ та бачив її в їхньому майбутньому “міцною українкою”¹⁶.

⁵ Kulish, Pantelejmon. “Avtobiografija” [Autobiography], *Sami pro sebe: Avtobiografii vydatnykh ukrainciv 19-go stolittia*. New-York: Vydannia Vilnoi Akademii Nauk v SShA, 1989, P. 25.

⁶ Nechuj-Levycky, “Ivan. Zhittypys” [Biography], *Sami pro sebe ...* P. 233-234.

⁷ Lotocky, Oleksandr. *Storinky mynulogo* [Pages of the past], Ch. 1. Varshava, 1932, P. 8.

⁸ Chykalenko, Evgen. *Spogady (1861-1907)* [Memoirs (1861-1907)], K.: Tempora, 2003, P. 59.

⁹ Pchilka Olena. “Zoloti dni zolotogo dytjachogo viku... : avtobiogr. narys” [“Golden days of the golden childhood...”: autobiographic sketch], K.: Veselka, 2011, P. 22, 27.

¹⁰ Tulub, Oleksandr. “Materialy do zhittypysu Volodymyra Samijlenka” [Materials to the biography of Volodymyr Samijlenko], *Za sto lit*. K.: Derzhavne vydavnytvo Ukrainy, 1928, Kn. 3, P. 299.

¹¹ Shherbakivskiy, Vadym. “Memuary” [Memoirs], *Pamjatki Ukraini: istorija ta kultura. Naukovyj chasopys*, Specvypusk, Vol 4, 2007, P. 196.

¹² Ibid, P. 30.

¹³ Konoshhenko, Andriy. *Dniprova Chajka. Ukrainski pismenniki u spogadakh suchasnykiv*. Vol. 1. K.: Kompjuterpres, 2012, P. 189.

¹⁴ Instytut Rukopysu Nacionalnoi biblioteki imeni V. I. Vernadskogo (IR NBUV) [V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Manuscript institute (IR NBUV)], F. 133, Od. Zb. 1, 164 ark.

¹⁵ IR NBUV. F. I, Spr. 48003, Ark. 33 zv.

¹⁶ Ibid, Ark. 12.

В одному з листів він писав: “Привикай, серце – Варю, до української мови хоч з листів моїх. До слів, котрі, по моїй гадці, тобі будуть здаватися недорозумівні, я буду ставити московські в скобках”¹⁷. Він щиро радів, коли почав отримувати від Варвари Семенівни листи, написані українською мовою¹⁸ й вже через рік, у листі від 7 січня 1865 року Павло Гнатович констатував, що наречена дивує його українськими листами, настільки добре вони написані українською мовою, начебто Варвара Семенівна й говорити російською не вміла¹⁹. Проте у подальшому родинному житті Житецькі продовжували використовувати як українську, так і російську мови, хоча листування між подружжям відбувалося майже виключно українською²⁰. Зі своїм старшим сином Павлом Житецьким листувався, використовуючи обидві мови²¹.

Досить часто в епістолярній спадщині діячів української культури серед російськомовних листів трапляються фрази й звороти написані українською мовою. Загалом для більшості з них було характерним майже довільне використання однієї або іншої мови, незалежно від особи дописувача, часу написання листа чи місця відправлення/призначення. Наприклад, аналіз листів опублікованих в “Архіві Михайла Драгоманова”²² засвідчує, що українською мовою до родини Драгоманових писали, М. Старицький (хоча С. Старицька писала до Л. Драгоманової – російською мовою), М. Лисенко, О. Лоначевський-Петруняк та ін. Російською писав В. Б. Антонович (хоча його дружина Варвара Іванівна використовувала і українську і російську мови), Є. Трегубів, П. Житецький та В. Житецька, В. Беренштам. Показово, що один із листів останнього написаний частково українською мовою, частково російською. Сам М. Драгоманов, за свідченням Олени Пчілки, під час свого перебування у Софії “говорив у сім’ї, і писав виключно по-українськи”²³.

Як зазначає І. Гирич, діячами, які визвали імператив українського мовлення у повсякденному житті та політично-культурній роботі були Б. Грінченко, О. Лотоцький, С. Єфремов, В. Доманицький, Ф. Матушевський, В. Дурдуківський, В. Прокопович²⁴. Свідомим поборником українського слова був і Михайло Старицький, мовна свідомість якого почала формуватися ще з дитячих років, переважно під впливом рідного дядька – Олександра Захаровича, який всупереч батьківській волі одружився з простою селянкою.

М. Старицький згадував, що його дядько не лише спілкувався українською у родинному колі, але й любив похизуватися знанням народної мови перед гостями²⁵. До переходу на українську мову спілкування М. Старицького підштовхнуло також знайомство з віршами Т. Шевченка, якими він захоплювався з юнацьких років²⁶. Софія Тобілевич зауважувала, що її цікавило питання, якою мовою спілкувалися “в домі Лисенків-Старицьких”. На її переконання, всі вони завжди говорили добірною українською мовою, а коли їм траплялося вживати російську, то й вона звучала мелодійно.”²⁷ А Валерія О’Коннор Вілінська згадувала, що коли вона приїхала з Полтавщини до Києва, “уперше почула тут, в родині Старицьких, що українську мову вживали свідомо серед інтелігенції, а не тільки стихійно поміж селянами”²⁸.

Для Миколи Лисенка шлях до свідомого вибору української як мови щоденного спілкування також розпочався ще у дитинстві, в часи коли освіти та виховання дітей дворянського походження супроводжувала російська та французька мови. Не зважаючи на те, що батько Миколи – Віталій Лисенко “почував себе українцем” та добре знав українську мову, його мати Ольга Лисенко, яка навчалася у Петербурзькому Смольному інституті шляхетних дівчат, за словами Олени Пчілки, “через своє виховання особливо позбулася своєї національності”. Основною розмовною мовою для неї була російська, або за нагоди французька²⁹. Проте, українською розмовляв двоюрідний дід М. Лисенка – Микола Булюбаш, а його дружина Марія Василівна “говорила вже мішаною мовою, але любила українські пісні, розповіді і навіть казки”³⁰. Україномовне середовище ще малого М. Лисенка у с. Гриньках, де походило його дитинство, уособлювали бабуна, няня, економка, бабунині дівчата³¹.

Проте, усвідомлений вибір на користь української мови М. Лисенко зробив на початку 60-х років XIX століття після переїзду з Харкова, де він деякий час навчався на природничому факультеті, до Києва. Саме “київська атмосфера” найбільше вплинула на Миколу Лисенка, тут його українство остаточно викристалізувалося й стало життєвим кредом.

На формування національної свідомості вплинуло домінування польської мови у тодішньому київському середовищі та участь у зібраннях студентів, які пропагували ідеї свободи, рівних прав та автономії для усіх на-

¹⁷ Ibid, Ark. 7.

¹⁸ Ibid, Ark. 39 zv.

¹⁹ Ibid, Ark. 47.

²⁰ IR NBUV. F.I, Spr. 48004-48019, F. I, Spr. 47560-47563.

²¹ IR NBUV. F. I, Spr. 48063-48065, F. I, Spr. 48132, F. I, Spr. 48151-48158.

²² Arhiv Mihajla Dragomanova. T. 1: Lystuvannia Kyivskoi staroi gromady z M. Dragomanovym (1870-1895 rr.) [Michael Dragomanov’s archive. Vol. 1: Correspondence of the Kyiv Old Hromada and M. Dragomanov (1870-1895)], Varshava: Ukrainyskyi naukovyi instytut, 1938, 445 p.

²³ Pchilka, Olena (Kosach Olga) Opovidannja z avtobiografijeju [Stories and autobiography], Harkiv, Rukh, 1930, P. 38.

²⁴ Gyrych, Ihor. Op. cit, P. 177.

²⁵ Starycky, Mykhalo. K biografii N. V. Lysenka [On the N. V. Lysenko’s autobiography], *Mykola Lysenko u spogadah suchasnykiv, K.: Muzychna Ukraina*, 2003, Vol. 1, P. 16.

²⁶ Ibid.

²⁷ Tobilevych Sofiya. Moi stezhky i zustrychi [My paths and meetings], K.: Derzhavne vydavnytstvo obrazotvorchoho mystectva i muzychnoi literatury URSR, 1956, P. 31-32.

²⁸ O’Konnor Vilinska, Valeriya. Lysenky i Starycki [Lysenko’s and Starycky’s], Lviv, 1936, P. 6.

²⁹ Pchilka Olena. Mykola Lysenko. “Spogady i dumky” [Mykola Lysenko. Memoirs and thoughts], *Mykola Lysenko u spogadah suchasnykiv, K., Muzychna Ukraina*, 2003, Vol. 1, P. 41.

³⁰ Starycky, Mykhalo. “Do biografii M. V. Lysenka” [On the M. V. Lysenko’s biography], *M. V. Lysenko u spogadah suchasnykiv. Upor. O. Lysenko. K.: Muzychna Ukraina*, 1968, P. 9.

³¹ Ibid. P. 12.

ціональності. Після одного з таких зібрань Микола Лисенко, як зазначав М. Старицький “просто переіменувся і почав доводити, що нам усім не тільки з народом, а й поміж собою треба розмовляти по-українському, щоб зробити цю мову культурною і своєю...”³²

У подальшому Микола Лисенко почав студіювати україномовні твори, поглиблювати свої українознавчі знання, збирати матеріали для українського синтаксису, а подорожуючи під час канікул спілкувався українською мовою, не лише з селянами, але й з місцевими землевласниками та членами їхніх родин. Микола Лисенко спонукав інших говорити українською та боровся за чистоту звучання української мови без домішок російських слів³³.

Дружина Миколи Лисенка Ольга О’Коннор, за спогадами Олени Пчілки добре володіла українською мовою. “Мову українську, просту – полтавську, включаючи сюди й гарну полтавську вимову, – знала Ольга Олександрівна дуже добре. Правда не хизувалася літературними зворотами і в “поважних розмовах” часто переходила на російщину в окремих висловах; але сі огріхи властиві були, особливо в давніші часи, не самій тільки Ользі Олександрівні.”³⁴ Олена Пчілка справедливо зауважувала, що нав’язувана системою освіти “російська мова ставала звичкою, а звички теж тяжко позбутися – навіть тоді, коли вже й тямить добре, що вона лиха”³⁵. Ольга Антонівна Липська, з якою Лисенко пов’язав життя наприкінці 70-х років XIX ст., за спогадами Олени Пчілки, виховувала своїх дітей в українському дусі, вчила їх поважати, знати й любити рідну мову³⁶.

Велике значення українській мові, як родинній надавав український письменник, фольклорист Трохим Зінківський, який народився в україномовній родині у м. Бердянськ Таврійської губернії. Так, у листі 1889 року до В. Кравченка Т. Зінківський вітаючи його з народженням сина писав: “Хай буде він сином нової інтелігентської української сім’ї, котрої мова мусить бути рідна мова, – тільки на такій основі можлива буде міцна і справжня інтелігенція, тільки тоді народність здобуде собі поваги і честі, коли її інтелігенція перестане перевертнів поставляти і боронитиме повагу й місце нашого слова в практичній житті.”³⁷

Запровадити українську мову як повсякденну для власних дітей вдалося не всім представникам³⁸ української національно свідомої інтелігенції. Людмила Старицька-Черняхівська зауважувала, що у розмові з батьками і в родині дівчатка-підлітки та хлопці-гімназисти

Лисенки, Старицькі, Деконори, Остроградські, Магденки, Сторожени, Григоренки використовували російську мову, хоча чудово розуміли українську³⁸. Поряд із цим, Валерія О’Коннор Вілінська відзначала, що, не зважаючи на панування російської мови в житті інтелігенції, у багатьох оселях все більше переходили на українську мову³⁹.

Серед тих, хто повністю перейшов на українську мову в побутовому спілкуванні була Ольга Косач (Олена Пчілка). Вона пригадувала слова своєї сусідки у Луцьку, яка вперше зі здивуванням почула розмову дітей Косачів – Михайла та Лесі: “Бачу, в садочку проходжуються двоє діток в українському вбранні, дівчинка-волинянка і хлопчик, обстрижений ніби по-простому і теж у волинській свиточці, вишитій на волинський же зразок. Це мене здивувало. Я стала прислухатися, що ті діти говорять між собою. Коли це дівчинка озвалася до хлопчика: “Чуєш, як півень співає?” Що це таке? Говорять теж по-хлопському? На воротах стояла дівчина-служниця. Я дивуючись спитала в неї: “Чиї це діти?” – Наші, – сказала вона, – Це діти председателя. Я ще більше здивувалась”⁴⁰.

Одним із елементів національного виховання у родинах української інтелігенції було залучення дітей до вшанування пам’яті Тараса Шевченка. Олена Пчілка, пригадуючи один із таких дитячих Шевченківських вечорів, який відбувався в Літературно-артистичному товаристві, оповідала, що після офіційної частини дітям влаштували солодкий стіл, за яким вони спілкувалися українською мовою, допоки до розмови не приєднався російськомовний хлопчик, який запізнився на свято. І поступово усі діти перейшли на російську мову⁴¹.

Слід зазначити, що для багатьох дітей русифікація ставала невідвратною з початком здобуття освіти. Валерія О’Коннор Вілінська згадувала, що стара “бабушка Альона”, яка доглядала доньок М. Старицького Оксану та Ольгу звернулася до них одного дня з такою промовою: “Ну, дітки, пора вже учитися по руському: скоро підете до гімназії. Годі вже говорити аби як.” І почала читати вірш російською мовою⁴². Олександр Кошиць також зазначав, що у його родині російська мова “почала заводитись лише тоді, як ми почали вчитись по російських школах.”⁴³

Згадуючи навчання у Богуславському духовному училищі І. Нечуй-Левицький зауважував, що коли він приїхав в училище, зовсім не вмів говорити російською мовою. “Щоб привчити учеників говорити по-

³² Ibid, P. 38.

³³ O’Konnor Vilinska Valeriya. Op. cit., P. 8.

³⁴ Pchilka Olena. “Mykola Lysenko: Zhittia i pracia (Spogady i dumky)” [Mykola Lysenko: life and work (memoirs and thoughts)]. *Mykola Lysenko u spogadah suchasnykiv. K., Muzychna Ukraina*, 2003, Vol. 1, P. 98.

³⁵ Ibid.

³⁶ Pchilka Olena. “Mykola Lysenko: Zhittia i pracia (Spogady i dumky)”, Op. cit., P. 100; Olena Pchilka. “Mykola Lysenko. Spogady i dumky” Op. cit., P. 56.

³⁷ Cit. za Kiral, Sydir. Budyli “zasnuli sercia ukrainciv”. “...Viddaty zumiem sebe Ukraini”. Lystuvannia Trohyma Zynkivskogo z Borysom Grynchenkom [“...We could give ourselves to Ukraine”. Correspondence of Trohym Zynkivskiy and Borys Grynchenko], Vstup. st. S. S. Kiralja, K., New-York, Ukrainska Vilna Akademija nauk u SSHA, 2004, P. 25.

³⁸ Starycka-Chernjahivska, Lyudmyla. “Spogady pro M. V. Lysenka” [Memoirs about M. V. Lysenko], *Mykola Lysenko u spogadah suchasnykiv. K., Muzychna Ukraina*, 2003, T. 1, P. 233.

³⁹ O’Konnor Vilinska, Valeriya. Op. cit, P. 5-6.

⁴⁰ Pchilka Olena (Kosach Olga.) Opovidannia z avtobiografijeju [Stories and autobiography], Harkiv, Rukh, 1930, P. 29.

⁴¹ Pchilka Olena. “Mykola Lysenko: Zhittia i pracia (Spogady i dumky)” [Mykola Lysenko: life and work (memoirs and thoughts)], *Mykola Lysenko u spogadah suchasnykiv. K., Muzychna Ukraina*, 2003, Vol. 1, P. 107.

⁴² O’Konnor Vilinska, Valeriya. Op. cit, P. 34-35.

⁴³ Koshic, Oleksandr. “Spogady pro Mykolu Vitalijovycha Lysenka” [Memoirs about Mykola Lysenko], *M. V. Lysenko u spogadah suchasnykiv. Upor. O. Lysenko. K., Muzychna Ukraina*, 1968, P. 467.

великоруськи, позавадили в класах нотатки: то були дерев'яні дощечки з ремінцями, щоб надівати їх на шию. В дощечку вкладався журнал, в котрому були написані заголовки: “за мужичі слова” (тобто українські); “як справить по-руськи”; “за лайку”; “за сквернословіє”. Кому чіпляли на шию ту нотатку, той мусив підслуховувати, хто скаже українське слово або хто лягатиметься, потім записував в журнал українське слово і передавав нотатку. Це зробити було нетрудно, бо ученики всі до одного говорили по-українськи, навіть звали один одного не прізвищами, але на ймення, зовсім по-мужицьки: Грицько, Левко, Панас, Корній.”⁴⁴

Свідчення того, що чимало вихованців освітніх закладів Російської імперії під час навчання продовжували спілкуватися між собою українською, є непоодинокими. Якщо у підлітковому віці це у першу чергу було пов'язано з незнанням російської мови, то у роки студентства це уже був усвідомлений вибір⁴⁵. Опанас Сластіон, який у 1874-1882 роках навчався у Петербурзькій Академії Мистецтв відмічав, що серед студентів Академії міцно трималася українська стихія, й що вони навіть “демонстративно балакали тільки по-українськи. Росіян се дуже дивувало, а різних землячків надзвичайно шокірувало”. Опанас Сластіон також згадує одесита Ю. С. Шенченка, який товаришував з ними і розмовляв українською, – “і ото під тією навалою істинно-російського глуму, заборон, репресій тощо, він помітно став нас сторонитись, а потім нам стало відомо, що він подав на царське ймення прохання, щоб йому перемінили прізвище та щоб “чисто великоруське”. Очевидно “Шенченко” нагадувало йому “Шевченко” і тому воно могло йому пошкодити. Прохання задоволено, і йому дано прізвище “Бекарюков”. Після цього, розуміється, ми теж одвернулись од його назавжди”⁴⁶.

У XIX столітті українська мова зазвичай сприймалася представниками заможних прошарків як мова “кріпаків”, “мужицька”, “хлопська”, “хохлацька” тощо. М. Костомаров зауважував, що йому було прикро, що така чудова мова залишається без будь-якої літературної обробки і, крім того, піддається незаслуженому презирству. “Я скрізь чув брутальні вихватки і глузування з хохлів не тільки від великоросіян, але навіть від малоросіян вищої кляси, які вважали дозволеним глумитись над мужиком і його способом виразу. Таке ставлення до народу і його мови мені здавалось приниженням людської гідності...”⁴⁷.

Мовна толерантність залежала від соціокультурного оточення, виховання, особистих переконань, але аж ніяк не була пов'язана з етнічним чинником. Софія Тобілевич згадувала один випадок, який призвів до ускладнення її стосунків із деякими членами хору М. Лисенка, у

якому вона виступала, після того, як одна із хористок почула, що Софія розмовляла з матір'ю польською мовою. На цей докір Софія Тобілевич відповіла, “що у нас вдома вживалася завжди і українська і польська мови нарівні. Польська мова, тому що батьки наші були поляки зроду, а українська, бо батьки наші й ми жили завжди серед селян, українців і вважали її теж своєю рідною. Батьки хотіли, щоб ми знали не тільки мову того народу, серед якого народились і жили, а й польську.”⁴⁸

Водночас, варто зауважити, що використання української мови у щоденному спілкуванні, аж ніяк не можна напряму пов'язувати з українською національною свідомістю. Софія Русова у “Споминах” писала, що уся родина вчителя літератури гімназії Вербицького була цілком україномовною, проте “вони не визнавали українства, з призирством ставились до українського питання і належали до російських поступовців”⁴⁹. Дехто з мистецтв та громадських діячів свідомо уникав використання української мови у розмовах, через побоювання зазнати переслідувань імперської влади. І. Гирич вказує, що Орест Левицький спілкувався та писав листи українською мовою, але коли він дізнався, що перебуває під наглядом поліції й повинен залишити Київ на час візиту імператора Олександра III, О. Левицький вийшов зі Старої громади, заборонив писати усім до себе українською мовою, та сам перестав листуватися українською⁵⁰. Втім, на думку Н. Полонської-Василенко, приклади П. Єфименка, О. Русова, П. Чубинського, Н. Молчановського свідчать про те, що російська мова не гарантувала від поліційної небезпеки, обшуків, засланя тощо⁵¹.

Цікавим явищем є вибір мови побутового спілкування в родинах, які склалися у результаті різноетнічних шлюбів. Часто у таких родинах для дітей рідною ставала мова матері, хоча етнічність здебільшого нав'язувалася російська. Наприклад у родині Ліндфорс панувала французька мова⁵², при цьому сама Софія Русова (Ліндфорс) зазначала, що народилася в російській сім'ї, не зважаючи на те, що її батько мав шведське походження, а матір – французьке. Українською мовою до Софії заговорив її майбутній чоловік Олександр Русов. Софія Русова писала: “Він перший відкрив мені красу української народної поезії, заговорив до мене українською мовою, і без довгих промов та роз'яснень збудив у мені ту любов до нашого народу, яка вже ніколи не покидала мого серця і кермувала моїми політичними виступами, всією моєю працею довгі літа.”⁵³

Подібну ситуацію описує Володимир Короленко, який походив з родини повітового судді Галактіона Короленка та доньки польського поміщика – Евеліни Скуревич. У дитинстві в родинному колі майбутній письменник

⁴⁴ Nechuj-Levycky, Ivan, Op. cit., P. 233-234.

⁴⁵ Slastion, Opanas. “Mykola Vitalijovych Lysenko (Spogady)” [Mykola Lysenko (memoirs)], *Mykola Lysenko u spogadah suchasnykiv. K., Muzychna Ukraina*, 2003, Vol. 1, P. 204.

⁴⁶ Ibid, P. 206.

⁴⁷ Kostomarov, Mykola. “Avtobiografija”, Op. cit., P. 82.

⁴⁸ Tobilevych, Sofiya, Op. cit, P. 111.

⁴⁹ Rusova, Sofiya. “Moi spomyny (rr. 1861-1879)” [Memoirs of mine], *Za sto lit*, Kn 2. K.: Derzhavne vydavnytvo Ukrainy, 1928, P. 164.

⁵⁰ Gyrych, Ihor. Op. cit, P. 187.

⁵¹ Polonska-Vasylenko, Natalya. “Cenzurovi utysky na Ukraini (Do istorii rosijskoi cenzury na Ukraini na pochatku 20 st.)” [Censorship oppression in Ukraine (on the history of the Russian censorship in Ukraine in the early 20th century)], *Ukraina. Ukrainoznavstvo i francuzke kulturne zhittia*, Paryzh, 1952, Ch. 7, P. 511.

⁵² Rusova, Sofiya. Op. cit, P. 138.

⁵³ Ibid, P. 155.

менник спілкувався переважно польською⁵⁴ й цією ж мовою вчився читати⁵⁵. Мовна ситуація в родині зазнала змін внаслідок польського визвольного руху початку 60-х років XIX століття. В. Короленко згадував, що одного разу батько повернувся зі служби серйозним та стурбованим, й після розмови з дружиною, зібрав дітей та сказав: “Слухайте діти. Ви – росіяни і з цього дня повинні говорити російською”⁵⁶. Міцно зв’язаний вузол із трьох ідентичностей – російської, польської та української, супроводжуватиме В. Короленка усе життя. Його етнічність можна назвати “ситуативною”: від поляка до росіянина, але з почуттям українського романтизму, адже його етнічна самоідентифікація завжди чітко підпорядковувалася конкретним життєвим обставинам.

Михайло Старицький відзначав, що родина рідного дядька Миколи Лисенка – Андрія Романовича одруженого на білорусці була “обрусілою”, й у них здебільшого співали великоросійських пісень, хоча між ними траплялись і українські⁵⁷.

Слід зазначити, що українська пісня була ще одним важливим для формування мовної свідомості чинником. Пісні українською мовою часто звучали у домівках не лише україномовних родин, а й цілком російськомовних. Українська пісня виконувала роль певного підсилюючого засобу сприйняття окремішності української мови. Своєю милозвучністю українська пісня часто полонила представників російськомовного або польськомовного простору. Про вплив української народної поезії в автобіографії вказував М. Костомаров. Пантелеймон Куліш відзначав з цього приводу: “Костомаров любив згадувати, яке могутнє враження справили на нього українські народні пісні. ... Він став зближуватися з простонародними особами в Харкові та його околицях, став вивчати українську мову з живих уст і зробився українським ліриком і драматургом під псевдонімом Ієремії Галки. Не можна сказати, щоб нам дуже легко далася мова, яку ми в дитинстві зневажали.”⁵⁸

Таким чином, вибір української мови, як мови повсякденного спілкування був пов’язаний з цілою низкою факторів. Значною мірою він залежав від мови спілкування батьків, а також від впливу україномовного оточення. У подальшому для багатьох представників української інтелігенції, навіть якщо у побуті вони використовували російську, оповита дитячими спогадами та переживаннями українська мова сприймалася як щось дуже рідне та звичне. Шлях до свідомого вибору української мови іноді знаходили під впливом авторитетної постаті, яка власним прикладом заохочувала до її якнайширшого використання. Часто до такого усвідомленого вибору підштовхували й різні соціальні чинники. Зокрема, перехід на українську мову міг бути символічним

протестом проти русифікації чи зпольщення. Так само мав місце й зворотній процес: свідомо відмова від української (рідної) мови, аж до заміни прізвища на російське, чи небажання використовувати українську мову представниками інтелігенції через побоювання зазнати репресій. Проте, приклад багатьох родин засвідчує, що у середовищі української інтелігенції другої половини XIX століття побутове використання української мови поступово трансформувалося в усвідомлену життєву потребу. Українська мова завдяки зусиллям представників інтелектуальної еліти розширювала сферу житку через її наукове вивчення та популяризацію, впроваджувалася як мова повсякденного спілкування для власних дітей, ставала маніфестацією національної ідентичності.

Kazakevich Olga. Everyday language of the Ukrainian intellectuals in the late 19th century . In the 19th century Ukraine the Russian language due to its official status was the one of education, science, courts, newspapers etc. At the same time the Ukrainian was usually treated as a less prestigious language basically used by the illiterate peasants. Therefore, among the 19th Ukrainian intellectuals who shared the national sentiment, the usage of the native language on a daily basis had a great symbolic value. Basing on their memoirs and letters, the article describes the everyday language of Drahomanov’s, Zhytetsky’s, Lysenko’s, Kosach’, Samylenko’s, Starytsky’s and other families which members took an active part in the Ukrainian national movement. It is stated that all of them to greater or lesser extent were bilingual. For some of the intellectuals the Ukrainian language was their mother tongue, while others shifted to the Ukrainian at their adult stage under the influence of the colleagues, friends or spouses. The author comes to conclusion that due to the intellectuals’ efforts the social prestige of the Ukrainian language increased significantly.

Key words: sociolinguistics, Ukrainian language, native language, linguistic consciousness, intellectuals.

Ольга Казакевич - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнополітики, докторант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Коло наукових інтересів: український національний рух другої половини XIX – початку XX століття, формування модерної української нації, біографістика. Автор понад 40 наукових та навчально-методичних публікацій, у тому числі 1 монографії.

Olga Kazakevych – Ph. D. in History, associate professor at the department of history and ethnic policy of the National Pedagogical Dragomanov University. Research interests: Ukrainian nationalism of the late 19th – early 20th, modern Ukrainian nation formation processes, biographic studies. Author of 1 monograph and more than 40 articles.

Received: 19. 03. 2017.

Advance Access Published: April, 2017.

© O. Kazakevych, 2017

⁵⁴ Korolenko, Vladimir. “Istorija moego sovremennika” [The story of my contemporary], *Hudozhestvennaja literatura*, Vol. 1-2, L, 1976, P. 95.

⁵⁵ Ibid, P. 78, 95.

⁵⁶ Ibid, P. 98.

⁵⁷ Starycky, Mykhajlo. “K biografii N. V. Lysenka” [On the M. V. Lysenko’s biography], *Mikola Lisenko u spogadah suchasnykiv. K., Muzichna Ukraina*, 2003, Vol. 1, P. 16.

⁵⁸ Kulish, Pantelejmon. “Spogady pro Mykolu Ivanovycha Kostomarova” [Memoirs about Mykola Kostomarov], *Ukrainski pismennyky u spogadah suchasnykiv*, Vol. 2, 2013, P. 15.

**ІСТОРІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В
УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ****Ігор СКАКУН**Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський
державний медичний університет», Чернівці (Україна),
society@bsmu.edu.ua**HISTORY OF THE SOCIOCULTURAL TRANSFORMATIONS
IN UKRAINE****Ihor SKAKUN**Higher Educational Establishment of Ukraine
«Bukovinian State Medical University», Chernivtsi (Ukraine),
ResearcherID S-5818-2016
ORCID ID 0000-0001-9028-953**Скакун Игорь. История социально культурных преобразований в Украине в начале 90-х годов ХХ века.**

В статье анализируются особенности культурно-исторических процессов в Украине в 80-90 годах ХХ века. Актуализируется роль исторических событий в формировании культурных традиций. Культура и история тесно связаны в социокультурной среде. Формируются особенности культуротворческого процесса в тогдашних исторических реалиях. Культурно-исторические процессы сыграли важную роль в становлении украинской государственности. Социокультурное пространство в Украине должен специфические особенности, связанные с природными, социальными, этническими, геополитическими, религиозными аспектами. Наша разведка предполагает анализ основных составляющих культурного развития украинского народа в исторических реалиях посттоталитарного режима.

Ключевые слова: история Украины, украинская культура, культурно-исторические процессы, наука, искусство, религия, общественные движения, национальное возрождение.

Постановка проблеми. У світовій історії багато фактів, коли навіть потужні багатовічні культурно-історичні епохи трансформувались чи зникали з історичної мапи під тиском політичних, економічних чи соціокультурних факторів. Культуротворчі процеси зазвичай постають чинниками, які змінюють не лише хід історичного плину, а й кардинально змінюють духовно-ментальний складник. Подібна ідейно-історична трансформація відбулася в Україні на рубежі 80-90-х років ХХ століття. Національно-культурне відродження українського народу підживлювалося суспільно-політичними, соціально-економічними, науково-технічними, мистецькими та релігійними новаціями тогочасного соціокультурного простору. Для цього часу характерне масове поширення нового типу мислення, звільненого від ідеологічного тиску тоталітарної системи. Цей період характеризується масштабними трансформаціями в українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні історики ґрунтовно досліджували соціокультурні трансформації в Україні на рубежі 80-90-х років ХХ століття. Однак, варто відзначити дві основні історіографічні тенденції при висвітленні подібних питань. Частина науковців висвітлювала події та процеси все ще опираючись на тенденційність та заангажованість, які притаманні ще радянській історичній традиції. У нашій розвідці ми оперуватимемо здебільшого свідченнями та працями, в яких не лише висвітлюється фактичний матеріал, а й репрезентуються глибинні трансформації свідо-

мості українців.

Серед джерел, в яких йдеться про особливості національно-культурного відродження відзначимо ідейні переконання тодішніх провідних проукраїнських політичних сил¹, праці вітчизняних науковців, мислителів та митців, які виборювали незалежність України (В. Чорновіл, М. Попович²). Варто вказати на значення соціокультурних ідей українських мислителів минулих поколінь (Д. Чижевський, Д. Антонович, М. Грушевський). Сучасні українські вчені (О. Гарань³, М. Головатий⁴) внесли значний вклад в дослідження соціокультурних перетворень українського суспільства часів формування незалежності.

Метою нашої розвідки є дослідження глибинних соціокультурних трансформацій в усіх верствах українського суспільства на рубежі 80-90-х років ХХ століття. Занепад радянської формації створив сприятливі соціокультурні умови для реалізації потужного потенціалу українського національного руху. Саме згуртованість навколо національної ідеї забезпечила цілісність та ефективність культурно-історичних перетворень того часу. У цьому контексті, важливим завданням постає дослідження перетворення національної ідеї з чогось аморфного та надання їй ідейно-практичного змісту, що виражалось в суспільно-історичних, культурно-мистецьких, науково-світоглядних здобутках українців на зорі незалежності нашої держави.

Середина 80-х років ХХ століття характеризувалася політикою перебудови в радянській Україні, яка перед-

¹ Tri dni veresnya visimdesyat dev'yatogo. Materiali Ustanovchogo z'yizdu Narodnogo ruhu Ukrayini za perebudovu [Three days of September eighty-nine. Materials Constituent Congress of the People's Movement of Ukraine for Perestroika], Red. rada: golova M. Gorin', I. Drach, V. Donchik ta in., Kyiv, 2000, 496 p.

² Popovich M. Chervone stolittya [Red century], Kyiv, 2005, 888 p.

³ Garan' O. V. Ukrayina bagatopartijna: programni dokumenti novih partij [Multi Ukraine: policy documents of new parties], Kyiv, 1991.

⁴ Golovatyj M. Molodizhna politika v Ukrayini: problemi onovlennya [Youth policy in Ukraine: problems updates], Kyiv, 1993, 236 p.

бачала демократизацію та піднесення національної свідомості українського народу. Звісно, не варто перебільшувати миттєві результати цих процесів, однак, відбулося формування авангарду громадських активістів, які здійснили кардинальні зміни в масовій свідомості українців.

Розпочався процес критики тоталітарної системи, бюрократично-консервативної номенклатури – всього, що блокувало чи уповільнювало і так складний шлях тогочасних реформ. Відзначаючи день української державності та соборності в 1989 році у Львові зібралося близько 20 тисяч людей⁵. Варто зазначити, що більше активізувався національно-демократичний рух у західних регіонах України. Ще 13 червня 1988 році у Львові відбувся перший в радянській Україні багатолюдний несанкціонований владою мітинг, в ході якого учасники засуджували тоталітарний режим, вимагаючи від влади дотримання забезпечення прав і свобод кожної людини, незалежно від національності, віросповідання чи політичних уподобань. У цей період відбулися екологічні демонстрації, основним лейтмотивом якої була реакція суспільства на аварію на Чорнобильській АЕС з вимогами подолання її негативних наслідків на довкілля. Загалом, на декілька місяців 1989 року на проведення мітингів було сотні заяв, відбулися десятки несанкціонованих мітингів. Визначальними факторами мирного громадського спротиву була різноманітність причин, через які організовувались мітинги, збори та інші форми протесту. Це свідчило про необхідність тотальних змін в усіх сферах соціокультурного простору.

Важливим аспектом стало використання української національної символіки в ході протестних заходів. На одному з беззневих мітингів 1989 року, присвяченому пам'яті Чорнобильської трагедії у Львові вперше за часів радянської влади замайорів синьо-жовтий стяг, а у травні львів'яни з національними прапорами долучилися до святкової ходи. 21 січня 1990 року на честь проголошення акту злуки (об'єднання) УНР і ЗУНР в єдину державу, у «живому ланцюгу», що простягся від Києва через Львів до Івано-Франківська, під національними прапорами вже стояли сотні тисяч осіб⁶. 24 липня 1990 року жовто-блакитний прапор, освячений на площі біля Софійського собору, встановлений перед будинком Київської міської Ради. Подібне вираження національних ідей через використання символіки свідчить про важливість утвердження символічної функції культури, яка є одним з факторів становлення національної ідеї в переважній частині соціуму.

На рубежі 80-90-х років ХХ століття в Україні виникає масовий незалежний робітничий рух. Оскільки не виправдалися сподівання на поліпшення соціального стану, робітники вдалися до страйків. Першими в Україні застрайкували гірники, пізніше, шахтарів підтримали представники інших галузей. Робітники вимагали матеріального зростання та підвищення соціального забезпечення. Значна частина вчителів, лікарів, діячів культури підтримувала національно-культурне чи суспільно-політичне оновлення України в тогочасних чисельних мітингах чи зборах.

У авангарді національно-демократичного руху ви-

ступала передовсім українська творча інтелігенція. У 1989 році з'явилися перші неофіційні друковані видання: «Вибір» у Києві, «Поступ» у Львові та багато інших. Зусиллями українських учасників дисидентського руху було відновлено видання громадсько-політичного журналу «Український вісник», на сторінках якого висвітлювалися найгостріші проблеми соціокультурного розвитку тогочасного суспільства. Найактивнішу участь у національно-культурному відродженні виконувала Спілка письменників України.

Помітним явищем постало зростання інтересу до української історії. Саме відновлення історичної правди та вивчення «білих плям» було головною метою діяльності Українського культурологічного клубу, заснованого у Києві. У цей же час, товариство «Меморіал» виступило за увічнення пам'яті жертв репресій, яких зазнав український народ за часів тоталітарного режиму. Визначальним у цій діяльності стало проведення міжнародного симпозиуму «Голодомор 1932-1933 рр. в Україні», в ході якого вперше на публічному рівні було вказано на причини та наслідки для українського народу цієї трагічної сторінки в його історії. В інших українських містах також почали діяти філіали товариства. Особливу активність виявила львівська обласна організація «Меморіалу», яку очолював академік І. Юхновський. Товариство вимагало від партійно-державних структур публічного засудження всіх злочинів сталінізму проти українського народу.

Громадське життя в Україні охоплювало політичні рухи та культурно-просвітні організації, ідеї яких почасті перепліталися і зводилися до спільного знаменника, яким постало здобуття Україною незалежності. Важливою подією в культурному житті України стало заснування у 1989 році Товариства української мови імені Т.Г. Шевченка, метою якого стала популяризація української мови у всіх сферах суспільного життя. Фундаментальним для розвитку української культури постало питання про національну мову та ухвалення у 1989 році Верховною Радою «Закон про мови в Українській РСР». Вже після здобуття незалежності, статус української мови як державної закріпила Конституція України. З прийняттям нового законодавства почався процес переходу на українську мову державних органів, засобів масової інформації, установ культури, освіти. Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності. Цим законом забезпечувався вибір мови міжособового спілкування громадян Української РСР з невід'ємним правом самих громадян. Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Українська РСР створює необхідні умови для розвитку і використання мов інших національностей в республіці. В роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей (міста, райони, сільські і селищні ради, сільські населені пункти, їх сукупність), можуть використовуватись поряд із українською і їхні націона-

⁵ Ukraina: hronika XX stolittya. Dovidkove vidannya. Roki 1986-1990 [Ukraine: Chronicle of the twentieth century. Reference publication. Years 1986-1990], Kyiv, 2006, P. 189.

⁶ Ibid., P. 275.

льні мови.

Центрами неформального молодіжного руху в Україні у 80-ті роки ХХ ст. були Київ і Львів, хоча самодіяльні організації поставали практично у всіх обласних містах республіки. Найбільш відомими із «неформальних» об'єднань були створені в Києві Український культурологічний клуб (УКК), українознавчий клуб «Спадщина» (при Будинку вчених), студентське об'єднання «Громада» (при Київському державному університеті) і засновані у Львові Українська гельсінська спілка (УГС) і Товариство друзів Лева. Згодом до них долучилися студентські товариства Спілка української молоді/Спілка незалежної української молоді (СУМ/СНУМ) та Українська студентська спілка (УСС), Студентське братство, які поруч із суто студентськими вимогами висували також політичні⁷.

Офіційно декларуючи своєю метою правозахисну та культурологічну діяльність Українська гельсінська спілка привертала увагу суспільства до проблем української культури та історії, викривала недоліки політичної системи і національної політики радянської влади, вимагали припинення русифікації і забезпечення національних вимог українського народу, реабілітації політв'язнів, демократизації українського суспільства, розбудови багатопартійної політичної системи, відновлення української державності тощо. Ці ідеї знаходили широку підтримку серед значної частини учасників молодіжних альтернативних організацій. Вона брала участь у дискусійних вечорах і засіданнях, мітингах і демонстраціях, науково-просвітницьких і культурологічних заходах.

То був потужний вибух політичного вулкану всенародної вікової надії незалежності Батьківщини. Йому передували політичний землетрус, який трусив Україну з січня 1989 року. Володимир Яворівський, який відкрив з'їзд як голова оргкомітету, надав перше слово відомому письменнику Олесю Гончару, який закінчив свій виступ так: «Якщо після всього, що Україна зазнала, якщо після поколінь розстріляних, депортованих, замучених по тюрмах та концтаборах народ іще зберіг себе, якщо наш дух не занепав і воля до життя не зникла, якщо сьогодні на зміну тим, що були, стають до дії, до праці нові покоління роботящих, безстрашних, здатних піднятися до найвищої єдності душ, то віриться: такому народові — жити!»⁸.

Установчий з'їзд, який працював три дні по 14 годин, ухвалив Статут та Програму Народного Руху за перебудову. Проголосив утворення нового громадсько-політичного об'єднання з самоназвою Рух та низку актуальних документів. Саме Установчий з'їзд і те, що відбувалося навколо нього, у результаті виявився національним, соціально-історичним, політичним землетрусом, який зрушив колоніальний світогляд, свідомість українців, започаткував народження національного мислення, гідності, достоїнства, впевненості у своїх силах та незворотності процесу визволення, відродження

України. То був початок кінця імперського панування на землях України і початок великого руху за незалежність Вітчизни. Відбувся вибух надії українців на свободу. То був перший суттєвий крок у кінці ХХ століття до незалежності України. У 1990 році була прийнята Верховною Радою Декларація про державний суверенітет України, у 1991 році — Акт проголошення незалежності України. У підготовці і прийнятті цих доленосних документів одна з головних заслуг належить НРУ. Історія створення та діяльності НРУ на етапі боротьби за незалежність України потребує подальшого дослідження, особливо становлення та боротьба рухівських організацій на місцях⁹.

Головною метою діяльності Рух визначас: – відновлення парламентським шляхом державної незалежності України, побудову демократичного і гуманного суспільства, в якому буде досягнуто справжнє народовладдя, добробут народу й умови для гідного життя людини, відродження та всебічного розвитку української нації, забезпечення національно-культурних потреб усіх етнічних груп республіки. Рух ставить перед собою цілі: всіляко сприяти відродженню людини як морально відповідальної особистості; сприяти розвитку національно-державного будівництва, скерованого на перетворення України в незалежну, правову державу, покликану забезпечити вільний розвиток особистості, захист прав людини і нації, безперешкодне здійснення демократичних свобод; домагатися радикальної перебудови економіки України на засадах економічної самостійності з урахуванням регіональних і структурних особливостей; вести наполегливу боротьбу проти політики денационалізації, домагатися необхідних умов для вільного розвитку і самозбереження українського народу; сприяти духовному відродженню української нації на основі всебічного розвитку української мови й культури, формування історичної пам'яті й національної свідомості громадян, виховання почуття національної гідності; сприяти всебічному розвитку мов і культур національних меншостей та етнічних груп, що проживають на території республіки, стояти на захисті їхніх життєвих прав та інтересів¹⁰.

Багатогранна практична діяльність НРУ була направлена на пропагування передових ідей національно-визвольного руху, програмових 105 засад НРУ, українських демократичних партій та організацій. Проте, потрібно відмітити, що народна підтримка Руху не була однаковою в різних регіонах України. Найбільш політично активним НРУ був у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях та м. Києві. Процес поширення з ініціативи Руху відбулася велична маніфестація за участю 10 тис. осіб. Учасники мітингу з синьо-жовтими національними прапорами та тризубами здійснили похід до пам'ятника Тарасу Шевченку перед Київським університетом, де студенти співали національний гімн України та патріотичні пісні. Установчі збори НРУ, що

⁷ Kotsur V. «Ukrayins'ka gel'sins'ka spilka yak skladova molodizhnogo ruhu v Ukrayini naprikintsi 80-h rokov XX st» [Ukrainian Helsinki as part of the youth movement in Ukraine in the late 80 th century], *The Journal of Humanities*, N. 34, P. 260.

⁸ Tri dni veresnya visimdesyat dev'yatogo. Materiali Ustanovchogo z'yizdu Narodnogo ruhu Ukrayini za perebudovu [Three days of September eighty-nine. Materials Constituent Congress of the People's Movement of Ukraine for Perestroika], Red. rada: golova M. Gorin', I. Drach, V. Donchik ta in., Kyiv, 2000, P. 15.

⁹ Goncharuk G. «Politichnij zemletrus v Ukrayini v 1989 rotsi» [The political earthquake in Ukraine in 1989], *Inteligentsiya i vlada*, 2014, N. 31, P. 75-76.

¹⁰ Tri dni veresnya visimdesyat dev'yatogo, Op. cit.

з ініціативи Руху відбулася велична маніфестація за участю 10 тис. осіб. Учасники мітингу з синьо-жовтими національними прапорами та тризубами здійснили похід до пам'ятника Тарасу Шевченку перед Київським університетом, де студенти співали національний гімн України та патріотичні пісні. Установчі збори НРУ, що проходили 8-10 вересня 1989 року в м. Києві, теж закінчилися десятитисячним мітингом та демонстрацією, яка під синьо-жовтими прапорами пройшла центром міста до пам'ятника Т. Шевченку. НРУ вважав одним із своїх головних завдань відродити й поновити у правах давню українську національну символіку - синьо-жовтий прапор та герб-тризуб. Тому й не дивно, що більшість мітингів з ініціативи Руху проходили під жовто-блакитними стягами, особливо у Львівській, Івано-Франківській, Рівненській, Волинській, Хмельницькій, Чернівецькій, Тернопільській та інших областях¹¹.

У цьому контексті, **перспективами подальших досліджень** постає подальше дослідження соціокультурних трансформацій в українському суспільстві на зорі здобуття Україною незалежності. Успішність подальшого розвитку національної культури залежатиме від усвідомлення тодішніх подій, явищ і процесів і збереження своєрідного соціокоду українського народу та його ментальності.

Висновок. Період 80-90-х років ХХ століття характеризується взаємозв'язком національно-ментальних, суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-мистецьких, релігійних аспектів соціокультурного простору України. В історії української державності чимало сторінок, в яких національно-культурний складник відігравав чи не визначальну роль в підтримці суверенних ідей. У моменти, коли не вистачало політичної волі, економічного достатку чи військової міцності для захисту чи відродження української держави, культурне піднесення підживлювало національну українську ідею і ще жодного разу в історії не втрачало мотивації для подальшої боротьби за Україну.

Skakun I. History of the sociocultural transformations in Ukraine in the early 90-s of XX century. This article analyzes the features of the cultural and historical processes in Ukraine in the 80-90 years of the twentieth century. Cultural processes play an important role in the formation of Ukrainian history.

Socio-cultural space in Ukraine has a specific characteristics associated with the natural, social, ethnic, geopolitical, religious aspects. History of Ukrainian statehood directly influenced the development of cultural processes. Artists, scientists, thinkers formed the cultural values in the dynamic conditions of the restoration of independence of Ukraine.

The study of cultural processes in Ukraine in 80-90 years of the twentieth century is in the context of globalization trends and identification of world culture. We trace the features of formation of cultural values in specific historical conditions. No exception is Ukrainian and development of cultural-historical paradigm of modernity. Our intelligence provides analysis of the major components of the cultural development of the Ukrainian people in historical realities of the post-totalitarian regime.

Key words: The history of Ukraine, Ukrainian culture, cultural and historical processes, science, art, religion, social movements, national revival.

Ігор Скакун – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет», автор 2 навчально-методичних посібників та більше 20 наукових статей. Коло наукових інтересів: філософія, історія філософії, історія України, культурологія, українська культура, філософська антропологія, філософія науки.

Ihor Skakun - PhD, Associate Professor of Social Sciences and Ukrainian studies department in Higher Educational Establishment of Ukraine "Bukovinian State Medical University", the author of two teaching aids and more than 20 scientific articles. Scientific interests: philosophy, history of philosophy, history of Ukraine, cultural, Ukrainian culture, philosophical anthropology, philosophy of science.

Received: 15. 02. 2017

Advance Acces Publischer: April, 2017

© I Skakun, 2017

¹¹ Kindrachuk N. Za Ukrayinu nezalezhn (Rol' Narodnogo Ruhу Ukrayini u zdobutti nezalezhnosti Ukrayini: 1989-1991 rr.): monografiya [According to an independent Ukraine (role of the People's Movement of Ukraine independence Ukraine: 1989-1991.), Monograph], Ivano-Frankivs'k, 2013, 208 p, URL: zif.onu.edu.ua/article/download/65194/60463.

**ЄВРЕЇ БУКОВИНИ У ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДРУКОВАНИХ МАТЕРІАЛІВ ГАЗЕТИ
«БУКОВИНА»**

Олег СУРОВЦЕВ,

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, м. Чернівці (Україна)
o.surovtsev@chnu.edu.ua

**JEWS IN BUKOVYNA DURING WORLD WAR II THROUGH
THE PRISM OF PRINTED MATERIALS OF
“BUCOVINA” NEWSPAPER**

Oleg SUROVTSEV,

Yuri Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi (Ukraine)
ORCID 0000-0003-2821-1523
Researcher ID R-7995-2016

Суровцев Олег. Евреи Буковины в период Второй мировой войны через призму печатных материалов газеты «Буковина». Опираясь на различные исторические источники, в первую очередь на архивные документы, материалы газеты «Буковина» 1941-1944 гг., воспоминания очевидцев, автор статьи реконструирует события Холокоста на территории Буковины, показывает трагическую судьбу многих буковинских евреев в годы Второй мировой войны.

Ключевые слова: *Холокост, антисемитская пропаганда, «очистка земли», гетто, Транснистрия, коллаборация, «авторизация».*

Introduction. Bukovyna is a historical region on the northern slopes of the Carpathian Mountains and the adjoining plains. It is currently split between Romania and Ukraine.

Jews settled in this region in 15th century. Throughout the centuries generations of Bukovynian Jews played most important role in economic, political and cultural development of this region being integral part of one the most economically successful and ethnically diverse, but yet tolerant areas of the Central Europe before WWI.

The history of the region took tragic turn with terrible consequences for the Jewish community during the interwar period during the time when Bukovyna became the part of the Greater Romania. The gradual decline of the economy combined with Romanian government's sponsored Anti-Semitism were two most decisive factors that shaped the life and destiny of the Jewish community of the Bukovyna in the upcoming years. The Soviet invasion and annexation of the Northern Bukovyna in the summer of 1940 followed by confiscation of the private enterprises, ban on the activities of the Jewish organizations and deportations to Siberia only worsened socio-political situation of the Jewish community. At the time of the Nazi invasion in June of 1941 the network and leadership of the Jewish community had been completely destroyed.

Background. Following the Nazi invasion into the Soviet Union in summer 1941, Bukovyna region was promptly re-occupied by the Romanian troops. During July-August 1941 the German and Romanian authorities carried out wide scale campaign of terror, killings and humiliation of the Jewish population of the region followed by the wave of arrests and incarceration in the prisons and transit camps. The establishment of the Czernowitz (Cernauti) ghetto with ca. 50,000 Jews became another milestone in the repressive policy directed against Jewish population by the military and civil authorities of Romania. The Fascist leadership of Romania, using context of war with the help of the local

authorities, police and collaborators was conducting a policy of “ethnic purification” by killing and deporting thousands of Jews from the Northern Bukovyna and Khotin district to Romanian controlled territory in the South Western Ukraine between rivers Dniestr and Bug which became known under the name Transnistria. In 1941-1942 during the three waves of deportations no less than 75,000 Bukovynian Jews were deported to Transnistria via several transit camps and ghettos. Most of them never came back to Bukovyna. However, the history of the Bukovynian Jews also had its own unique story. As a result of personal intervention of the mayor of Czernowitz Trojan Popovich more than 14,000 Jews, mostly craftsmen and skillful workers as well as the members of their families managed to stay in town throughout the war. Unfortunately, many thousands Bukovynian Jews did not return to their homes and were among 270,000 Romanian and Ukrainian Jews who perished in Transnistria. Those who managed to survive mass executions, famine and epidemic of typhus came back to Bukovyna only for a brief period, after police of sovietization in region, immediately followed by the mass immigration to the East Europe, Northern America and Israel.

Main part. Basing on the archive sources and testimonies I incline to examine the history of Bukovynian Jews and Jewish community leaders during 1941-1944 in two ways.

Firstly, I examine the fate of Bukovynian Jews, who lived in townships (shtetles) and villages of the country, which experienced total pogroms in summer 1941, total deportation to Transnistria in autumn 1941. They experienced serious losses as a result. In particular it is necessary to examine in details the chronology of persecution and deportations of the Bukovynian Jews to Transnistria, social and psychological adaptation of the Bukovynian Jews in Transnistria, their unique experience and methods of survival in the ghettos, relationship between Romanian Jews and local Ukrainian Jews in the ghettos of Transnistria.

Secondly, I'd like to focus your attention on the situation around Chernivtsi Jews, who experienced the pursuit, the ghettoisation (the biggest ghetto in Bukovyna existed from the 11-th of October till the 15-th of November 1941), two waves of deportation to Transnistriya in 1941-1942. However, due to the efforts of the mayor (the prymar) of Chernivtsi T. Popovich, the financial power of Jewish establishment in Chernivtsi, the bribery among the Romanian militaries and civil officials, and for the support of economic stability in Bukovyna the Romanian occupation power left over 16 thousands of Jews in Chernivtsi. Mainly the important specialists were left with a purpose of using them in forced works on a benefit of Romanian State and Army. I want to concentrate my attention at the employment of Jewish Labor and system of Forced Labor of Jews which exist in Bukovyna in 1941-1944, and I think we can say, which save the life to over 14 thousand Jews in Chernivtsi region.

From July 2d up to July 7th of the 1941 Northern Bucovina was conquered by Romanian army. And on July 10th the first issue of "Bucovina" newspaper was published and since that time it became the official periodical of the new government. The newspaper's articles were written in Romanian and its circulation was the biggest in the country. As Romania became the Hitler Germany's ally the Romanian periodicals were soon transformed into the Governmental instrument for the realization of the anti-Semitic policy and formation of the anti-Semitic ideology. The "Bucovina" newspaper became such an instrument in the Northern Bukovyna.

The materials, which were published in the "Bucovina" newspaper, were considered as scientific historical documents even during the Soviet period. For example, in the documental collection "Soviet Bucovina 1940-1945: Papers and documents", which was published in 1967 are present some decrees from the "Bucovina" newspaper. But those decrees were chosen to present according the general trend of the soviet historiography and elucidated the process of "Romanization", exploitative economical policy and crimes against communists and "peaceful soviet citizens"¹, and not to elucidated the essentials of the anti-Semitic policy and anti-Semitic propaganda made by Romanian government. That is why today, when the thorough studies of the Holocaust problem have become possible in Ukraine, purposing the objective elucidation of the peculiarities of the Bukovynian Jews community genocide made by Romanian government in 1941-1944 we need a new analysis of the "Bucovina" newspaper materials to be done from the point of view of the modern approaches to study the Ukrainian history during the World War II.

According to our calculations there were 177 articles concerning the Jewish community published during the period of July 10th 1941 up to March 25th 1944 in the "Bucovina" newspaper. Among them there were 67 articles, 110 decrees of the Romanian government, namely the decrees of the Bukovynian governors: general C. Calotescu, C. Dragalina; directions and announcements of Recruit center, Department of Labor and social insurance, governor's Military office, Chernivtsi Mayor's Office and other official bodies. 42 anti-Semitic articles were published during the

first 6 months of 1941, and 82 articles of the same content in the 1942. The considerable diminution of the anti-Semitic articles was observed in the 1943, only 43 of them were published. We consider that the mere fact of such a diminution can be explained by the following arguments: in 1941 – 1942 the majority of the Jewish community were deported from the Northern Bukovyna to Transnistria region, and only 16 thousand were left in Chernivtsi; as a result of the changes on the German-Soviet front to the benefit of the USSR in 1943 the Romanian government postponed "the final decision of the Jewish problem". From January till March 1944 12 articles were published in the newspaper, 10 of them were the announcements for the Chernivtsi Jews, who escaped the deportation to Transnistria in 1941-1942, which obliged Jews to forced work for the benefit of the Romanian army and state.

According to the content considering the "Jewish problem" on the "Bucovina" newspaper's pages all the articles can be divided into two groups. We made the first group of the bigger part of the whole number of the articles which dealt with economics. There are the decrees of the Bukovynian governors: general C. Calotescu, C. Dragalina; directions of Recruit center, Department of Labor and social insurance, governor's Military office, Chernivtsi Mayor's Office on the order of labor exploitation of the Jewish community, announcements made by this official bodies considering the expropriation the property of the Bukovynian Jews (realty, cars, things of everyday use, clothes, etc)², gathering of the Jews having some professions, for example, doctors to be used on the forced work³, census of the left Jews⁴ or the "authorization" checking, which were held in 1942-1943 almost every month⁵.

The second group consists of the propagandizing articles, which were often anonymous or reprinted from the German periodicals. Their titles can answer from the content: "activity of the Jews in Europe during the last 25 years", "Soviet face: Jews from all over the world", "The Jews are the reason of this war", "American intrusion won't stop the default and fast disappearance of the Judaism", "Jews and communism", "Jews and the economical sabotage", "Strict anti-Semitic measures in Turkey", "Jewish bolshevism as a threat for Europe", "Jews have no rights for Palestine"⁶ and others. The threat to Romanian nation and state from the so-called "jewish bolshevism" was stressed in those articles. Jews were blamed in waging war, economic crisis, etc. The ways to "solve" the so called "Jew problem" held by other countries were compared and analyzed also. The anti-Semitic arrangements in Turkey, Bulgaria and France were exalted. The Hitler Germany was a model for the solution of the "Jewish question" for Romania, and that is why the big quantity of the propagandizing articles were devoted to the announcements of the anti-Semitic policy of the Reich government. In 1943-1944 some articles condemned the formation of the Jewish state in Palestine and criticized the support of the USA in this case.

In 1942-1944 Chernivtsi cinemas used to show the propagandizing anti-Semitic films. And the clerks and staff of the state enterprises, students and pupils were obliged to review them. The pages of the "Bucovina" newspaper show

¹ The Soviet Bukovina 1940-1945: Documents and materials, Kiev, Scientific thought, 1967, P.196-197, 218-219.

² Dershavnyj Archiv Chernivetskoyi oblasti (DACHO) [State archive of the Chernivtsi region], Bucovina (newspaper), 1941, 14 July, p. 2.

³ DACHO, Bucovina (newspaper), 1942, 25 March, P. 6.

⁴ DACHO, Bucovina (newspaper), 1942, 15 April, P. 9.

⁵ DACHO, Bucovina (newspaper), 1941, 3 December, P. 5.

⁶ DACHO, Bucovina (newspaper), 1941, 24 July, P. 4; 26 October, P. 4; 1 November, P. 7; 2 December, P. 2; 1942, January, P. 3; 18 June, P. 1; 25 November, P. 6; 1943, 8 March, P. 1; 18 June, P. 1.

us the advertisement of two such films ("The Hostile Jew", "Those who were led astray by Jews") and the announcement about their compulsory review. We have to note the regularity of the demonstration of the anti-Semitic films that took place in exactly the same time with the deportation of Bukovynian Jews community to the concentration camps of Transnistria (October - November 1941, June 1942). It gives us the basis to state, that those films were used as an additional argument in the explanation to non-Jewish population, why were "Jews – our foes"⁷.

Let us view the anti-Semitic articles of the first group more thoroughly. As early as the 30th of July 1941 the general-governor of Bukovyna Cornelij Calotescu issued the order № 1307, with the list of planned actions for the organization and reglementation of the forced labor of Jewish population⁸. On August the 3^d 1941 this order was published in the "Bucovina" newspaper – the official paper of the occupational government, - and was repeatedly published on October the 4th, October the 9th and November the 1th 1941⁹.

The order stated that all the owners and persons in charge of the enterprises and workshops which need the Jewish workers were to get the license in the Department of Labor and social insurance, which was a kind of Labor exchange. We are to remind that in 1941-1944 all the Jewish community of the Northern Bucovina was under control and jurisdiction of the Romanian army, and under custody of the governor's Military Office and gendarmerie¹⁰. The mentioned above licenses were given for a limited term. Those terms were as follows: 30 days from the date of issue for the non-qualified workers; 60 days for the qualified workers; 90 days for the Jews in charge of the workshops, enterprises, manufactories and trade professionals. In the same time the process of "Romanization", so that each Jewish worker had a back-up man (Romanian) whom he was obliged in short terms to train in his profession and skills, so training a worker instead of himself, sometimes Jewish worker could have had pair of such back-uppers. Bukovynian governor C. Calotescu often promised as soon as possible to put Romanian workers instead of Jews, mentioned his personal interest in the fast success of the operation in his reports to I. Antonescu¹¹.

The Department of Labor and social insurance had also to inspect and control the effectiveness of the installation of the Romanization process. According to order № 1307/10 Jewish workers, who were used in forced labor were to be pay only 70% of their salary, because 30 % were the receipt of the Financial Department, and were planned to be used for the Romanization of the enterprises¹². But having analyzed the archive material we can state that even hose 70% were not payed at all or the sum was much less than it ought to be¹³. The work of Jewish workers was registered on the

daily basis directly in the governor's office¹⁴. It was prohibited to use the Jews in "public works". No other official body, except the Department of Labor and social insurance was allowed to give out the licenses for the Jewish workers in "public works". The exception was made only for the Military offices¹⁵.

The failure to execute the points of the order № 1307 was punished by fining the owners and persons in charge of the enterprises, workshops, shops from 2000-2500 lei and in case of the repeated failures up to 5-10 thousand lei according to the decision of the Department of Labor. The first fine sum for the big enterprises was 4000-10000 lei, and in case it was repeated – 50 000 lei and the state lease of the enterprise. In 1941 these money, even without taking into consideration the progressing inflation in Romania, where not impossible to pay. We can compare it with the annual subscription of the "Bucovina" newspaper was 500 lei. The fines, under the threat of the enterprise closing, were to be payed during 3 days. Jews, who were taken to work without licenses, had to be taken to concentration camps. All the punishments were done by governor's decision after the application made by Department of Labor and social insurance¹⁶.

The next step of the occupational government was the sitting of the police and military authorities of the Chernivtsi City and Chernivtsi District on August 19th 1941 with following 4 persons presiding: the commander of the Chernivtsi Recruiting Office, colonel Chesar Cocorescu, prefect of the Chernivtsi district, doctor Niku Lupu, police inspector Mykhajlo Peun, Chernivtsi police chief Paul Avramovych. The present on the sitting decided to made up the same order in Chernivtsi City and Chernivtsi District as the one published in the Governmental Herald № 164/1941 which explained and regulated the process of the usage of Jews in forced works in Romania, according to the decree № 2041¹⁷.

If one should ask why the order considered only Chernivtsi city and Chernivtsi district? The reason is that almost all the Jewish population of the Northern Bukovynian towns and villages at first were subjected to ethnical purge made by Zondercommand 10b, Romanian army, gendarmerie with the partial help of the population, so that by the NDC data 7758 persons died¹⁸. And by September the 1th 1941 in the three Bessarabia camps, which were as follows: Sokyryjany – 10201 persons (including 1698 jews from Lipcan'), in Jedintsy – 12248 persons, in Vertyuzhany – more than 2 thousand persons were gathered for the following deportation to Transnistria¹⁹. In the same time 49497 Jews were living in Chernivtsi City and Chernivtsi District, major part of who were highly qualified workers in different branches of manufactory, doctors, teachers, etc²⁰.

⁷ DACHO, Bucovina (newspaper), 1941, 23 November, P. 4; 1942, 8 June, P. 2.

⁸ DACHO, Fund 778, Inventory 1, Case 3, P. 1.

⁹ DACHO, Bucovina (newspaper), 1941, 3 August, P. 3; 4 October, P. 6; 9 October, P. 7; 1 November, P.3.

¹⁰ DACHO, Fund(r) 307, Inv. 3, Case 17, P. 293.

¹¹ Ibid.

¹² DACHO, Fund(r) 307, Inv. 2, Case 35, P. 4.

¹³ Sometimes Chernivtsi were the Hebrew city... Evidence of the eyewitnesses, Translation made by Petro Ryhlo, Chernivtsi, "Molodyj bucovynets", 1998, 232 p.

¹⁴ DACHO, Fund(r) 307, Inv.2, Case 126-130, 140-141

¹⁵ DACHO, Bucovina, 1941, 3 August, P. 3.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ DACHO, Fund (r) 307, Inv.1, Case 2426, P. 2.

¹⁸ DACHO, Fund (r) 653, Inv. 1, Case 68, P. 5.

¹⁹ Cruglov A. Encyclopedia of the Holocaust: The Hebrew encyclopedia of Ukraine under the guidance of I. Levitas, K., 2000, P. 197.

²⁰ Carp M. Carte neagra. Suferintele evreilor din Romania [Black book. Suffering of Romanian Jews], 1940-1944, Bucuresti, 1946-1948, VOL. III (Transnistria), P. 42.

The next day August 21, 1941 the decree № 2459 considering the usage of the Bukovynian (meaning Chernivtsi) Jews in forced works for the profit of the Romanian state, was published in the "Bukovina" newspaper and posters, stuck all over the city²¹. According to that order, all the Jews community of Chernivtsi and Chernivtsi District from 18 up to 50 years old were obliged to appear with all available identification papers at the Chernivtsi Recruit Office. The "Commission of accounting and control of the Jews" was made up on its basis, which had aimed at making a census of all Jews, residing in Chernivtsi for the following usage them at forced works. There were three people in the commission: the mentioned above Chezar Cocorescu, commissary Antony Dyng, a delegate of police "questura", the third member of the commission was Aurel Popescu, a doctor.

Beginning from August 25 to September 5, 1941 Jewish population of Chernivtsi and Chernivtsi district had to come to the commission in alphabetical order on corresponding days. For example, Jews, whose last names began with letters "A" and "B" had to come on August 25, those, whose names began with "C" and "D" had to be there on August 26 and so on. The "Commission of accounting and control of the Jewish workers every day from 8.00 a.m. till 1 p.m. and from 4 p.m. till 7 p.m. Jews, residing in Chernivtsi district had to come with their identification cards and other documents to local police stations or gendarmerie from August 25 till August 27, 1941. Point 2 of order №2459 warned that the Jews, who wouldn't follow the demands of the new authorities and wouldn't come to the commission, would be arrested and deported to the camps in Transnistria. The order came to force since the day of its publication and copies were sent to civil and military authorities in Bukovyna.

For Chernivtsi Jewish workers there was a special working schedule: from 8.00 a.m. till 12 p.m. and from 3 p.m. till 7 p.m. Every morning and afternoon there was checking whether the workers were at their working places. Besides, the recruiting office obliged the owners of enterprises, workshops and shops to take measures and inform the corresponding organs in case of Jews' absence or being not active enough at work as well as their propaganda of "destructive ideas". Such things meant immediate deportation for those people²².

Jews, who came to the commission, were registered according to their jobs and professions in special tables, and then they were summoned by the police for forced work with special orders of recruiting offices²³.

On September 1, 1941 the territory between the Dniester and the Southern Bug (Transnistria) came to Romania (it was a kind of payment for Romania's participation in the war on the side of Germany). It enabled Romanian occupa-

tional authorities to realize the plan that failed in summer, namely, to deport all the Jews of Bukovyna across the Dniester.

On October 4, 1941 the headquarter of the commander-in-chief of Romanian army sent order of I. Antonescu to the commandant's office in Chernivtsi about deportation of all Jews of Bucovina to the region "eastwards from the Dniester" in term of 10 days²⁴. The concise term of deportation can be explained with the fact, that it was planned to send from Chernivtsi to Transnistria two trains with 50 goods wagons each (such a wagon could carry 50 – 70 people)²⁵. On October 9 the governor of Bukovyna general C. Calotescu received an order from Bucharest and that very day he informed the primary (meaning mayor office) of Chernivtsi, and on October 10 – military authorities of Bukovyna that on October 11, 1941 all Jewish population of Chernivtsi municipality will be replaced to a special sector of the town, turned into ghetto during 11 hours²⁶.

The operation of making a ghetto and the further deportation of Jewish population from Chernivtsi was headed by general I. Topor. He also headed a special Commission of evacuation of Jews²⁷.

At the same time when a ghetto was being made, the first transports left Chernivtsi on October 11 – 13, 1941. 7.053 Jews were deported in three trains, each containing 50 goods wagons²⁸.

In the evening of October 15, 1941, after the deportation of Chernivtsi Jews began, the mayor of Chernivtsi T. Popovych arrived to the building of Jewish committee and announced that they received a permission on the telephone from Bucharest to allow 15 – 20 thousand of Jews to stay in Chernivtsi²⁹. This decision was stipulated by the necessity to restore and support the economical stability of the town.

In 48 hours the Committee of Jewish problems, headed by doctor Neiburg presented 174 tables of Jewish workers arranged according to specialities and categories (specialist in physical or mental work), where a considerable part of Jews were enlisted several times to be saved. The process of giving "authorizations" (a document, that gave the right to work and reside in Chernivtsi) went quickly out of control of authorities and the competent bodies /organs/. There appeared a lot of forgeries, that's why for the next 18 days the Commission of evacuation of Jews had to work, revising the given authorizations and annulled more than 4 thousand documents.

As a result, 16569 Jews received authorizations, 395 people were deported as "communists", 5619 were presented for another authorization and later most of them got authorizations with the signature of T. Popovych³². Deportation of Jews lasted till November 15, 1941. 28 391 Jews were taken to Transnistria on 14 trains, gendarme battalion №1, namely 13 troops, were responsible for

²¹ DACHO, Bucovina (newspaper), 1941, 20 September, P. 3.

²² DACHO, Fund (r) 307, Inv. 1, Case 3096, P. 6.

²³ DACHO, Fund (r)307, Inv. 1, Case 2426, P. 2.

²⁴ The collection of the documents and materials on the genocide of the Ukrainian Jews by Nazi in 1941-1944 (collector A. Kruglov), K: Institute of Jewish Studies, 2002, P. 451.

²⁵ Carp M. Carte neagra. Suferinta evreilor din Romania [Black book. Suffering of Romanian Jews], 1940-1944, Bucuresti, 1946-1948, VOL. III (Transnistria), P.190.

²⁶ DACHO, Fund(r) 307, Inv. 3, Case 10, P. 224.

²⁷ DACHO, Fund(r) 307, Inv. 3, Case 10, P. 225.

²⁸ Ibid, P. 226.

²⁹ The Chernivtsi center for the Jewish culture named after E. Steinberg. Herald. Humans remain humans. Evidence of the nazi camps-ghetto prisoners under the supervision of E.M. Finkel', P.V. Ryhlo, Chernivtsi, 1996, Issue. 5, P. 46.

³⁰ DACHO, Bucovina, 1941, 2 November, P. 5.

³¹ DACHO, Fund (r)307, Inv. 3, Case 10, P. 229.

³² Ibid, P. 220

³³ Ibid, P. 230.

In June 1942 as a result of a long-lasting argument between the deputy general-governor of Bukovyna, major Marinescu and Chernivtsi mayor T. Popovych, the former was fired with the help of the state secretary of the Ministry of internal affairs Zhak Popescu. Immediately Corneli Calotescu issued an order to deport to Transnistria everyone who had "authorization" (permissions) signed by T. Popovych.

During June 1942, from Chernivtsi to the camps of Transnistria 4094 Jews were deported. 500 people were added on September 10. So, by the end of the year of 1942, about 16 thousand Jews were left in Chernivtsi³⁴.

In 1942-1944 the working schedule for Chernivtsi Jews was made a bit softer: the hours of compulsory presence at working places were changed from 7.30 till 1 p.m. and from 3.30 till 7 p.m. There was a permission not to be present at one's working place for a certain period of time if a person had a special permission; the punishments were made less strict³⁵.

By the order of the chief-in-charge of the economical department of the governor's office K. Kobyljans'kyj, all the Jews left in Chernivtsi and used as forced workers were obliged to buy at the military office yellow with six radiating points, which costed 80 lei and to have it pinned on the front of the clothes always. Later it was confirmed by the C. Calotescu decree №43 08/24/1943. Each failure to fulfill this decree had the only punishment – deportation to the Transnistria camps³⁶.

The order of the Chernivtsi mayor Troyan Popovych № 8 03/09/1942 allowed the Jews to do their shopping on the city markets from 10 AM till 12 PM and in shops from 10 AM till 1 PM. But on August the 5th 1942 Bucovina's general-governor C. Calotescu by the order № 30/42 prohibited Jews to stay or move around the streets and squares of the city having no meaningful reasons and the orderly documents³⁷.

Jewish workers, who were used at forced works in workshops and enterprises were to stay indoor only and not to walk around the city without peculiar reasons. If the Romanian owner needed his Jew worker to move around the city to fulfill some task or service, they had to get a special license in which the working place of the Jew and the needed time for the task fulfillment were stated³⁸.

Conclusions. Thus we can state that the materials which were published in "Bucovina" newspaper in 1941-1944 are the important source in studying the Holocaust events in Northern Bukovyna. They enable us to study the regional peculiarities of the Romanian anti-Semitic policy and propaganda. During the period of July 10th 1941 up to March 25th 1944 the "Bucovina" newspaper published 177 articles, which considered the Jewish community. The articles were published in Romanian and the number of issues soon became one of the biggest in the region. According to the content considering the "Jewish problem" on the "Bucovina" newspaper's pages all the articles can be divided into two groups: the first and the bigger one dealt with economics. And the second group consists of the propagandizing articles, which were often anonymous or reprinted from the German periodicals. The decrees of the Bucovynian governors general C. Calotescu, C. Dragaliny; the orders and announcements of Recruit center, Department of Labor and social insurance, governor's Military office, Chernivtsi

Mayor's Office and other official bodies were the most interesting for our research.

Суровцев Олег. Євреї Буковини у період Другої світової війни через призму друкованих матеріалів газети «Буковина». Опираючись на різні історичні джерела, в першу чергу на архівні документи, матеріали газети «Буковина» 1941-1944 рр., спогади очевидців, автор статті реконструює події Голокосту на території Буковини, показує трагічну долю багатьох буковинських євреїв у роки Другої світової війни. Голокост на теренах Буковини (автор досліджує події, зокрема, на території Північної Буковини та Хотинщини), який здійснювався румунською окупаційною владою у 1941 - 1944 роках мав ряд особливостей та відмінних рис від геноциду євреїв на інших українських територіях в роки Другої світової війни. З-поміж них залишається недостатньо дослідженим в українській історіографії питання щодо становища чернівецького єврейства в період румунської окупації міста, зокрема той факт, що в Чернівцях вижили понад 14 тисяч євреїв; те, що переважна більшість буковинського єврейства (понад 75 тисяч) була ліквідована не на території його проживання, а в ході депортацій у транзитних таборах та безпосередньо у таборах і гетто Трансїстрії.

Єврейська громада Буковини, з давніх-давен співіснуючи в мирі і злагоді, ввібрала в себе частину української, польської, румунської та особливо німецької культури і навпаки. Завдяки діловим якостям єврейських представників буковинської промислово-фінансової еліти економіка краю розвивалася досить швидкими темпами. Саме зусиллями єврейства Чернівці до 1940 року зберегли дух і вигляд австрійського міста, залишилися одним із визначних культурних, промислових, торговельних і особливо фінансових центрів Європи. Проте перебування Північної Буковини 1918 - 1940 років в складі королівської Румунії, яка з середини 30-х років зблизилася з нацистською Німеччиною, негативно позначилося на становищі єврейської громади. З кожним роком посилювались антисемітські тенденції, і це було лише початком жахливих випробувань та страждань євреїв.

Злочини проти буковинського єврейства здійснювались військовою та цивільною владою Румунії на чолі з І. Антонеску. В жодній країні, окрім гітлерівської Німеччини, знищення євреїв не сягнуло таких масштабів, як в Румунії. Керівництво Румунії в липні-вересні 1941 року руками солдатів, жандармів та частини місцевого населення намагалося швидко розправитись з буковинськими євреями, вважаючи їх носіями комуністичних ідей, прихильниками Радянського Союзу, ворогами румунської нації, причому вирішальним у цих подіях став географічний або територіальний принцип. Аналогічну політику у вирішенні „єврейського питання” у 1941 році здійснювала Угорщина в Югославії (Банат), Німеччина в Україні (Кам'янець-Подільський), в 1943 році Болгарія в Тракії та Македонії.

Ключові слова: Голокост, антисемітська пропаганда, «очищення землі», гетто, Трансїстрія, колаборація, «авторизація».

Суровцев Олег – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, директор Центру юдаїки при ЧНУ. Сфера наукових інтересів: історія України ХХ ст., історія Другої світової війни, історія Голокосту в Україні, буковинське єврейство у роки Другої світової війни.

Surovtsev Oleg - Ph.D. of History, Associate Professor, Department of History, Political Studies and International Relations, Yuri Fedkovych Chernivtsi National University. Research interests: History of Ukraine in XX century, History of World War the second, History of Holocaust in Ukraine, Bukovynian Jews throughout World War the second.

Received: 15. 02. 2017

Advance Acces Publisher: April, 2017

© O Surovtsev, 2017

³⁴ DACHO, Fund (r)307, Inv. 1, Case 244, P. 1-4.

³⁵ DACHO, Bucovina (newspaper), 1942, 16 January, p. 3; 1943, 8 February, p. 3; 1944, 2 February, p. 7.

³⁶ DACHO, Bucovina (newspaper), 1942, 29 August, P. 5.

³⁷ DACHO, Bucovina (newspaper), 1942, 5 August, P. 2.

ПРОБЛЕМА ПРЕДМЕТА І ОБ'ЄКТА В МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРІЇ

Галина БЕЗАРОВА

ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет»,
м. Чернівці (Україна),
Bezarova48@mail.ruTHE PROBLEM OF SUBJECT AND OBJECT
IN THE METHODOLOGY OF HISTORY

Galyna BEZAROVA

Higher State Educational Establishment of Ukraine
„Bukovinian State Medical University”, Chernivtsi (Ukraine),
ORCID 0000-0002-1796-6720
RESEARCHERID C-1791-2017

Безарова Г.И. Проблема предмета и объекта в методологии истории. В статье рассматривается познавательная роль предмета и объекта исследования в методологии истории. Обращается внимание на то, что сегодня в исторической науке – это проблема в связи с тем, что собственно в самой исторической дисциплине отсутствует объединенность, а, напротив, она распалась на множество направлений, наблюдается процесс исчезновения целостного представления об историческом развитии, о содержании и характере изменений, которые происходят в современном мире.

Ключевые слова: методология, методология истории, предмет изучения, объект изучения, методы исследования, закономерность, историография.

Вступ. В історичній науці, на відміну від існуючих гуманітарних наук, на сьогодні відсутня єдина методологія. Перше завдання методології історії — встановлення принципів «організації» матеріалу, його об'єктивного добору та осмислення, а основою цих принципів є визначення пізнавальних категорій предмету та об'єкту дослідження. Від предмету дослідження залежить саме розуміння історії як науки, вибір методів дослідження і, як результат, встановлення історичної істини. Будь-якій науці властивий лише свій предмет вивчення, яким і визначається самостійність, унікальність і особливості тієї чи іншої науки, її відмінність від інших систем знань. Але на сьогодні в історичній науці це є проблемою у зв'язку з тим, що сама історична дисципліна не є об'єднаною, а, навпаки, розпалась на безліч різних напрямків. За визнанням британського історика П.Берка, такий «поділ» історії є однією з причин, щоб говорити про наш час як про «час кризи історичної свідомості» чи історичної методології¹. Тому аналіз особливостей предмету та об'єкту історичного дослідження набуває особливого значення і актуальності.

Мета нашого дослідження полягає в необхідності аналізу предмету та об'єкту історії як науки, прослідкувати в історичній ретроспективі особливості формування предмету історії та їх вплив на методологічні принципи та методи дослідження.

Історіографія. Проблема методології історії активно почала обговорюватися у другій половині XIX-XX ст. і стала предметом наукових досліджень, дискусій, інтерпретацій. Під впливом соціокультурних змін у світовій філософії, соціології сформувалося багато парадигм історичного процесу. У XIX ст. концепцію типологізації історичних моделей запропонували О. Конт, М. Вебер, Е. Дюркгейм, К. Маркс, Г. Спенсер, а в XX ст.

цю проблему продовжили розробляти Г. Зиммель, А.Д. Тойнбі, О. Шпенглер, А. Тофлер, Ф. Фукіяма. Видатними теоретиками історії були також Л. Ранке, Й.Г. Дройзен, Г. Г. Гервінус, К. Ясперс. Проблемою пошуків предмету та об'єкту сучасної історії та методів їх дослідження займалася «школа Анналів» в особі Л. Февра, М. Блока, Ф. Броделя та ін. Значний внесок у розвиток методології історії зробили Р. Колінгвуд, Б. Кроче, М. Фуко, Г. Вайт, М.А. Барг, Д. Тош та інші.

Сучасні російські історики зробили суттєвий вклад в загальноісторичну теорію, в центрі якої стоїть людина у всіх її життєвих проявах. А.Я.Гуревич, Б.Г. Могильницький, Н.І. Басовська та інші пропонують синтезувати дані багатьох наук та «антропологізувати» їх. Смоленський Н.І., Лаптева М.П., Могильницький, Б.Г. Дорошенко Н.М. аналізують проблему предмету і об'єкту історії в сучасній світовій методології історії.

Особливо важливими залишаються сьогодні проблеми входження української історіографії у світовий контекст з розумінням того, що необхідно формувати методологічно-світоглядні позиції з метою створення новітньої концепції історії України. Цим питанням відведена значна увага у вітчизняній літературі з історії історичної думки. В українській історіографії з'явилися перші синтетичні праці з методології історичної науки. Так, Л. Зашкільняк систематизовано виклав розвиток історичної теоретичної думки у XIX–XX ст., охарактеризував найновіші історичні теорії і розкрив їх багатоманітність. Проблеми вивчення основних етапів розвитку методології історії та аналіз цивілізаційного підходу до історичного процесу досліджувались у роботах Косминої В.Г. В працях історика Тарана Л. В. акцентується увага на аналізі сучасної української історіографії. Історик

¹ Novi pidhodi do istoriopisannya [New Approaches to History Description], uporyad. Berk P., K., Nika-Tsentr, 2010, P. 9.

О. Реснт акцентує увагу на специфічно українських рисах історичного процесу. Національний характер історії України відстоює Г. Касьянов, зазначаючи, що такий характер історії породжений і самою пізнавальною ситуацією, і певними суспільними настроями та переживаннями.

Основна частина. Відповісти на питання, що таке історія і для чого нам потрібні знання з історії набагато складніше, ніж це здається на перший погляд. На ці питання можна відповідати по-різному: можна стверджувати, що вона розвиває інтелект, примушує думати, є важливим елементом інтелекту нації, а можна розуміти, що це питання про те, на яке майбутнє ми здатні, на що саме нас вистачить; щоб гарантувати своє майбутнє, важливо зрозуміти історію, яка є дзеркалом, в якому повторюються помилки. А раптом існує коефіцієнт їх повторення? Як розгледіти ті «граблі», на які людство весь час наступає?

До вивчення минулого нас може спонукати відчуття історичного інтересу. Люди хочуть і, навіть, зобов'язані знати своє минуле у всій його повноті, у всіх деталях. Інтерес до історії – це інтерес до самого себе як частини суспільного цілого. Як писав К. Ясперс, «історія – завжди ясне для людини минуле, сфера засвоєння цього минулого, усвідомлення свого походження, історичний розвиток виступає як обмежене у часі явище, яке виражене у творах, уявленнях, думках, образах на широкій та глибокій основі». Або як зауважував Марк Блок: «незнання минулого неминуче приводить до нерозуміння нинішнього. Але, напевно, даремні намагання зрозуміти минуле, якщо не розумієш нинішнє»². Той факт, що й самі історики дають на ці питання абсолютно різні відповіді, можна припустити, що це відкрите питання, яке неможливо звести до однозначної відповіді. Неможливо далеко просунути в розумінні того, у чому полягає робота історика або оцінити її результат, не зрозумівши спочатку логічних обґрунтувань вивчення історії і, в першу чергу, її предмету³. Поняття «історія» логічно передбачає необхідність розуміння її предмету, а це – завдання методології історії. Методи дослідження не можуть бути довільними, оскільки їх вибір залежить від предмету дослідження, теоретичних концепцій (об'єкт—теорія) і методологічних принципів, які визначають підхід історика до розв'язання обраної проблеми.

Історія – наука гуманітарна, вона вивчає людське суспільство. Предметом вивчення є частина об'єкту і для кожної гуманітарної науки є своя специфічна сфера об'єкту, та сторона суспільства, яка вивчається тією чи іншою наукою. Якщо об'єкт може бути спільним для багатьох наук, то предмет – це те, чим науки відрізняються між собою. Що ж є предметом історії, яка сфера основних інтересів історичної науки? Дуже часто на це питання відповідають – минуле. Але все минуле не може входити у сферу її знань, тому що воно дуже широке. Необхідно «відрізнити поняття об'єкту (як синоніму історичної реальності, яка відійшла у минуле) і предме-

ту як частини об'єкту. Те, що вони не збігаються, лежить у природі власне самого історичного пізнання»⁴. Більшість істориків погоджуються з тим, що предметом історичної науки є життя людського суспільства у всіх його проявах, але, на відміну від інших гуманітарних наук, історія вивчає особливості економічної, соціальної, політичної, культурної та інших сфер життя конкретного суспільства у минулому. Суспільство не можна зрозуміти без вивчення життя людей, тому вивчаючи суспільство, історія вивчає і життя окремих людей.

Історія відрізняється від інших наук дуже складним предметом дослідження, адже найбільш складним у цьому світі є людина і відношення між людьми у минулому. Тому теоретична позиція історика в значній мірі визначається його власним вибором і самостійною творчою розробкою, які залежать від сучасного рівня знань і характеру соціального середовища. Інакше кажучи, сам предмет науки – явище, обумовлене історичним етапом розвитку науки, який з кількісної сторони характеризується накопиченим емпіричним матеріалом, а з якісної – сукупністю і ступенем розробленості теоретичних узагальнень (теорій, гіпотез, концепцій і т. д.) і рівнем розвитку методології. Загальноприйнято, що визначення предмету історії історичне, тобто змінюється у часі. Ці зміни обумовлені розширенням кола вивчення проблем минулого, появою нових методів їх дослідження⁵.

Оскільки кожна наука відрізняється своїм об'єктом і предметною стороною його вивчення, то й методи конкретних наук насамперед визначаються властивостями досліджуваних об'єктів і характером завдань їх дослідження. Сам комплекс теоретичних знань про об'єкт (чи відомостей про нього на дотеоретичному рівні) трансформується в опис прийомів пізнання цього об'єкта, тобто теорія немов «перетворюється» на метод. Л.О.Зашкільняк зазначає, що методологія історії намагається за мірками наукознавства «вибудувати певну систему понять, категорій і принципів, які повинні допомогти історичному свідому рухатися від джерел до наукових історичних знань»⁶.

Методологія історії вивчає природу, принципи і методи історичного пізнання, створення і поширення наукових історичних знань. Вона використовує основні поняття історичної науки, які складають її теоретичний апарат. їх призначення полягає в тому, щоб організувати і систематизувати матеріал історичної науки.

Формування та розуміння предмету історії складалося одночасно з розвитком самої історії. Грецьке слово *historia* означає «розповідь про минуле, про що дізнались», у греків воно запозичене римлянами, потрапивши потім у всі європейські мови. Серед чисельних його значень найбільш поширеними стали: послідовність подій, ситуацій і процесів, які відбулися у минулому розвитку суспільства; опис, відображення цієї послідовності; об'єктивність описаних фактів та визначення причин історичних подій.

Довгий час в історичній науці йшла дискусія про час

² Yaspers K. *Smysl i naznachenie istorii* [The Origin and Goal of History], M., Respublika, 1994, P. 56.

³ Blok M. *Apologiya istorii ili remeslo istorika* [Apology of History or Historian Craft], M., Nauka, 1986, P. 28.

⁴ Tosh D. *Stremlenie k istine. Kak ovladet masterstvom istorika* [Aspiration toward Truth, How to Master Historian Art], M., Izdatelstvo «Ves Mir», 2000, P. 17.

⁵ Smolenskiy N.I. *Teoriya i metodologiya istorii* [Theory and Methodology of History], ucheb. posobie dlya stud.vyssh. ucheb. zavedeniy / N. I. Smolenskiy, M., Izdatelskiy tsentr «Akademiya», 2008, P. 17.

⁶ Dyvytys': Bisk I. Ya. *Metodologiya istorii* [Methodology of History], kurs lektsiy I. Ya. Bisk, Ivanovo, Ivan. gos. un-t, 2007, P. 13.

⁷ Zashkilnyak L. *Metodologiya istoriyi: vid davnini do suchasnosti* [Methodology of History: from Antiquity to Modernity], Lviv, Vid-tvo LNU im. I. Ya. Franka, 1999, P. 7.

виникнення історії. Результатом такої дискусії став висновок про те, що історія бере свій початок з виникнення писемності. Саме писемність «сприяє передачі ідей поколінням, часом дуже віддаленим, тобто по суті підтримує послідовність цивілізацій»⁸. К. Ясперс також був переконаний у тому, що «до історії ми відносимо весь той час, про який ми маємо документальні дані. Коли нас досягає слово, ми нібито-то відчуваємо ґрунт під ногами»⁹. Але відомо, що інтерес людства до власної історії виник задовго до появи писемності. Історичні уявлення відобразились в епосі, міфах, сказаннях. З появою державних форм влади посилились потреби в історичних знаннях, а з виникненням писемності з'явилась можливість для їх поступового накопичення.

Можна спробувати прослідкувати певні зразки історичних досліджень, які панували в різні епохи. У центрі таких досліджень була мета, заради якої взагалі слід вивчати минуле. Але мета залежала від того, що вважали об'єктом і предметом дослідження. Уже найперші спостереження свідчать, що уявлення про предмет змінювались під впливом нових здобутків людства. Протягом тривалого часу історіографи здебільшого турбувались про детальний опис минулих подій, сподіваючись на об'єктивність і неупередженість своїх писань. Предметом аналізу істориків і філософів ще з часів античності були окремі аспекти історіописання.

Колискою історичної науки як самостійної дисципліни є Стародавня Греція. Геродот під терміном «історія» розумів письмову розповідь про минуле. Він є автором першого повномасштабного історичного трактату – «Історії». Геродот компанував історичний матеріал навколо єдиної теми, яка відносилась до недавнього минулого. Історичний метод Геродота в найбільш достовірній частині його «Історій» зводився до опису очевидців подій, які його цікавили, тобто до свого роду «розслідування» того, як все насправді було. Інакше кажучи, історія для Геродота – це, свого роду, емпіричне дослідження минулого, визначення предмету його історії – фіксація дійсних фактів і подій, хоча в його «Історіях» ми бачимо спроби встановити причинно-наслідкові зв'язки між подіями, а також критично підходити до історичних повідомлень, які були розвинуті значно пізніше.

Історія у розумінні античних греків була головним чином політичною – історією держави, історією військових і державних діячів. Римська історіографія продовжувала традиції грецької, розвинувши передусім виховну функцію історії, яка повинна була давати приклади поведінки для всіх, хто прагнув брати участь у державному житті. Історики Риму ставили за мету не стільки дослідження причинно-наслідкових зв'язків подій, скільки вирішення літературних завдань в історичних описаннях¹⁰.

Середньовічні автори успадкували від античних схильність до моралізаторства, посилене біблійною традицією. Історія, за їх думкою, розвивається у відповідності до Божественного промислу: створення світу, народження Христа, його смерть і вознесіння, страшний суд. Християнська теологія принесла в історіографію дві

важливі методологічні ідеї: ідею незворотності часу та ідею розвитку. Головний догмат християнства – провіденціалізм став абсолютною методологічною вказівкою для істориків, які повинні були узгоджувати свої історичні описи із Святим Письмом. На зміну античному інди-відуалізму прийшов християнський універсалізм: усі люди Землі, незалежно від рас і вірувань, підпорядковані єдиному Божественному Провидінню. вносячи значну частку моралізаторства.

Як правило, історію найчастіше писали з якимось наміром, враховуючи інтереси династій, прагнення правителів, міжусобиці. «Дуже часто історики писали про минуле з позицій своїх станових, групових, династичних інтересів. Задовільняючи потреби в політичній мудрості, історики призначали свої твори представникам влади»¹¹. Але наприкінці середньовіччя значно помітно спостерігається зацікавленість роботою самого історика. Серед питань, які виникли у зв'язку з цим, на перший план вийшли проблеми історичної правди, що ставили вимогу критичного підходу до джерел.

Таким чином, в античні часи та в період середньовіччя історія існувала як знання про минуле, але науки історії ще не було. Завдання її зводилось до переказу подій без аналізу з'ясування сутності подій, моралізаторство було дуже спрощене, але на відміну від циклічних уявлень античності, середньовічна думка стверджувала прогрес людського роду.

Ситуація починає суттєво змінюватися з настанням епохи Відродження (XIV ст.), коли в предметне коло історії поступово включається людина на принципах ренесансного гуманізму і антропоцентризму. Зокрема, гуманісти утверджували ідею про значні творчі можливості людини та її високе призначення в цьому світі. Змінювалась система мислення – вона стала більш антропоцентричною. Великою популярністю користувались історичні книги, які розглядалися різновидом літератури і тому їх необхідно було вивчати з метою формування у собі моральних і політичних принципів. Починає зароджуватися інтерес до предмету історії: одні історики вважали, що історія дає готові «зразки» і «уроки», тому необхідно лише точно їх описати, а інші ж були переконані в необхідності інтерпретувати минуле і вчитися на ньому.

XVII століття – це століття першої Наукової революції, раціоналізації природи: здійснені відкриття в математиці, фізиці, астрономії, медицині, хімії, ботаніці. Формувався своєрідний природничий погляд на світ, за яким вивчення тих чи інших явищ передбачав пошук їх «природної основи». Науки про природу формували нові категорії мислення – прогрес, закономірність, причинність, індивідуальність. Найбільш складні явища життя раціоналісти XVIII століття поясняли можливостями людської думки, вважаючи, що в основі своєї людська природа розумна і добра.

У XVII ст. історики вперше відокремились від представників інших професій. У цей час мало хто цікавився конкретною історією, яка за стилем залишалась розповідною. Але істориків цього періоду вже більше не задовільняли ні методи дослідження, ні способи викла-

⁸ Blok M. Apologiya istorii ili remeslo istorika [Apology of History or Historian Craft], M., Nauka, 1986, P. 27.

⁹ Yaspers K. Smysl i naznachenie istorii [The Origin and Goal of History], M., Respublika, 1994, P. 54.

¹⁰ Lapteva M.P. Teoriya i metodologiya istorii [Theory and Methodology of History], kurs lektiy, M.P. Lapteva, Perm. gos. un-t, Perm, 2006, P. 31.

¹¹ Kosmina V.G. Problemi metodologiyi tsivilizatsiyogo analizu istorichnogo protsesu: monografiya, [The Problem of Methodology Civilization Analysis of Historical Process], Zaporizhzhya, Zaporizkiy natsionalniy universitet, 2011, P. 42.

дання знань, тим більше, що накопичення знань розширило уявлення про людину та її історію.

Виникло прагнення перетворити історію в таку саму раціональну науку, якою було природознавство, за зразком логіки, математики і фізики.

Саме у цьому напрямку йшов процес пошуку або уточнення предмету історичного пізнання. Активність проявили історики-просвітителі. Розглядаючи історію одноманітною і однаковою, більшість з них вважали предметом та об'єктом історичного вивчення людину в процесі її морального вдосконалення. Просвітителі не враховували того, що закони історії по-різному проявляються в різні історичні епохи, що кожній епосі властиві свої, особливі закономірності. Оскільки середньовіччя заперечувало домінуючу раціональність в розумінні оточуючого світу, просвітителі вважали середні віки провалом в історії. Такий підхід заперечував історизм, тобто розуміння місця кожної епохи в історичному розвитку людства.

У XVIII столітті активно відшукуючи предмет історії, вчені намагались утвердити історію як науку на зразок природничим, але всі ці намагання закінчувались невдачею.

XIX століття поза всякими сумнівами стало «золотим століттям історичної науки», часом, коли вона святкувала народження численних академічних закладів, друкованих історичних видань. Більш того, історія стала дуже поважною наукою, її називали «царицею наук» і вона поступово перетворюється у галузь професійної діяльності. Разом з тим у цьому ж столітті виник так званий «антиісторичний скепсис»: деякі представники методології історії почали сумніватися в можливостях адекватного осягнення історією минулого, більш того, почали доводити, ніби-то історія взагалі не є наукою і почали класифікувати науки не за їх предметом, а за методом. У цей період проблема доказу науковості історії стала особливо гострою. Відмова ж від традиційної особово-орієнтованої, «династичної» історії й перенесення центру уваги на дослідження життя широких верств населення вимагало обґрунтування проблеми взаємозв'язку предмету історії, її об'єкту та суб'єкту. В Європі прогрес науки набув соціального та історичного характеру, тобто зміни феноменів залежно від стану суспільства.

У середині XIX ст. виникли два нових напрями теоретичного осмислення минулого, які дуже вплинули на розвиток історичних досліджень: позитивізм і марксизм.

Ще на початку XIX ст. О. Конт започатковує «позитивну філософію», головним питанням якої стає відмова від абстрактних глумачень суспільства, створення позитивної соціальної теорії, такої ж доказової та загальнозначущої, як і природничі теорії. Він обґрунтував необхідність наукового підходу до вивчення суспільства, пізнання законів суспільного розвитку і практичного використання досягнень науки для здійснення соціальних реформ. Історичний процес у поданні Конта виглядає механічним прогресивним прямолінійним рухом, а історичні закони - аналогами законів фізики. По суті, О. Конт одним із перших намагався сформулювати системний підхід до вивчення суспільства, а історія по-

винна була, за його думкою, стати частиною «позитивної» науки: вона повинна постачати отримані з історичних джерел конкретні факти, а займатись впорядкуванням історичних фактів, «очищенням» від суб'єктивних нашарувань і встановленням «закономірних» зв'язків між явищами має займатись теоретична наука «соціологія» («соціальна фізика»), застосовуючи методи природничих наук. «Взагалі такий підхід відповідав канону класичної науки з її оперуванням простими системами, підпорядкованістю останніх лінійному (механістичному, або лапласівському) детермінізму»¹².

Ідеї позитивізму мали величезний вплив на історіографію, змусивши дослідників звернутись до вивчення конкретних соціально-альних механізмів, відкинути ірраціональні моменти людської діяльності.

Спроба встановити закони соціального розвитку була здійснена К. Марксом на основі «матеріалістичного» бачення історії. Для історичної науки нові пізнавальні можливості відкривала й категорія «суспільно-економічна формація». Це була спроба подати суспільство як систему. Оскільки в ній усі складники подавалися пов'язаними між собою, то ставало можливим досліджувати його різнобічно (цілісна структура, окремі елементи, зв'язки між елементами тощо), а історію аналізувати як системний процес суспільного розвитку з відповідним поділом останнього на етапи (стадії, або формації) та пошуком його першопричин (розвиток продуктивних сил) і рушійних сил (класова боротьба). Методологічною новацією К. Маркса було «відкриття» особливої ролі економічного базису суспільства¹³. Формулювався «універсальний закон» всесвітньої історії – закон зміни соціально-економічних формацій під впливом невпинного й об'єктивного розвитку продуктивних сил; декларувалась розвиток людства як безперервний поступовий прогресивно-формаційний процес. Саме така закономірність розвитку людства повинна стати предметом історичного вивчення.

Безперечно, найсильнішою стороною вчення К. Маркса був його діалектичний метод, на основі якого він намагався вибудувати цілісний історичний процес, поєднавши діалектично й закономірно минуле, теперішнє й майбутнє людства. Це була спроба (скажімо, достатньо вдалою) сформулювати єдину історичну закономірність на основі суспільно-економічних відносин, яка була покладена в основу марксистської методології історії. Але в історичних науках проблема дотримання вимог діалектики як методології досліджень постає значно гостріше, ніж у соціально-гуманітарних чи природничих. Це зумовлено особливістю історичної науки, адже, на відміну від природничих наук, вона дає об'єктивно-суб'єктивні знання. Отож, виникає спокуса вкласти в істину власні вподобання. Якщо істинність природничих знань спирається на експериментальну доказовість, то історична наука є оберненою у минуле, що унеможливає емпіричне відтворення подій.

Позитивізм і марксизм не вичерпували підходів в історіографії другої половини XIX ст. Найбільш відчутний вклад в теорію історії внесли німецькі та французькі вчені. Німецькі історики-романтики спиралась на кла-

¹² Kosmina V.G. Problemi metodologiyi tsivilizatsiyogo analizu istorichnogo protsesu. Monografiya [The Problem of Methodology Civilization Analysis of Historical Process. Monograph], Zaporizhzhya, Zaporizkiy natsionalniy universitet, 2011, P. 66.

¹³ Ibidem, P. 60.

сичну філософію, застосовуючи її здобутки для своєрідного трактування минулого. У Німеччині виникає методологія як теоретична і навчальна дисципліна. Перші кроки у цьому напрямку були зроблені професором Геттінгського університету Г. Г. Гервінусом, який у 1837 р. опублікував свої лекції. Ключовим значенням для вченого мала ідея статусу історії як науки.

Видатними теоретиками історії були також Леопольд Ранке та Йоганн Густав Дройзен. Внесок Ранке був особливо відчутним у методологію джерелознавства, його часто називають «батьком історичної критики». Він вимагав ретельної реконструкції змінюваних у часі історичних явищ, причому лише на основі фактів, отриманих із критичної інтерпретації джерел. Ранке вважав, що основною метою історика – співпереживання минулого. Він був автором знаменитої фрази, що історію треба писати «так, як це відбувалось насправді». Проте дуже часто історик обмежувався тільки політичними і дипломатичними подіями, зводячи історію до ідеологічних засад.

Відомий німецький історик І.Г. Дройзен виклав свої погляди на предмет і завдання методології історії. Його лекції – перша в історичній науці спроба викладу методологічних проблем. В них були сформульовані головні принципи методології історії як теоретичної дисципліни, яка обґрунтовувала науковість історії й місце її серед інших наук. Після нього нова дисципліна швидко розвинулася зусиллями вчених різних країн.

Наприкінці XIX ст. французькі історики Ш.-В. Ланглюа і Ш. Сеньобос запропонували своє розуміння історії як науки та її предмету, функцій і завдань. Стержнем їх методологічних поглядів було обґрунтування самостійного статусу історії в порівнянні з мистецтвом (в минулі часи історію дуже часто розглядали як галузь мистецтва), з одного боку, і природознавством – з іншого. На громаджені теоретичні уявлення про пізнавальні зусилля істориків відрізнялись значною різноманітністю. Проте більшість цих уявлень обертались навколо метафізичного підходу, згідно з яким дослідник ніби копіює минулу реальність. Тому ще у XIX ст. ряд філософів (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше) піддавали сумніву здатність істориків отримати достовірні і об'єктивні знання про минуле, а тим самим і можливість існування науки історії.

Слід відзначити, що норми, які сформувалися в XIX ст., багато в чому збереглися і в сучасній, значно більш зрілій, історичній науці. Не останню роль у цьому відіграє сама специфіка історичного знання. Виступаючи формою соціальної пам'яті, воно ніколи не втрапить самостійного значення й на власне емпіричному, тобто нетеоретизованому, рівні¹⁴.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. відбулась справжня революція у науковому пізнанні світу. У процес пізнання було включено «суб'єкта пізнання» - тобто дослідника. Це призвело до зміни розуміння предмету наукового вивчення — ним стала не об'єктивна реальність у чистому вигляді, а лише окремі, доступний їй зріз і тільки у взаємодії із засобами дослідження. Наслідком стало зміщення уваги до аналізу не реальних, а гіпотетичних процесів чи явищ. У зв'язку з цим прискоро-

рився процес формалізації об'єктів вивчення. У всій історичній науці відбувся перехід від дослідження переважно політичних подій до вивчення людини минулого. Звідси – предметом вивчення стає людина, її душа, свідомість, дух. Спроба охопити в аналізі всі сфери суспільного життя загалом відповідала вимогам неklasичної раціональності. Хоча в ролі об'єкта аналізу історичного процесу виступав суб'єкт, проте визнавалась і відмінність між ним та суб'єктом-дослідником. Саме присутність людини в історії не в якості пасивного продукту середовища та обставин, а в якості суб'єкта, робить історичний процес багатоваріантним і нелінійним.

В 1929 році Марк Блок і Люсьєн Февр почали видавництво журналу «Аннали економічної та соціальної історії», навколо якого склалася школа «Анналів». Під впливом цієї школи в методології історії виникли нові напрямки, як тотальна історія, мікросторія, історія ментальностей. Були закладені основи відтворення цілісної історії людини в суспільстві, людини як соціального організму, а отже, і вивчення певного аспекту соціальної дійсності, яке орієнтувалося на дослідження більш складного цілого — соціальної структури. «Предметом історії є людина. Скажемо точніше... «люди у часі»... Історичний феномен ніколи не може бути пояснений поза його часу», - писав М. Блок¹⁵.

Очевидно, що таке завдання можливо було здійснити лише на основі широкого міждисциплінарного підходу, з використанням досягнень інших наук про людину — антропології, соціології, психології, демографії, географії, біології, лінгвістики, історії мистецтва і літератури. Історія повинна вивчати усе, але, що найголовніше, кожна історія повинна писатися «професійно», з дотриманням предметного поля історичного дослідження всіх сфер діяльності людини тієї чи іншої епохи з використанням суворих наукових методів. Л. Зашкільняк у своїй монографії «Методологія історії» справедливо зауважив, що «з цього руху у 60-70-х роках виникло декілька впливових історичних напрямків, які зблизили історію з іншими науками, але віддалили від самої... історії, поставили під сумнів сам термін «історична наука», замінивши його «історичними науками»¹⁶. У повоєнні роки прикладом міждисциплінарного підходу й багатоаспектного розгляду історії стала праця визнаного лідера другого покоління (50-х-70-х рр. XX ст.) школи «Анналів» Ф. Броделя «Середземномор'я і середземноморський світ в епоху Філіппа II». В цій праці він намагався розширити предметні рамки дослідження шляхом реконструкції суспільства минулого в цілісності й багатоаспектності. Центром і змістом всього історичного і соціального розвитку ставиться людина, яка є творцем і продуктом соціальної системи, в межах якої складаються економічні, політичні, культурні, релігійні та інші стосунки між людьми, що характеризуються різними рівнями (регіональними, державними, етнічними, груповими тощо). Історик намагався центр тяжіння перенести з окремих особистостей на соціальні структури. Кінцевою метою Ф.Броделя було створення, як він її називав, «тотальної (глобальної) історії» і основним предметом історичного пізнання - це життя людей у всій багатоманітності¹⁷.

¹⁴ Ibidem, P.14.

¹⁵ Blok M. Apology of History or Historian Craft, M., Nauka, 1986, P. 10, 11, 15.

¹⁶ Zashkilnyak L. Metodologiya istoriyi:vid davnini do suchasnosti [Methodology of History: from Antiquity to Modernity], Lviv, Vid-tvo LNU im. I. Ya. Franka, 1999, P. 201.

¹⁷ Bisk I. Ya. Metodologiya istorii [Methodology of History]:kurs lektsiy, Ivanovo, Ivan. gos. un-t, 2007, P. 160-161.

Досвід Броделя дозволяє зробити висновок: для того, щоб в дослідженнях інтегрувати предметне поле, «необхідно звузити географічні межі дослідження. Тому через всю парадоксальність такого твердження «тотальна історія» на практиці означає локальну історію».

Але в останні роки історія відповідної території все більше починає захоплювати професійних вчених, які намагаються відійти від традиційної спеціалізації, а історики школи «Анналів» першими звернулись до локальної історії нового типу. Цей процес пов'язують з представником французької школи «Анналі» Жаком Ле Гоффом, який вважав, що розширення предмету і методів пізнання створює «нову історію» з рисами суворой наукової дисципліни.

Третє покоління Школи пов'язують з дискусією щодо методологічних засад історичного пізнання, яка розгорнулася в середині 80-х років серед представників Школи. Базові принципи нової парадигми – «другої» соціальної історії були сформовані в середині 1990-х років в результаті плідного співробітництва ведучих представників італійської школи мікроісторії та французьких істориків, які згурпувалися навколо журналу «Анналі».

Зародившись на початку ХХ ст., нова соціально-структурна історія з її авангардом - школою «Анналів», домінувала у світовій історичній науці майже століття. Вона радикально розширила дослідницьку проблематику, обумовила появу нових методів аж до математичних і в деякій мірі наблизила історичну науку до заповітного ідеалу – з'ясування закономірностей історичного розвитку, а це означає - предмету історії.

У 60-х роках з новою концепцією науки виступила «історична школа» (Т. Кун, С. Тулмін, П. Фейєрабенд та ін.). Її прихильники показали, що усі критерії науковості (об'єктивності, істинності) не мають універсального характеру, а залежать від історично змінної парадигми. Провідну роль у науковому пізнанні відіграє суб'єкт (вчений). Історики і частина теоретиків історії відмовились від синтетичних уявлень про минуле, зосередились на вдосконаленні методичного апарату для вивчення окремих сторін життя суспільств — економіки, соціальних відносин, суспільних рухів, етнічних процесів тощо

Висновки. Стрімкий розвиток наук в ХХ і ХХІ ст. обумовив необхідність їх розчленування, подрібнення, викликало центробіжну тенденцію. Такі процеси захопили й історію: вони в значній мірі обумовили складність структури її предмету, яка постійно зростає в міру розширення пізнавальних можливостей історії. З авансцени все більше зникає цілісне уявлення про історичний процес, про зміст і характер змін, які відбуваються у сучасному світі. З існуючих у ХХ ст. історичних теорій тільки «Школа «Анналів» і марксистки робили намагання показати синтезуючі процеси історії людства.

Таким чином, сучасні історики ще у неповній мірі

скористалися можливостями багатоманітних підходів до вивчення історії: над ними, як і раніше, тяжіє уявлення про наявність однієї єдиної вірної теорії, хоча зараз є широкі можливості вільного вибору методологічних орієнтацій.

Bezarova H. The problem of subject and object in the methodology of history. In historical science, unlike the humanities, has no single methodology. Methodology of history is a complex on the content and forms of expression formation, characterized by various, sometimes conflicting approaches to the study of history.

The first task of the methodology of history is the establishment of principles of "organization" of the material, its objective selection and understanding, and the basis of these principles is to determine the cognitive categories of subject and object of study. On the subject of research the very understanding of history depends, the choice of research methods and as a result, the establishment of historical truth. Any science is peculiar in its own subject of study, which is defined by its independence, uniqueness and peculiarities of a science; it differs from other systems of knowledge. But today in history this is a problem due to the fact that the historical discipline itself is not united, but rather broken up into many different directions.

Considering the subject of a separate science, it should be borne in mind as science in general and its field of study that define themselves as its object (the object). Therefore, the theoretical position of the historian is largely determined by his own choice and independent creative development, depending on the current level of knowledge and the nature of the social environment. In other words, the very subject of science is a phenomenon caused by the historical stage of science that the quantitative side is characterized by accumulated empirical material, and of quality is the totality and the degree of elaboration of theoretical generalizations (theories, hypotheses, concepts, etc.) and the level of development methodology.

Key words: methodology, methodology of history, subject of study, object of study, research methods, law, historiography.

Безарова Галина – старший викладач кафедри психології та філософії ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет». Коло наукових інтересів: філософські проблеми східної традиційної медицини; релігійно-філософські питання; методологічні проблеми історії; характеристики інформаційного суспільства. Автор 72 статей, 1-го навчально-методичного посібника «Релігієзнавство», співавтор національного підручника з історії України, співавтор 2-х монографій.

Bezarova Galina - Senior lecturer of the Psychology and philosophy Dept in Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University». Research interests: philosophical problems of traditional oriental medicine; religious and philosophical issues; methodological problems of history; the characteristics of the information society. The author of 72 articles, the 1st of a manual in Ukraine "The Religion", co-author of the national textbook on the history of Ukraine, co-author of 2 monographs.

Received: 21. 03. 2017

Advance Access Published: April, 2017

© G. Bezarova, 2017

¹⁸ Zashkilnyak L. Metodologiya istoriyi:vid davnini do suchasnosti [Methodology of History: from Antiquity to Modernity], Lviv, Vid-tvo LNU im. I. Ya. Franka, 1999, P. 198.

¹⁹ Tosh D. Stremlenie k istine. Kak ovladet masterstvom istorika [Aspiration toward Truth. How to Master Historian Art], M., Izdatelstvo «Ves Mir», 2000, P. 71.

²⁰ Zashkilnyak L. Metodologiya istoriyi:vid davnini do suchasnosti [Methodology of History: from Antiquity to Modernity], Lviv, Vid-tvo LNU im. I. Ya. Franka, 1999, P. 201

²¹ Mogilnitskiy B.G. Metodologiya istorii v sisteme universitetskogo obrazovaniya [Methodology of History in Terms of University Education], B.G. Mogilnitskiy, Novaya i Noveyshaya istoriya, 2003, № 6, P. 4.

²² Zashkilnyak L. Metodologiya istoriyi:vid davnini do suchasnosti [Methodology of History: from Antiquity to Modernity], Lviv, Vid-tvo LNU im. I. Ya. Franka, 1999, P. 7.

**ЕЛЕМЕНТИ ПОЛІТИЧНОЇ САТИРИ В СЦЕНАРІЯХ
ВЕСНЯНОГО КАРНАВАЛУ В РУМУНСЬКОМУ БАНАТІ**

Наталія ГОЛАНТ,

Музей антропології та етнографії
ім. Петра Великого (Кунсткамера) РАН,
м. Санкт-Петербург, Росія,
natalita1977@yandex.ru**THE ELEMENTS OF POLITICAL SATIRE IN THE SPRING
CARNIVAL PERFORMANCES OF ROMANIAN BANAT**

Natalia GOLANT,

Peter the Great Museum of Anthropology
and Ethnography (Kunstkamera)
of Russian Academy of Sciences,
Researcher ID: C-3500-2017**Голант Наталія. Елементи політичної сатири в сценаріях весняного карнавалу в румунському Банаті.**

Данная статья основана отчасти на полевых материалах автора, собранных во время поездки по населенным пунктам румынского Баната весной 2005 г. (поездка была осуществлена совместно с румынским этнологом Отилией Хедешан, которая ныне является проректором университета Тимишоары), а также на материалах, обнаруженных в сети Интернет. В статье анализируются главным образом события фашанка в г. Молдова-Ноуэ и коммуне Вэлюг (округ Караш-Северин).

Ключевые слова: карнавал, фашанк, персонаж, сценарий, Банат

Введение. Банат – историческая область, ограниченная реками Дунай, Муреш и Тиса и Карпатскими горами. В средние века она входила в состав Венгерского королевства; с XVI в. была в составе Османской империи, а в XVIII в. вошла в состав Габсбургской монархии (в результате австро-турецкой войны 1716 г. и заключенного в 1718 г. Пожаревацкого мира); в настоящее же время примерно две трети Баната входит в состав Румынии (это округа Тимиш и Караш-Северин, а также небольшая часть округа Мехединць), около трети – в состав Сербии (сербский Банат входит в состав автономного края Воеводина), и совсем небольшая часть – в состав Венгрии (медь Чонград). После вхождения Баната в состав империи Габсбургов начинается заселение этой в достаточной мере опустошенной в результате военных действий территории колонистами. Период колонизации Баната продолжался с перерывами с 1719 по 1786 гг., т.е. в периоды правления Карла VI, Марии-Терезии и Иосифа II, на основании чего выделяются каролинский, терезианский и йозефинский этапы колонизации¹. Основную массу колонистов составили немцы, которых стали называть банатскими швабами. (В реальности далеко не все эти переселенцы были выходцами из швабских регионов, т.е. из восточной Баварии и Вюртемберга. Среди них переселенцев были выходцы из Гессена, Пфальца, Эльзаса и Лотарингии, Люксембурга, Швейцарии, а также из Австрии (преимущественно из Штирии))².

Кроме немцев, в течение XVIII в. на территорию Баната переселялись французы, итальянцы, испанцы,

болгары-католики, а также словаки, чехи и украинцы-греко-католики³. Габсбургское правительство умышленно старалось переселять на эти недавно приобретенные земли католиков, чтобы укрепить границу с Османской империей и автономным Валашским княжеством, а также создать здесь «католический форпост» в противовес Трансильвании, где венгерское и немецкое население было по преимуществу протестантским.

Источники. Статья основана в значительной мере на полевых материалах автора, собранных во время поездки по населенным пунктам румынского Баната весной 2005 г. (поездка была осуществлена совместно с румынским этнологом Отилией Хедешан, которая ныне является проректором университета Тимишоары), а также на фото- и видеоматериалах, найденных в сети Интернет. Кроме того, при написании статьи использовались работы О. Хедешан, являющейся одним из ведущих специалистов по этнографии румынского Баната, и материалы румынской прессы. Не ставя перед собой задачу всестороннего рассмотрения в данном тексте феномена карнавала, автор не приводит здесь обзор многочисленных работ, посвященных карнавальным обычаям в различных странах Европы и Америки.

Основная часть. Традиция проведения весняного карнавала на территории Румынии имеет довольно ограниченное распространение. Слово *fașang* (варианты – *fașang*, *fârșanc*, *farșang*), обозначающее карнавал, употребляется главным образом жителями так называемого Горного Баната (округ Караш-Северин на крайнем юго-западе Румынии), и понимают жители всего румынско-

¹ Buzărnescu Ștefan ș.a., Un model de interculturalitate active. Banatul Românesc = Buzărnescu Ștefan et d'autres. Un model active d'inculturalité. Le Banat Roumain = Buzărnescu Ștefan and others. A model of active interculturality. Romanian Banat, Editura de Vest, 2004, P. 22-24.

² Glăvan C., Presa de limbă germană din Banat. 1771 –1867, Rezumatul tezei de doctorat, Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca, 2015, P. 1. URL: http://scoaladoctorala.history-cluj.ro/Doctorate/doctorat_glavan/Rezumat%20cuprins%20%20lucrare%20doctorat%20%20limba%20romana%20Glavan%20%20%20Ciprian.pdf

³ Buzărnescu Șt. ș.a., Op. cit., P. 23, 25; Griselin Francesco, Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei [An attempt at a political and natural history of the Temeswar Banat], Facla, 1984, P. 129.

Баната, а также румынское население сербского Баната.

На карте (рис. 1) обозначены ареалы распространения термина «фашанк». Светло-синим цветом обозначена область, где *фашанк* ежегодно имеет место, темно-синим – область (гораздо более обширная), жители которой знают, что у их соседей есть этот обычай, и имеют общее представление о том, что это такое. За пределами Баната слово «фашанк» среди носителей румынского языка является понятным почти исключительно специалистам в области этнологии⁴.

В то же время относительная изоляция этого термина и обозначаемого им обычая от информационного горизонта большей части румын уравнивается тем фактом, что на территориях, расположенных к западу от Баната, и термин (в различных вариациях), и практику, которую он обозначает, можно обнаружить без труда.

Таким образом, являясь для румынской традиционной культуры практикой, имеющей весьма ограниченное распространение, *фашанк* одновременно конфигурирует зону непрерывности традиционных культур Западной Европы, и главным образом Европы католической. Существование этого обычая у румын Баната является одним из результатов сложных межкультурных, межконфессиональных и межэтнических отношений в этом регионе⁵.

Термином *fașanc* обозначаются карнавальские практики, которые имеют место в последние дни Масленичной недели и в первые дни Великого поста. У православных, как известно, Великий пост начинается с понедельника, а у католиков – со среды – так называемая Пепельная среда. Соответственно, именно дни накануне Пепельной среды, понедельник и вторник, у католиков были максимально насыщены карнавальскими практиками. Нужно отметить, что у банатских румын карнавальские практики разворачиваются в последнее воскресенье Масленичной недели и в понедельник и вторник первой недели Великого поста, а у банатских сербов – в понедельник, вторник и субботу первой недели Великого поста. Эти же дни – понедельник, вторник и суббота первой недели Великого поста – посвящены карнавалу и у румын сербского Баната). Таким образом, у банатских румын, которые в подавляющем большинстве являются православными, основные события *фашанка* также приходятся на понедельник и вторник, как и у католиков, однако обычно не совпадают по времени с карнавалом банатских немцев, т.к. у католиков и у православных первая неделя Великого поста в большинстве случаев приходится на разное время⁶.

Карнавальские практики в разных населенных пунктах носят различные названия. Наряду с названием *fașanc* встречаются такие названия, как *zilele nebunilor* («дни безумцев»), *chipuri* («маски», «образы»), *urși* («медведи»), *berbeci* («бараны»), *moși* («старика», «старцы»), *leorfe* («тряпки», «лохмотья») и т.д. Все они отмечают переход от периода между Рождеством и Великим постом (для которого характерно отсутствие полевых работ, многочисленные празднества, в первую

очередь свадьбы, и употребление большого количества скоромной пищи) к периоду весны и поста (когда люди перебираются из домов на открытый воздух, где разворачивается большая часть работ, когда отказываются, под угрозой возможных наказаний от тех или иных мифологических существ, от употребления скоромной пищи и от большей части развлечений)⁷. Дни *фашанка* являются периодом абсолютной распушенности, когда любое поведение, неприемлемое в остальное время, становится допустимым. Подобно всем карнавалам, банатский *фашанк* институирует мир, «перевернутый вверх дном», в котором «сама жизнь играет, а игра на время становится самой жизнью»⁸.

Основными сценариями *фашанка* являются свадьба и похороны. Так, в различных населенных пунктах румынского Баната сценарии *фашанка* могут носить устоявшиеся названия – например, в коммуне Рудэрия (ее второе название – Эфтимие Мургу) типичный сценарий карнавала именуется «свадьба кизиля» [*nunta cornilor*], в с. Лэпушнику-Маре – «беременная невеста» [*mireasa borțoasă*], в с. Кэрбунар – «покойник *фашанка*» [*mortul din fașanc*] (эти три населенных пункта находятся в округе Караш-Северин), в с. Гырлиште округа Тимиш – «похороны *фашанка*» [*înmormântarea fașancului*] (рис. 2)⁹. В сценарии свадьбы невеста бывает изображена старухой или же беременной, часто имеет место и обрядовая трагедия, когда невесту изображает переодетый мужчина. На «похоронах *фашанка*» вместо хвалебных речей о покойнике ряженный «священник» произносит шуточную «проповедь», часто в стихотворной форме, в которой обличаются различные скандальные события, происходившие в общине в течение последнего года. (Подобную «проповедь» автору приходилось слышать в апреле 2005 г. в на карнавале в с. Гырлиште).

Среди «традиционных» масок *фашанка* самой часто встречающейся является маска, которая, собственно, и называется «маска» или «образ» – по-румынски *chip* (рис. 3) – лицо у такого ряженого закрыто белой тканью с прорезями для глаз или, в последние годы, покупной маской, сам он облачен в шахтерскую спецовку с нашитыми на нее в большом количестве разноцветными кистями и бахромой). Такой костюм позволяет участвовать в карнавале в качестве участника, а не зрителя, но не предписывает никакой определенной роли. Традиционными для *фашанка* являются также маски священника (о чем уже говорилось), врача, сборщика налогов (рис. 7), а также солдат и полицейских. Встречаются также маски представителей других этнических групп. В последние несколько лет на карнавалах можно увидеть маски арабов. В то же время встречаются и, например, маски индейцев, которых жители банатских сел и городков могли видеть лишь по телевизору.

В последние годы на карнавалах в различных населенных пунктах румынского Баната высмеиваются и выводятся на сцену в пародийном звучании основные события (неблаговидные / вызывающие смех / атипичные / шокирующие), которые имели место в самой об-

⁴ Hedeșan O., Golant N. “Karnaval v rumynskom Banate: polevyje issledovanija v Moldova-Noue” [The carnival of Romanian Banat: field studies in Moldova-Nouă] *Antropologičeskij forum [Forum for Anthropology and Culture]*, 2007, № 7, P. 300-311.

⁵ Ibid., P. 300-311.

⁶ Ibid., P. 300-311.

⁷ Ibid., P. 300-311.

⁸ Bahtin Mihail, *Tvorčestvo François Rabelais i narodnaja kul'tura Srednevekovja i Renessansa, Hudožestvennaja literatura*, 1990, P. 13.

⁹ Hedeșan O., Golant N., Op. cit., P. 300-311.

щине, но также и в стране или во всем мире. Такими событиями могут быть местные скандалы, сюжеты популярных телесериалов, а также политические события (такие, как, например, массовые забастовки, в первую очередь выступления шахтеров, имевшие место в 1990-е гг., контрабанда и организованная преступность, памятные военные действия, например, война в Персидском заливе, война в Ираке, взрывы 11 сентября 2001 г. и т.д.).¹⁰ Например, *фапанк* в шахтерском городке Молдова-Ноуэ в округе Караш-Северин всегда идет в ногу с реальностью, и в большей степени с событиями общерумынской политической и культурной жизни, нежели с событиями местного значения, комментируя их когда с сочувствием, а когда со злорадством. В конце 1990-х гг. в Молдова-Ноуэ имели место карнавалы, организованные как долгий суд над контрабандистами в Сербии (в период действия международных санкций против Югославии, которые действовали с 1991 по 2001 г., многие жители румынского Баната зарабатывали на жизнь, перевозя в соседнюю Сербию контрабандные товары), или как инсценировка марша шахтеров на Бухарест под руководством Мирона Космы (вторжение шахтеров в Бухарест в первый раз произошло в сентябре 1991 г. и привело к отставке правительства Петре Романа; в январе 1999 г. снова имел место марш шахтеров из округа Тыргу-Жиу на Бухарест, поводом к которому стало осуждение Мирона Космы на 18 лет лишения свободы. Этот марш закончился кровавыми столкновениями шахтеров с полицией у села Стоенешть, после чего Мирон Косма был арестован сотрудниками подразделения по борьбе с терроризмом). Все эти сюжеты отражены в фильме “*Mascații*” («Ряженые»), созданном в Тимишоарской студии Румынского телевидения в 2001 г., научным консультантом которого была проф. Отилия Хедешан.

На карнавале в конце февраля 2013 г. в коммуне Вэлюг (в прошлом – Францдорф, бывшая австрийская колония) в округе Караш-Северин присутствовали, в частности, люди, изображавшие тогдашнего президента Румынии Траяна Бэеску, тогдашнего премьер-министра Эмиля Бока и министра туризма и регионального развития Елену Удря¹¹. Всех этих персонажей можно опознать по табличкам с именами, прикрепленных на спину; кроме имен, на таких табличках могут быть различные забавные надписи, например, под фамилией «Бэеску» имеется надпись «капитан с лысиной» (*capitanul cu chelie*) (в прошлом, до своего прихода в политику, Траян Бэеску был капитаном нефтеналивного танкера). Бывшего (а во время этих съемок и этого карнавала еще действующего) премьер-министра Эмиля Бока изображает молодой человек небольшого роста (хотя и недостаточно маленького по сравнению с оригиналом). Персонаж, обозначенный как «Елена Удря» имеет на голове парик, потому что сама Елена Удря – длинноволосая блондинка, позиционировавшая себя в первую очередь как красивую женщину, в частности, появляясь на достаточно откровенных снимках в различных журналах, и, по общему мнению, ее деятельность на посту министра, а до этого – депутата и шефа

президентской канцелярии, с точки зрения возможностей дальнейшего участия женщин в румынской политике принесла больше вреда, нежели пользы. (В феврале 2015 г. Елена Удря была арестована по обвинению во взяточничестве). Что касается костюмов, то люди, изображающие политических деятелей, одеты в некое подобие деловых костюмов, лица их закрыты тканью, понять, кого именно они изображают, как уже говорилось, можно по табличкам с надписями на их спинах. (В скобках можно заметить, что в последнее время некоторые участники *фапанка* ограничиваются лишь этими табличками с надписями, обходясь без костюмов и масок, хотя это противоречит логике карнавала (так, например, на видеозаписях из Молдова-Ноуэ 2013–2015 гг. можно увидеть людей в обычной одежде и с открытыми лицами, которые носили на спинах таблички с именами различных известных людей – правда, как правило, не политиков, а моделей, актеров и ведущих реалити-шоу – таких, как Джина Пистол, Михай Митосеру, Костин Мэркулеску и др.).

Среди персонажей *фапанка* 2014 г. в той же коммуне Вэлюг присутствовали такие всем привычные персонажи, как ряженый «поп», «полицейские», «сборщик налогов». Участие «полицейских» и «жандармов» в карнавале 2014 г., по отзывам очевидцев, было более широким, чем в предыдущие годы¹². Присутствуют здесь и ряженые, на спинах которых видны надписи «коррупция» (*corupție*) и «взятки» (*mită*). Так, на одной из фотографий, иллюстрирующих статью Д.-А. Улича о *фапанке* 2014 г. в Вэлюге, «сборщика налогов» везут в повозке (в клетке) ряженые. На другой фотографии те же персонажи коррупции и взятки сопровождают группу заключенных. Одеты они при этом в обычные шахтерские слесовки; их лиц на фотографии не видно, но они обычно закрыты – куском ткани с прорезями для глаз, балаклавой или какой-либо покупной маской. Также на *фапанке* 2014 г. в Вэлюге присутствовали ряженые, изображавшие «Джиджи Бекали и группу заключенных» (“*Gigi Becali și grupul de pușcariși*”). Джиджи Бекали – владелец футбольного клуба «Стяуа», эксцентричный миллионер и политический деятель, сменивший несколько партий (он был членом партии «Новое поколение – христианские демократы», крайне правой националистической партии “*România Mare*” («Великая Румыния»), и Национал-либеральной партии), в прошлом – депутат Европарламента (с 2009 по 2013 г.) и депутат парламента Румынии (с конца 2012 до момента своего ареста в мае 2013 г. Арестован он был по подозрению в организации договорных матчей. Это весьма эксцентричный персонаж, некоторые средства массовой информации сравнивают его с Сильвиу Берлускони. На одной из фотографий можно увидеть, рядом с «заключенными» в полосатых робах, человека, на спине у которого прикреплен лоскут белой ткани с надписью “*Pungașul*”¹³, что по-румынски означает «карманник» или, в более широком смысле, «мошенник»). На *фапанке*, как уже говорилось, часто можно встретить ряженых с надписями на спине – как правило, с фамилиями изображаемых ими (известных) людей. Здесь же вместо

¹⁰ Hedeșan Otilia, *Lecții despre calendar* [Lessons about calendar], Editura Universității de Vest, 2005.

¹¹ Видеоклип с этими персонажами можно увидеть на YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=9M_9YIK9hm4

¹² Ulici D.-A., *La Văliug sărbătoarea Fășancului e dusă mai departe de tinerii comunei* [In Văliug the feast of Fășanc is carried forward by youth of the village], *Știri din Banat*, 5 martie 2014. URL: <http://stiridinbanat.ro/2014/03/05/la-valiug-sarbatoarea-fasancului-dusa-mai-departede-tinerii-comunei/>

¹³ Ibid.

надписи “Besali” мы видим надпись “Pungaşul”, что, на наш взгляд, является аллюзией на мультфильм по книге Гордона Кормана “Swindle” («Мошенник»), появившийся и дублированный на румынский язык в 2013 г., то есть незадолго до рассматриваемого нами карнавала, сюжет которого также связан с околоспортивным мошенничеством (при дуближе это название перевели именно как “Pungaşul”).

Заключение. Причины того, почему в одних населенных пунктах сюжеты карнавалов продиктованы событиями местной жизни, а в других – более глобальными событиями, обнаружить затруднительно. В случае с Молдова-Ноуэ явное предпочтение последних представляется логичным, это шахтерский город, а шахтеры в Румынии традиционно вовлечены в политику, однако Вэллог – небольшая коммуна, где проживает около 900 чел., и работают местные жители на лесозаготовках и в туристической сфере. Удивительным моментом является и то, что, например, в карнавале 2015 г. не нашло отражения основное на тот момент событие в жизни страны – президентские выборы (удивительным в том числе и потому, что Банат тогда в значительной мере разделился по предпочтениям, жители округа Тимиш в большинстве своем поддерживали Клауса Йоханниса, который в итоге выиграл, а большинство жителей округа Караш-Северин поддерживали Виктора Понту, тогдашнего премьер-министра). Очевидно, что для понимания логики выбора сюжетов для фашанка требуются более глубокие исследования, проводимые на протяжении ряда лет.

Natalia Golant. The Elements of Political Satire in the Spring Carnival Performances of Romanian Banat. In Romanian territory the tradition of spring carnival festivities has relatively limited distribution. The word *faşanc* (also *faşang*, *fârşanc*, *farşang*) meaning “carnival” is the most frequently used by the inhabitants of the Highland Banat, namely of the Caraş-Severin County in the extreme South-West of Romania and understood by residents of entire Romanian Banat as well as the Romanian population of the Serbian Banat.

Being a practice with limited geographical distribution in Romanian traditional culture, the *faşanc* at the same time forms the continuity between traditional Western Europe cultures, in particular of the Catholic Europe. The existence of this practice among Banat Romanians is one of consequences of complex cross-cultural, cross-confessional and interethnic relations in the region.

In recent years in different settlements of Romanian Banat the carnival performances mock and put on stage in satirical way the main negative, ridiculous, abnormal and shocking events that occurred in the given community as well as in country or in the world. These events can be local scandals, plots of popular television serials, and political actions.

This article is partly based on the author’s fieldwork materials gathered during her trip to the settlements of Romanian Banat in spring of 2005. The trip was made together with Romanian ethnologist Otilia Hedeşan, today the prorector of the Timisoara University. The author also used the last years’ photographic and video-materials found in Internet. The article focuses on the spring carnival festivities in the town of Moldova-Nouă and the community of Văliug in the Caraş-Severin County. The emphasis is made on examination of carnival topics and personages related in some way to political life of Romania, including the subjects inspired by corruption scandals in 2013–2014.

Key words: carnival, *faşanc*, personage, performance, Banat

Голант Наталія - кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу європеїстики Музею антропології та етнографії ім. Петра Великого (Кунсткамера) Російської академії наук. Коло наукових інтересів: традиційна культура карпато-балканського регіону, календарна обрядовість, східнороманський фольклор, етнолінгвістика. Автор 68 публікацій, в тому числі 2 монографій.

Golant Natalia - PhD, researcher (Peter the Great Museum of Anthropology and Ethnography (Kunstkamera) of Russian Academy of Sciences, Department of Europe). Research interests: traditional culture of the Carpatho-Balkan region, calendar rites, Romanian folklore, ethnolinguistics. The author of 68 articles and 2 monographs.

Received: 18. 01. 2017

Advance Access Published: April, 2017

© N. Golant, 2017

Додатки

Рис. 1. Карта распространения обряда «фашанк» на территории Баната.
Автор – Отилия Хедешан.

Рис. 2. «Похороны». Румынский Банат. Фото тимшоарского фотографа
Оливера Мерче (Oliver Merce).

Рис. 3. «Маска» (chip). Г. Молдова-Ноуэ, округ Караш-Северин, 2005. Фото Наталии Голант.

Рис. 4. «Сборщик налогов». Г. Молдова-Ноуэ, округ Караш-Северин, 2005.
Фото Наталии Голант.

**СПРИЙНЯТТЯ ОДНЕ ОДНОГО В КОНТЕКСТІ
СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ. ПРОБЛЕМНЕ
ДОСЛІДЖЕННЯ****Кармен ДЕРЕБУШ,**Технічний університет Клуж-Напока (Румунія)
carmen.darabus@yahoo.com**THE PERCEPTION OF ONE ANOTHER IN THE CONSTRU
CTION OF THE SELF. CASE STUDY****Carmen DEREBUSH,**Technical University of Cluj-Napoca (Romania)
Researcher ID S-8357-2016

Кармен Деребуш. Восприятие друг друга в контексте становления личности. Проблемное исследование. В статье рассматривается, как язык формирует художественную и этническую идентичность за год до, во время и после опыта концлагерей в книге автобиографического содержания Аарона Аппельфельда «История жизни». Языки его детства, благодаря урокам иврита, уходят корнями в поиск новой идентичности Израиля. Сегодня необходимо определить три слоя памяти: во-первых, идеализация карпатской семейной жизни, воспоминания сопричастности, которая поддерживает и закладывает основы языковой самобытности, но с большим опытом, который поддерживает, второй слой – раны и военные шрамы, третий слой, соответственно с траекторией, – находится на пути стабилизации, это годы, проведенные в Израиле. Каждый слой соответствует другому языку.

Пересекая разные языковые и культурные пространства (украинское, румынское, то есть, годы, проведенные в Черновцах, лагерь в Приднестровье, Украина после побега из лагеря, Италия, Израиль), он не знает про установление сплетения идентичности, как когда-то в Израиле. Четыре языка (идиш, немецкий, русинский и румынский), которыми было наполнено его детство, создавали начальные эмоции, языки Палестины, кажутся ему экзотичными, но не имеющими корней, эмоциональной реальности, без прошлого, без необходимого фундамента, на котором предполагается дальнейшее развитие родного языка.

Ключевые слова: травма, концлагерь, многоязычие, мультикультурализм, идентичность.

Une identité culturelle a à la base un ensemble de patterns qui ont le rôle à coaguler d'une manière organisée des expériences récurrentes à la longue de l'histoire d'un group sociale, d'une communauté. Ces patterns (devenus des stéréotypes dans leur variante dégradée) se structurent dans une longue période et se communiquent à l'extérieure par divers types de codes culturels : «la réalité, manifestée concrètement, produit des symboles quand même»¹. L'identité linguistique est devenue part de l'identité culturelle – parce que les choses ne signifient rien avant la parole, «la seule capable à les transformer de phénomènes naturels en symboles culturels»². Une place spéciale a été occupée par les parleurs d'origine judaïque, longtemps sans une patrie à laquelle ils pourraient se rapporter et qui ont gardé et ont transmis leur culture en conditions spéciales, quelques-uns s'assimilant à la place d'adoption. Au dépit de cette assimilation, au niveau de la perception de l'Autrui, celle-ci a été annulée, tous les Juifs – assimilés ou pas – ont été traité de la même manière, c'est-à-dire soumis à la même extermination.

Dans la littérature protéiforme de l'expérience du camp de concentration, le livre d'Aharon Appelfeld, Histoire d'une vie, est, en effet, l'histoire de la construction d'une identité plus que l'histoire de l'expérience de l'Holocauste. Bien que l'expérience de la langue roumaine a été bien

limitée pour l'auteur, étant donné le contexte géopolitique de l'époque, le type d'expérience vécu aux confins des cultures, à un déplacement du Balkans ou de l'Europe Centrale vers l'Occident ou parfois vers l'Orient nous en est familier: «Le paradigme des personnalités d'origine judaïque dans la culture roumaine est impressionnante, un pourcentage significatif parmi les noms inclus dans cette galerie s'affirment ultérieurement dans la vie socioculturelle occidentale, surtout française»³.

L'histoire de sa vie commence à Tchernivtsi, où il vit jusqu'à huit ans, quand il est déporté dans le camp à cause de son origine judaïque, en continuant dans des espace qui formatifs bouleversants, ainsi que la narration suit, naturellement, des sautes temporelles sinueuses, non pas une sage chronologie d'une mémoire diachroniquement construite. La mémoire, le rêve, l'imagination ont le rôle à donner une signification aux quelques événements estompés, disparates: «Des années de la guerre je me souviens très peu, comme s'il n'était pas six ans sans interruption»⁴. Ce qu'il appelle «la voix du corps» se substitue à la mémoire consciente, il va l'aider à mettre en ordre son passé dans le chemin de la réconciliation avec soi-même et à s'opposer d'une manière inertielle à l'oubli nécessaire à la guérison : «souvenir et oubli, sensation de chaos et impuissance, d'une côté, en contraste à l'aspiration

¹ Appelfeld, Aharon, Povestea unei vieți [The story of a life], Iași: Polirom, Traducere din limba ebraică și note de Any Shilon, 2009, P. 190.

² Wald, Henri, Expresivitatea ideilor [Expression of ideas], București: Ed. Cartea Românească, 1986, P. 77.

³ Milancovici, Speranța, „Problema identității și intelectualii evrei ai interbelicului românesc” [The issue of the Jewish identity and intellectuals of the Romanian interwar], Arad: „Studii de știință și cultură”, 2010, anul VI, nr. 3 (22), P. 80-85.

⁴ Appelfeld A. Povestea unei vieți..., op. cit., P. 7.

vers une vie meilleure, d'autre côté»⁵. Ce «voix du corps» revient comme un leitmotiv à fonction unificatrice dans une chronologie subjective, déformée, parce que la mémoire a ses racines dans la résonance individualisée du corps. Les intenses sensations physiques dictent la sortie à la surface des fragments de souvenir, fait qui va marquer, au niveau artistique, l'œuvre d'Appelfeld et surtout ce livre, qui n'est pas l'un du témoignage classique, mais de la dévoilement d'un processus formatif, parce que la tragédie n'a pas été vécu par l'adulte qui rationalise, rend abstrait, classifie, mais par l'enfant dominé d'émotions. «La culture est l'unité entre le langage et les paralangages. Tout autre chose est silence»⁶ (Wald 1986: 85) – c'est ce que vont devenir ses silences ultérieures aux traumatismes, comme forme de retour à la nature issue d'un inconscient désir de la refondation dans une autre culture.

Trois couches du souvenir sont identifiées de la perspective du présent: la première est l'aspect idyllique de la vie de Carpates, au milieu d'une famille composée de parents, grands-parents, oncles, tantes et cousins – souvenir dont la forte luminosité soutient la résistance ultérieure, met les bases d'une identité linguistique hétérogène, mais autant plus riche : «Là, il passe des moments de bonheur intense ; une période où la mémoire se fabrique à partir des sens et de la contemplation. C'est, par exemple, la surprise d'entendre ses grands parents parler Yiddish, une langue qu'il ne connaît pas, lui dont la langue maternelle est l'Allemand» (Couton: <http://www.arkheia-revue.org/Histoire-d-une-vie-de-Aharon.html>); la deuxième couche est la blessure et l'énorme cicatrice de la guerre; la troisième couche, consistante, à sous-divisions d'un trajet vers stabilisation, ce sont les années passées en Israël. À chacun correspondent des différents rapports linguistiques, mélangés, franchis par le langage défensif du silence du camp et de la longue expérience post-camp, au discret silence de la maison calme de Tchernivtsi et la prédilection pour le silence du grand-père maternel ; donc les mots dépassent la fonction technique en sondant les secrets du moi caché : «Language is the most technical of the message systems. It is used as a model for the analysis of the others. In addition to language there are other ways in which man communicates that either reinforce or deny what he has said with words. Man learns to read different segments of a communication spectrum covering events of a fraction of a second up to events of many years»⁷. L'absence des mots pendant l'enfance d'avant la ghettoïsation et de la déportation est, dans la perspective d'auteur, le signe du charme dont il se laisse inclure dans les divers contextes. Dans la perception de l'enfant, une autre forme de silence est le manque de l'initiation profonde dans la foi juive: «Les gens restent sur les bancs et il se taisent. Ils se taisent parce qu'ils ne savent pas se prier, je me rends compte avec douleur»⁸. Les visites à la synagogue en accompagnant son grand-père sont des moments naissants du contact avec l'identité ethnique-religieuse dans le sens de la tradition, qui vont continuer plus tard, en Israël, en parcourant les diverses étapes de prise en charge. À côté du grand-père maternel, *Onkel* Félix est un autre repère du passé traditionnel et religieux: segments de rituel, par exemple la couvreur de la

tête à *kippa* avant toucher un livre hébraïque font la connexion entre le mot écrit et une certaine communauté. Il utilise également proverbes de Talmud et proverbes latins selon les circonstances de la vie. Dans le ghetto et dans le camp l'absence des mots est le signe de la normalité, la garde de la cohérence intérieure; l'éclat à l'extérieure signifiait la faiblesse, le déséquilibre: «J'ai reçu la méfiance vis-à-vis de mots dans celles années-là. L'écoulement du flux verbal éveille des soupçons. Je préfère le bégaiement, qui me fait entendre le conflit et l'angoisse, l'effort pour purifier les mots, le désir à donner quelque chose de soi-même. Les phrases polies, qui coulent réveillent en moi une sensation d'impureté, d'ordre qui essaie à couvrir une vide, une nudité»⁹. L'immensité du silence camouflant des traumatismes sera noyée dans un océan compensatif de mots, dont le sens le jeune Appelfeld ne le comprend pas. La mort de sa mère et de son oncle, Félix, dans le ghetto marque la fin de son enfance. Le son aigu de sa mère avant la mort est une forme à annuler le langage articulé, en traduisant d'une manière apothéotique la désarticulation d'un monde extérieure et intérieure, qui ne va se recomposer que plus tard.

La mémoire composée par des alluvions détecte un point de départ (à l'âge de quatre ans) dans un élément linguistique – le mot *Erdbeern*, crié par sa mère dans l'une de leurs promenades dans les forêts ombragées des Carpates, mots superposé à l'image des toniques fruits rouges; l'image de la mère tuée dans le ghetto se lie de la langue allemande, pendant que l'image des grands-parents se lie de la langue yiddish, parce que un autre mot, *mestameb*, fait sortir la mémoire involontaire des associations: «Ma mère et moi nous parlons en allemand. Parfois il me semble que pour ma mère la manière à parler de mes grands-parents est embarrassante et elle préférerait de ne pas entendre leur langue»¹⁰. L'utilisation de l'allemand est une forme de prendre la distance par rapport à la tradition, d'urbanisation démonstrative, construite, quand même, sur les fondements d'une vieille culture, niée par le père; Juif totalement assimilé et estampée, discrètement, par la mère. L'yiddish et l'allemand sont les langues de la famille, pendant que l'ukrainien est la langue du milieu où sa famille est arrivée, à un moment donné, dans le passé. La servante ruthénienne l'enseigne des mots dans sa langue maternelle, mélangée, elle-même, après des années passées dans une famille juive, des mots de sa langue et des mots en yiddish. Une autre langue du milieu social est le roumain (il va apprendre cette langue aussi, à un niveau considéré par lui-même comme insatisfaisant), après le passage de l'entière Bucovine sous l'administration roumaine, quand cette langue devient une langue officielle: «Nous avons été entourés par quatre langues qui vivaient en nous dans une sorte d'étrange symbiose, en se complétant harmonieusement. [...] Ces quatre langues ont créé ensemble une nouvelle langue, riche en nuances, en contrastes, en humeur et en satire. Dans cette langue il y avait beaucoup de la place pour des sensations, des délicates nuances sentimentales, de la fantaisie et des souvenirs. Ces langues ne vivent plus en moi aujourd'hui, mais je sens encore leurs racines dans mon âme»¹¹. Parfois il est suffi un seul mot

⁵ Ibid., P. 9.

⁶ Wald H. *Expresivitatea ideilor...*, op. cit., P. 85.

⁷ Hall E. T. *The Silent Language*, New York, Fawcett World Library, 1969, P. 38.

⁸ Appelfeld A. *Povestea unei vieți...*, op. cit., P. 22.

⁹ Appelfeld A. *Povestea unei vieți...*, op. cit., P. 132.

¹⁰ Ibid., P. 14.

¹¹ Ibid., P. 139.

pour revoir magiquement des tableaux entiers». Il va ressentir la division plus tard, en Israël, où «il se disputer plusieurs fois avec les instructeurs de jeunes, envoyé en Palestine. Ils demandaient pour l'hébraïque, il plaidait pour l'yiddish»¹². Le détachement d'une langue et l'apprentissage d'une autre langue est, le plus souvent, une forme de prise en charge d'une nouvelle identité, une forme de l'oubli de l'ancienne.

Ceux qui se sont échappés de l'enfer de l'Holocauste vont suivre, une fois arrivés sur la Terre Sainte, un véritable rituel de la guérison et comme partie du rituel est l'apprentissage et la prise en charge de la langue hébraïque, aussi – qui pour Aharon Appelfeld va se superposer à la clarification de sa vocation artistique. Pour l'émigrant/l'immigrant ne n'importe quelle nature, la formation d'une nouvelle personnalité artistique et l'expression artistique de cette nouvelle construction connaît une succession de dissociations, d'associations, de négations et de retours au monde d'où ils sont issus et dont les racines ne peuvent pas être extirpées que formellement : «l'identité narrative/lyrique et l'identité argumentative (logique) ne représentent que des aspects fragmentaires de l'identité personnelle. Chacun de ces paliers déterminent des attitudes distinctes, autant concernant l'éthique, que le goût, le juste, ou des autres normes de ce type. En conclusion, le problème de l'identité et le modèle de référence de l'être à cette identité, dans le monde du texte, devient une forme de circonscription de la personnalité de celui-là»¹³. En parcourant des différents espaces linguistiques et culturels (le Tchernivtsi ukrainien et roumain, le camp de Transnistrie, l'Ukraine après il parvient à s'échapper du camp, l'Italie, l'Israël), il n'est pas conscient de sa scission identitaire qu'une fois arrivé en Israël. Le journal de l'enfant âgé de quatorze ans, arrivé dans un pays qu'il doit le prendre comme son pays d'origine et de retour, de reconstruction de son identité – a un aspect de mosaïque, contenant des mots et des fragments d'énoncés, mais non pas des phrases complètes, cohérentes, en allemand, en yiddish, et en ruthène, «des cris étouffés d'un adolescent à l'âge de quatorze ans, qui avait oublié toutes les langues connues en avant et qui est resté sans aucune possibilité d'expression»¹⁴. Si les quatre langues de l'enfance (l'allemand, l'yiddish, le ruthène et le roumain) s'étaient sédimentées normalement à l'âge de l'enfance, autour de la langue maternelle, créant d'abord une langue de l'émotion issue de la réalité, au dehors de laquelle il n'existe pas un art authentique, que l'on constate plus tard Appelfeld, les langues de l'année 1946 de Palestine lui semblaient exotiques, mais sans racines dans la réalité émotionnelle, sans passé assumé, sans la nécessaire base de construction, qui est la langue maternelle: «Sans une langue maternelle, l'homme est estropié»¹⁵, parce qu'elle offre le confort moral et émotionnel de l'appartenance: «Les langues apportées avec moi se dissipaient, l'hébraïque apprise à grands efforts n'était encore couramment. Mais le plus difficile à supporter était le sentiment du manque d'appartenance»¹⁶ – un inhérent avenir qu'il ne peut pas le fixer. Dans les kibboutz créés à but thérapeutique, pour extirper le passé traumatique, l'utilisation des langues maternelles des gens arrivés là a été

interdite – comme une prise de conscience du fait que ceux-ci constituent l'un des ingrédients fondamentaux de l'identité. La mère et la langue maternelle devient symbiotiques dans le souvenir du narrateur; la mort de la mère au début de la guerre est le signe de la désagrégation qu'il ne peut pas encore la séparer conceptuellement dans la tragique métamorphose des années qui vont suivre. L'interdiction de la langue maternelle produit une résection de l'extériorisation qui peut dissimuler ce qu'il se passe dans la vie intérieure, ainsi que les traits de caractère deviennent plus transparents. Le moi se transforme, pour Appelfeld, dans une prison intérieure d'où il sort pendant les rares moments quand il trouve des partenaires de dialogue dans les langues de son enfance. En refusant l'immédiate acquisition d'un argot hébraïque, comme ils ont fait ceux qui se sont adaptés rapidement au nouveau milieu, parce que «le bavardage est une bruyante manifestation de la silence»¹⁷, il préfère à choisir l'expectative de la pénétration dans la profondeur de la nature de la nouvelle langue, alternant la haine à l'hésitation et à l'enthousiasme, en comprenant que le remplacement d'une langue maternelle à l'autre suppose une complexe contextualisation, culturelle, de civilisation de la compréhension de la nouvelle langue: «Sans une langue, l'homme ne parle pas. Ma langue maternelle, que j'avais assez aimée, est morte en moi après deux ans passée dans le pays. [...] Dès que je suis arrivé en Palestine, je hais ceux qui essaient m'imposer la langue hébraïque, et maintenant, après la mort de ma langue maternelle, mon aversion envers ceux-ci s'est agrandie»¹⁸. Il ne manque pas les dilemmes moraux dans la relation avec sa langue maternelle: l'allemand est la langue des tueurs de sa mère, donc le renoncement à celle-ci devrait être un geste de concrète protestation, aussi. Complexé, pas encore préparé pour oublier sans passé et se reprochant une mentalité de diaspora, en sentant que les notions élémentaires d'hébraïque vite assimilées ne sont pas suffisantes pour se reconstruire, il apprend de Dov Sadan que la plus part des écrivains importants de l'Israël sont bilingues. Les sédiments anciens, le complexe de la diaspora est sont assimilés à la faiblesse et à l'indolence, donc l'yiddish, la seule langue qui lui provoquait des émotions, qui lui donnait le sentiment de l'appartenance (une langue orpheline se retrouvait dans une similaire identité), qui l'aide récupérer ses racines sans lesquelles les nouvelles ne pouvaient plus se manifester. La recherche et le retrouve des parents spirituels – le philosophe Gershom Scholem et de l'écrivain Samuel Aragon – vont l'aider à clarifier ses options, à se reconstruire après une longue désintégration, réévaluant la littérature yiddish conformément à sa structure intérieure et en fonction des transformations subies; l'option pour la littérature est faite dans le moment quand il comprend qu'elle est «la mélodie de la foi perdue»; elle doit être une sublimation de la vérité, ainsi que son journal de la fin des années '40 et le début des années '50, les pont de repère de temps en temps, sont l'image d'une réalité en symbiose à la langue utilisée, fragments issus spontanément de la mémoire, expériences qui semblent, initialement, à ralentir l'intégration, mais qui vont le transformer dans un être humain authentique: les souvenirs sur la maison parental et

¹² Ibid., P. 100.

¹³ Milancovici S. „Problema identității...”, op. cit., P. 81.

¹⁴ Appelfeld A. Povestea unei vieți..., op. cit., P. 137.

¹⁵ Ibid., P. 138.

¹⁶ Ibid., P. 176.

¹⁷ Wald H. Expresivitatea ideilor..., op. cit., P. 84.

¹⁸ Appelfeld A. Povestea unei vieți..., op. cit., P. 143.

sur la maison des grands-parents sont en allemand et en yddish, et ceux sur la construction de la vie en Israël sont en hébraïque, la qualité de la langue suivant la profondeur de l'intégration, dès couches superficielles vers les couches profondes, de l'imitation vers la réelle acceptation, dans toutes les articulation d'une personnalité créatrice, au-delà des idéologies limitatives, vis-à-vis desquelles il refuse à se rallier aveuglement pour ne trahir pas le soi-même, donc une admirable honnêteté dans la vie et dans l'œuvre: «Mais plus que tout, j'ai lutté à apprendre la langue hébraïque, que je désirais à l'adopter comme langue maternelle. Dès l'âge précoce et en ne sachant pas encore que la destinée va me porter vers littérature, j'avais senti instinctivement que sans une intime connaissance de la langue hébraïque, ma vie sera superficielle et minable»²⁰.

Le temps passé dans le service militaire est un moment tournant de sa vie; pendant cette période il vit la révélation du fait qu'il ne doit pas faire des efforts pour oublier ou pour se souvenir. Ce qu'il est destiné à rester et à constituer une base de l'avenir il va rester. Ce qu'il est destiné à l'oubli il va se noyer pour toujours. L'oubli et le souvenir ne peuvent pas se manifester que spontanément, n'importe quelle manipulation devenant facteur d'inhibition. L'émotion (positive ou négative) est spontanée, est une forme maîtriser d'une manière profonde les sens du monde: «par la parole, les émotions et les perceptions deviennent les connotations et les dénnotations des significations linguistiques et ainsi commence la compréhension du monde et son appréciation»²¹. Le mot et concret eu abstrait au même temps, c'est pour cette raison que l'approche de la nouvelle langue en contexte culturel, pas strictement technique, et la seule durable et crédible, parce que «seulement les sentiments et les idées issues de quelque chose de concret ont le droit à exister»²² ou «La destinée de l'abstrait est de se coller de toit pour un moment, pour disparaître dans le seconde. Seulement les mots qui créent des images restent dans ta mémoire. Tout autre n'a aucune importance»²³. Théories antagonistes at CNCS indexed Publishing houses; 3 chapters in collective volumes at accredited publishing houses; 5 articles indexed ISI and 2 studies indexed ERIH INT2; 36 papers in proceedings volumes with international scientific committee; 60 papers in BDI indexed volumes; 2 articles in Honorem volumes, published at known publishing houses; 24 articles in national magazines; 30 chronicles and book reviews; I identified 60 quotations, chronicles and references to my books and articles.

Carmen Derebush. The Perception of One Another in the Construction of the Self. Case Study. The paper examines how language builds an ethnic and artistic identity before, during and after the concentration camp experience, in the book having an autobiographical content, *The Story of a Life* by Aharon Appelfeld. His childhood languages-German (native language), Yiddish (his grandparents language), Ukrainian sprinkled with Romanian words (official languages of social environment, especially the city of Czernowits) are the stable roots looking for a new assumed identity in Israel through the Hebrew language learned in a cultural context.

Key words: trauma, camp, plurilingualism, multiculturalism, identity.

Кармен Дерешуш. Сприйняття одне одного в контексті становлення особистості. Проблемне дослідження. У статті розглядається те, як мова буде художню і етнічну ідентичність рік до, під час і після досвіду концтаборів, в книзі автобіографічного змісту Аарона Аппельфельда «Історія

життя». Мови його дитинства мають стійке коріння в пошуках нової передбачуваної ідентичності в Ізраїлі, завдяки урокам івриту, в культурному контексті. Три шари пам'яті повинні бути визначені в світлі сьогодення: по-перше, ідеалізація карпатського життя, посеред сім'ї, що складається з батьків, бабусь і дідухів, дядечків, тіточок, кузенів - спогадом сильної співприсутності, яка підтримує подальший опір, закладає основи накопичився мовної самобутності, але з більш багатим досвідом; другий шар - рани і величезні військові шрами; третій шар, відповідно до траєкторії, - перебуває на шляху підрозділів стабілізації, це роки, проведені в Ізраїлі. Кожен шар відповідає глобально іншій мові.

Для будь-якого емігранта / іммігранта, формування нових художніх особистостей і виразів викликає послідовність дисоціації, асоціацій, повернення в світ відмов, що він залишив і чие коріння не може бути викоринене інакше, ніж формально. Перетинаючи різні мовні і культурні простори (український, румунський, тобто рік у Чернівцях, табір з Придністров'я, Україна після втечі з табору, Італія, Ізраїль), він не знає про встановлення плетива ідентичності, як колись в Ізраїлі. Якщо чотири з мов (ідиш, німецька, русинська та румунська) огортали його природно, у віці дитинства, навколо рідної мови, створення початкових мовних емоцій, приходячи від реальності, поза якою Там немає справжнього мистецтва, але й засвідчується Аппельфельдом пізніше, то мови 1946 в Палестині, здаються екзотичними, але без коренів в емоційної реальності, без минулого, без необхідного фундаменту, на якому передбачається подальше будівництво, що є рідною мовою.

Ключові слова: травма, концтабір, багатомовність, мультикультуралізм, ідентичність.

Carmen Dărăbuș - Studies: "Babes-Bolyai" University, Cluj-Napoca, Romanian-French, Ph.D. in Literature, University of Bucharest, Master's degree in Sociology – University of Bucharest. Work Place and Position: Assoc. Prof. Technical University of Cluj-Napoca – North University Center Baia Mare, Faculty of Letters. Romanian language lecturer (foreign lecturer) - University of Novi Sad – Serbia, and "Cyril and Methodius" University, Skopje - Macedonia. Fields of research: Comparative Literature, Cultural Studies, Cultural Anthropology. I have published. 7 books as unique author, one as co-author, all published at CNCS indexed Publishing houses; 3 chapters in collective volumes at accredited publishing houses; 5 articles indexed ISI and 2 studies indexed ERIH INT2; 36 papers in proceedings volumes with international scientific committee; 60 papers in BDI indexed volumes; 2 articles in Honorem volumes, published at known publishing houses; 24 articles in national magazines; 30 chronicles and book reviews; I identified 60 quotations, chronicles and references to my books and articles.

Кармен Дерешуш – доктор філологічних наук, доцент Технічного університету м. Клуж-Напока, Центрального Північного університету м. Бая-Маре, Університету Нови-Сад (Сербія), а також Університету "Кирила і Мефодія" в Скоп'є (Македонія) (викладання румунської мови). Сфера наукових інтересів: порівняльна література, культурологія, культурна антропологія. Публікації: 8 книг, з яких 1 у співавторстві, всі опубліковані роботи індексуються в CNCS; 3 розділи у колективних монографіях; 5 статей у журналах, які індексуються у ISI і 2 у журналах, що індексуються у ERIH INT2; 36 статей у міжнародних журналах; 60 статей у журналах, які індексуються у BDI; 24 статті - в національних журналах; 30 рецензій і оглядів книг; 60 праць містять хроніки цитувань і посилань.

Received: 21. 03. 2017

Advance Access Published: April, 2017

© C. Derebush, 2017

¹⁹ Ibid., P. 143.

²⁰ Ibid., P. 151.

²¹ Wald H. *Expresivitatea ideilor...*, op. cit., P. 77.

²² Appelfeld A. *Povestea unei vieți...*, op. cit., P. 191.

**СОЦІАЛЬНО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ СЕГМЕНТИ ПАМ'ЯТІ
 ПРО ПРЕДКІВ**

Василь ІВАНЧУК

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника
 Івано-Франківськ (Україна)
 vasylivanchuk994@gmail.com

**SOCIAL EXISTENCIAL SEGMENTS OF MEMORY
 ABOUT ANCESTORS**

Vasyl IVANCHUK

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
 Ivano-Frankivsk (Ukraine),
 Researcher ID A-9748-2017
 ORCID.ORG 0000-0002-8145-6960

Василий Иванчук. Социально-экзистенциальные сегменты памяти о предках. В статье анализируются пределы родовой мемориальной информации, культурная трансмиссия и родовое наследование как элементы антропологии памяти гуцулов о предках. Рассматриваются ассоциативные элементы-символы как средства этнизации и ретрансляции родовой памяти.

Ключевые слова: память, нарратив, культурная трансмиссия, ретрансляция, наследование, этнизация, родовая память, гуцулы.

Topicality of the theme. Due to the gaining of the independence by Ukraine, the reconsideration of historical narrative has been highlighted. Especially acute became the problem of national identity, the paramount part of which is its historic national identity. According to the French researcher Jacques Le Hoff, “memory is basic part of what has recently been called individual or collective identity”, and the search for identity “is one of the main activities of contemporary units and societies”¹.

The structural component of historic memory is ethnic historic memory which can be revealed in the memories about ancestors. In its turn the important part of the identity is the process of ethnization which is provided by intergenerational cultural transmission.

The regional state peculiarities have a major impact on the formation of the memory pattern of Ukraine in general. Since Ukraine consists of several ethnic regions, that due to historic circumstances gained certain distinctive features, therefore beside overall state memory pattern, there are local ones².

In domestic science we have only little information about issues related to the memories about ancestors, ge-

netic cultural inheritance and local memory patterns, that is why the attempt to outline several memory segments about the ancestors based on hutzul ethnographical region is made in this survey.

Aim of the research. The aim of the article is the survey on hutzuls' anthropological memories. The set aim includes solving such tasks as:

To outline the borders of genetic memories about the ancestors;

To find out how cultural transmission and genetic inheritance function;

To analyze associative repetitive elements-symbols of family memory.

Analysis of the last research. The issue of historic memory is the research work of Ukrainian scientists and representatives of foreign Ukrainian centres such as: I. Hrytzak, L. Zashkilniak, I. Shapoval, I. Zerniy, A. Kyrydon, L. Nahorna, I. Hyrych, O. Udod and others³.

In western science the works of the following researchers are devoted to the separate aspects of the issue: M. Khalbvaxa, F. Yeyts, P. Nora, J. Assmann, P. Konneron, Y. Riuzen, A. Assmun, Z. Mink, P. Khutton⁴.

¹ Zh. Le Hoff. Istorii i pamiat [History and Memory], Per. s angl. A. Gronowska, D. Stryjczyk. PAUL Natsionalnyi, Varshava, 2007, P. 155.

² Lyubovets' O. “Natsional'na pamyat' v Ukrayini: rehional'nyy aspekt” [National memory in Ukraine: district aspect], *Natsional'na ta istorychna pam'yat'*, 2013, Vol. 6, P. 117-125.

³ Hrytsak Ya. Zhyttya, smert' ta inshi nepryemnosti: statyi ta eseyi [Life, death and other mishaps: articles and essays], Kyiv, Hrani-T, 2010, 232 p.; Zashkil'nyak L. “Istorychna pam'yat' ta istoriohrafiiya: metodolohichni aspekty vzayemodiyi” [Historic memory and historiography: methodical aspects of interaction], *Natsional'na ta istorychna pam'yat': Zb. nauk. prats'*, Vol. 2, K.: DP «NVTs «Priorytety»», 2012, P. 219.; Shapoval Yu. “Polityka pam'yati v suchasnyy Ukrayini” [The memory policy in modern Ukraine], *Hromadyans'ka osvita*, 2008, Vol. 36, P. 7-11.; Zerniy Yu. “Derzhavna polityka pam'yati v Ukrayini: Stanovlennya ta suchasnyy stan” [State memory policy in Ukraine: Establishment and modern condition], *Stratehichni priorytety*, 2008, Vol. 3, P. 41-51.; Kyrydon A. “Kontsept “istorychna pam'yat'”: varyatyvnist' definyuvannya” [Conception “historic memory” variety of definition], *Mizhnarodnyy zbirnyk naukovykh prats'. Seriya: Istoriya, mizhnarodni vidnosyny*, 2009, P. 112-116.; Nahorna L. “Istorychna pamyat': teoriyi, dyskursy, refleksiyi” [Historic memory: theory, discussion, reflexion], Kyiv, IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, 201, 328 p.; Hyrych I. “Kontseptual'ni problemy istoriyi Ukrayiny” [Conceptual problems of Ukrainian history], *Navchal'na knyha – Bohdan*, 2011, 224 p.; Udod O. “Istorychna pam'yat' v Ukrayini ta yevropeys'ki tsinnosti” [Historic memory and European values], *Ukrayina KhKh st.: kul'tura, ideolohiya, polityka*, Kyiv, Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2009, Vol. 15, P. 3-10.

⁴ Khal'bvaks M. Sotsyal'nye ramky pamyaty [Social memory frames], M., 2007, 348 p.; Yeyt-s F. Mystetstvo pam'yati [Memory art], Universytet-s'ka knyha, 1997, 167 p.; Nora P. Vsemyrnoe torzhestvo pamyaty. Neprykosnovenny zapas, 2005, 41 p.; Nora P. «Pokolenye

The weighty contribution to the conception studies belongs to the contemporary Polish historic science. The works of M. Kurkovska-Budzan⁵ are valuable.

Report of the main material. The survey has revealed that the memory about the past generations consists of two basic parts:

1) Open memory (living) – the one which exists in a living ethnophore and reflects the information about separate family members and their relatives. Such type of memory, as a rule, remains at the subconscious level. Reminiscence about the life of a separate relative is a revelation of such a memory segment. The exception of a living memory practical act is a commemoration within Christian-church traditions. This memory finds its source of vitality in the remembrance places as well as in personal things of the ancestors namely accessories, clothes photographs and others.

2) Closed (hidden) memory is contained in ritual customary culture and is based on ancestors' culture. The cult of the deceased takes its origin in mythological conscious and reaches back to the prehistorical times⁶. Major part of today's rituals functions as commemoration and immortalization of the progenitors involuntarily. Hidden memory is reflected in rituals and is contained in a family as well as in calendar rites.

Thus by memory about ancestors we understand not only memoirs of a single ethnophore about his deceased relatives but also all hidden and open segments of memorial information (culture).

In the process of research, the following memory segments about the ancestors were singled out: the memory about the first ancestor, memory about a concrete person, cultural transmission and genetic inheritance (a house, land, personal things, photographs, professional occupation, name and surname).

The given division is quite conventional because in order to take into account the whole specter of memorial revelations that contains information about the deceased relatives, one needs to understand that it is a lengthy and massive process which demands unknown amount of field trip.

One of the basic features of the memory phenomena is its time and space limits. The theoretical explanation of the given thesis can be found in Moris Khalbvax's works who states that the memory has certain limits⁷.

Our research highlights any saved information about whole generations or its separate representatives. In this case the information about the first ancestor serves as the furthest point of memory about ancestors.

Our survey shows that most asked respondents (8 out of

10) lost the memory about their first ancestor, some of them knew about the fourth more rarely the fifth generation (3 out of 10). It should be mentioned that only 2 out of 10 have some half legendary information about their ancestors – the founder of the pedigree. Thus Iatzeniuk Halyna is convinced her first ancestor comes from Zaporizhska Sich. Not considering that her theory is based on stories, so it can not be verified, the point here is the ethnophore's belief in this story, as the last one is the product of the memory. The respondent told her own version of her pedigree origin: "Father told us that his lineage came from those men who managed to escape from Zaporizhska Sich. When Kateryna destroyed Sich many of the kozaks settled in the Carpathians"⁸.

It should be pointed out that some of the questioned people researched and are still researching their genesis. Such research is stimulated by interest in the history of their origin that is why it is not about proving their inheritance or other rights.

The researched genealogical tree allows to claim the existence of a separate genealogical historic narrative. This kind of narrative forms memory monolith, as the last one is written on a paper or other material object and is able to live during dozens of generations unlike the oral memory.

In most cases the informants, talking about the previous generations, refer to exclusively oral information transference, which means there is a major addition of subjective part in the narrative.

It should be highlighted that the saved mythologized oral retellings and half-legends about the origin of the family accomplish two tasks. On one hand they reinforce the memory about the great-grand relatives and on the other hand, they make the characters of the ancestors heroes⁹.

The practical aim of such kind of everyday life populism lies in social family strengthening within village community limits.

Only one out of thirty respondents, appealing to the family past tried to search the history of the ancestors with the help of scientific techniques. In particular, the resident of Verkhovyna town Krechunyak Iuriy made an attempt to track the etymology of his own surname. Using the method of onomastyka he discovered that his surname is connected with the residential area of Krechuneve (Horodenkivkuy district of Ivano-Frankivsk region) which was burnt down by the Tatars in the 60-s of the 16th century¹⁰.

It goes without saying that the respondent's memory contains the largest amount of information about the ancestor with whom the informant had the lengthiest

Vsemyrnoe torzhestvo pamyaty. Neprykosnovennyi zapas, 2005, 41 p.; Nora P. «Pokolenye kak mesto pamyaty» [Worldwide memory celebration], *Novoe lyteraturnoe obozrenye*, Kyiv, Vol. 30, 1998, URL: <http://magazines.russ.ru/authors/n/nora>; Assman J. Cultural memory: letter, memory about the past and political identity in developed ancient cultures. Moskva, Movy slov'yans'koyi kul'tury, 2004, 368 p.; Konnerton P. Yak suspil'stva pam'yatayut' [How societies remember], Kyiv, Nika-Tsentr, 2004, 184 p.; Ryuzen Y. Novi shlyakhy istorychnoho myslennya [New ways of historic thinking], L'viv, Litopys, 2010, 358 p.; Assman A. Prostory spohadu. Formy ta transformatsiyi kul'turnoyi pam'yati [A memoir space. Forms and transformations of cultural memory], Kyiv, Nika-Tsentr, 2012, 440 p.; Mink Zh. Pereosmyslennya paradyhmy sotsial'noyi pam'yati [Rethinking of paradigm of social memory], *Mizh prymyrennyam ta reaktyvatsiyeyu konfliktiv mynuloho v Yevropi*, 2008, URL: <http://www.day.kiev.ua/258034>; Khatton P. Ystoriya kak yskusstvo pamyaty [History as a memory art], Sankt-Peterburg, 2004, 422 p.

⁵ Kurkovska-Budzan M. Informator, świadek historii, narrator: kilka wątków epistemologicznych i etycznych "oral history", Warszawa: Wrocławski Rocznik Historii Mówionej, 2011, P. 9-34.

⁶ Zelenyn D. Vostochnoslavijskij etnografija [Vostochnoslavyanskaya etnografija], Moskva, "Nauka", 1991. P. 230.

⁷ Khalbvaks M. Sotsyal'nye ramky pamyaty [Social memory frames], P. 38.

⁸ The respondent's testimony of Yatseniuk Halyna, villager Iltsi, Verkhovyna district, Ivano-Frankivsk region, 1962, secondary education, private entrepreneur, Recorded by Ivanchuk V. P. 16.07.2015, P. 2.

⁹ Ibid., P. 3.

¹⁰ The respondent's testimony of Krechuniak Yurii, resident of urban-type settlements Verkhovyna, Verkhovyna district, Ivano-Frankivsk region, 1954, secondary education, regional ethnographer. Recorded by Ivanchuk V. P., 08.05.2015, P. 3.

amount of information about the ancestor with whom the informant had the lengthiest relationship and also about the one who died relatively recently. So it is quite natural when the respondent recounts rather less amount of memorial information, telling about his grandmother or great-grand mother than about his own mother.

The memory about a particular person in ethnophore's narrative is linked to a certain family event. Respondents, telling about their ancestors, involuntarily pay attention to the four aspects of a person's life: birth, marriage, housekeeping (land) death (high rate of death). Systematic repeat of these moments is caused by the fact that the ethnophore loses the track of historic time and often replaces the chronology with the order of events. Taking this into consideration, the most life turning moments of the past are stored most vividly in the memory. Getting deep in their memoirs, the respondents link certain events to the family history. For example, talking about innovation into the customary culture of a particular element, the following is said: that happened before the wedding and this – before the death of a relative, etc¹¹.

It should be mentioned that the respondents' narrative is filled with the concept of land. Mocan Halyna's story is the example of association of the past events with the previously mentioned notions: "My ancestors mainly worked in the field. My father's grandmother comes from the Yurinchuks. There were thirteen members of the family. Thus three of them died and ten grew up to be adults. They got married, went to the weddings. Most of them worked in the field and live on their piece of land"¹².

In the respondents' stories we can see exaggeration and glorification of their ancestors' image, the attempt to give them features which are valuable in the hutzul community. Similar exaggerations become most visual in the memory segment about a particular person. The most spread theme, that contemporary hutzuls are proud of, is the theme of fight for motherland, Ukrainian sovereignty and opposition to foreign conquerors¹³.

The idealization of an ancestor's image is supported by the fact that none of the questioned respondents criticised his great grand relatives in their narrative¹⁴.

Answering the question of topicality of the studied theme it would be a mistake to omit the concept of passing cultural everyday life experience. We are not going to talk about enculturation or ethnization as holistic phenomenon but only about those segments which are connected with their ancestors¹⁵.

The means of transference of memory about ancestors genetic communication which is realized through the re-translation of information from teacher to pupil, from parents to children from the elder generation to the younger one. Translation or channel of passing genetic information is lineage representatives as memory bearers.

By cultural transmission we understand the process due

to which culture is passed from previous generations to next ones by learning. Consistent change of cultural development cycles within a certain people limit or a country, must happen in the way that only basic elements must be passed from one generation to the next and changed only the secondary ones¹⁶.

As a rule, cultural-domestic inheritance in the hutzul ethnic environment is realized through the definite formula: from father to son from teacher to pupil. In the research the main attention is focused on a father as an ancestor, the bearer of ethnical information as well as on pupil as the elder ones pass on traditions and customs and the younger ones recreate them in the modern practice and retranslate them in memory.

One of the forms of passing domestic customary and family memory in the hutzul environment is family gatherings. Family meetings are and remain hutzul form of leisure. This kind of rest was only possible on holidays that was caused by society traditions. Routine and regulation of workdays made such gatherings impossible. Some of them were possible on family celebrations (childbirth, Christianization, weddings) family gatherings and communication are designed to regulate and fill the routines of holidays as well as weekends. According to it we can state that intergenerational communication was the form of leisure and rest.

Focusing on family communication is conditioned by the fact that such gatherings accelerated cultural transmission and to a great extent were devoted to memory about ancestors. The evidence of the last thesis is the story of Martyschuk Vasylyny: "we gather on holidays and name days. My grandchildren often ask me about the past, about grandfather and grandmother or how people used to live..."¹⁷.

Living family representatives and relatives are favourable for saving memories about the ancestors. Family celebrations nourish memoirs about unity of origin and for new family members become the so called initiation into family social space. Summing up, the family communication is the source of saving memory about the past generations.

A separate form of transmission between generations is genetic inheritance meaning material as well as spiritual and moral part. In particular, we have singled out the following categories of intergenerational inheritance: house, land, personal things, photographs, occupational activity, spiritual culture (music, songs, theatrical acts, moral values, religious believes, names and surnames).

House and land are analysed by us in other scientific survey, thus the main part of attention is paid to the rest of segments of family transmission.

Inherited personal things are considered by ethnophores the symbols of family and are visual association with a particular ancestor. Among the personal things we consider

¹¹ The respondent's testimony of Mogan Halyna, resident of urban-type settlements, Verkhovyna district, Ivano-Frankivsk region, 1969, secondary education, museum guide. Recorded by Kostyuchok P.L. and Ivanchuk V.P. 07.05.2015, P. 2.

¹² Ibid, P. 3.

¹³ The respondent's testimony of Slyvchuk Dmytro, villager Iltsi, Verkhovyna district, Ivano-Frankivsk region, 1930, primary education, pensioner. Recorded by Ivanchuk V.P. 17.07.2015, P. 2-3.

¹⁴ The respondent's testimony of Kravchuk Maria, villager Kosmach, Kosiv district, Ivano-Frankivsk region, 1935, primary education, pensioner. Recorded by Ivanchuk V.P. 13.07.2016, P. 4.

¹⁵ Sadokhin A. Ethnology: Textbook for university students, 2th edition. M.: Publishing center «Academia», 2003, P. 260.

¹⁶ Kravchenko A. Culturology: Textbook for university students. 3th edition, Moskva: Academic project, 2001, P. 87.

¹⁷ The respondent's testimony of Martyschuk Vasylyna, villager Zelene, Verkhovyna district, Ivano-Frankivsk region, 1956, secondary technical education. Recorded by Ivanchuk V.P. 05.04.2015, P. 4.

The research discovered that there is a small amount of hutzul family accessories which is connected with the low financial way of life in this region. The respondent Potiak Halyna explained the absence of family accessories this way: "Expensive things did not remain but also there was nothing to be remained. There were eight children in our family, we did not have gold, besides, gold was not fashionable at those times"¹⁸.

We should remember that personal accessories are elements of burial ritual. In particular, even nowadays the custom to put wedding ring on a deceased person or other jewellery is preserved. This is motivated by the belief in afterlife. This is supported by Semchuk Hanna's story, the resident of Kosmach village: "My aunt had a gold bracelet. As she was dying she told us: "I leave you all the land the house, the animals but this bracelet must be with me, because it will seem to me that my brothers, who presented me with it, are there with me. So we put that bracelet into her tomb"¹⁹.

The meaning and value of relics-symbols is also supported by Semchuk Hanna's narrative: "My son has got silver zhardy from his aunt and they are relics and he would not sell or change them for the world. They must be passed from generation to generation"²⁰. Things that were left for descendants depended on ancestors' occupation. Respondent Mukoviychuk Olena described her inheritance from her ancestors: "From my grandpa I got wooden deer horns. He was a carpenter. From grandma I got sheepskin coat because she was a skinner"²¹.

Hutzuls try to save inherited things because they can be used in practice. Hutzul uniforms continue to play one of the most important parts in family and calendar rituals. According to the research hutzul ancient clothes is far more valuable than the modern one in their social community. According to respondents, hutzuls take pride in their inherited ethnoclothes as a part of affirmation.

The element of memorial genetic culture is hutzul embroidery which also retranslates the genetic information and is a means of ethnization.

Taking into consideration the local variety of techniques and multimeanings of patterns, all of them become the object of genetic memory as they were directly connected with the ancestors. Martyschuk Vasylyna the resident of village Zelene told about her inherited embroidery: "I have got an embroidered shirt from the last generations. Later I will pass on this shirt to my grandchildren"²².

The narrative of Kravchuk Mariya the resident of Kosmach village is also evidence of clothes inheritance: "My grandparents left me Sardak from 1892. I wear it on Christmas holidays when it is really cold"²³.

Actuality or practicality of genetic clothes is revealed in

Cherkaliuk Halyna's story, the resident of Zelene village: "I have got zhardy from my grandma, also coins with Maiya Theresa's image. They were called Austrian around here. We wear them together with hutzul clothes and they are passed from generation to generation"²⁴.

It can be stated that modern Hutzuls understand the meaning of cultural inheritance, especially ethnoclothes as a part of it. Proper care for the inheritance and the passing of it to the future generations is considered to be contemporaries' duty.

Symbols, which contain information about a certain lineage representative and are exposed to genetic transmission, are awards. Taking social political events of the 20th century into consideration, the prevalence of this memory attribute is understood. As the received medal or order is politically motivated the authority change in the country could bear certain consequences for its owner. The resident of Verkhovyna Iliniychuk Volodymyr told us about such case: "Around 1923 my grandpa was awarded with the highest order of Rich Polspolyta Vinituri Military. That is why I was not accepted to the KDB... they put blame on me that my grandpa betrayed hutzul rebellion in the 20s and that is why he was awarded by the Polish"²⁵.

This narrative demonstrates that deeds and acts of the previous generations are directly connected to the contemporaries and slow down the memory loss about the ancestors.

One part of the intergeneration inheritance are things for housekeeping and everyday usage. The example of such kind transmission is testimony of a resident from Verkhovyna Krechuniaka Yuriya: "My parents left me tools: scythe, rakes, dishes. They left things they were working with"²⁶.

This kind of inheritance is not subjected to division between family members and are left for those who inherit family house.

Great importance in memorial as well as in practical dimension have objects of house interior and this can be supported by the statement of Yurashchuk Anastasia from Chornoho Potocky: "I have got a chest from my parents. We call it susik. We used to put clothes there because we did not have wardrobes and later we stored wheat there"²⁷.

A form of generational contact is passing or inheritance of occupation. In this case we are talking about the memory which reflects domestic or housekeeping relations between an ethnophore with his parents or more rarely with ancestors. Passing over of a profession or a certain trade is realized according to a certain formula: from father to son, from grandfather to grandson. Ethnization or enculturation, therefore, happens in the way of passing skills thus involving an ethnophore to housekeeping.

¹⁸ The respondent's testimony of Potiak Vasylyna, villager Zelene, Verkhovyna district, Ivano-Frankivsk region, 1961, secondary technical education. Recorded by Ivanchuk V.P. 17.07.2015, P. 5.

¹⁹ The respondent's testimony of Semchuk Hanna, villager Kosmach, Kosiv district, Ivano-Frankivsk region, 1935, primary education, pensioner. Recorded by Ivanchuk, V.P., 11.07.2016, P. 10.

²⁰ Ibid, P. 10.

²¹ The respondent's testimony of Makoviichuk Olena, villager Verkhni Yaseniv, Verkhovyna district, Ivano-Frankivsk, 1969, secondary technical education. Recorded by Ivanchuk, V.P., 05.04.2015, P. 5.

²² The respondent's testimony of Martyschuk Vasylyna, P. 4.

²³ The respondent's testimony of Kravchuk Maria, P. 4.

²⁴ The respondent's testimony of Cherkaliuk Halyna, villager Zelene, Verkhovyna district, Ivano-Frankivsk region, 1975, higher education, headteacher. Recorded by Kostyuchok P.L. and Ivanchuk, V.P., 16.07.2015, P. 7.

²⁵ The respondent's testimony of Iliniychuk Volodymyr, resident of urban-type settlements Verkhovyna, Verkhovyna district, Ivano-Frankivsk region, 1967, secondary education, pensioner. Recorded by Ivanchuk V.P. 05.04.2015, P. 7.

²⁶ The respondent's testimony of Krechuniak Yuri, P. 5.

²⁷ The respondent's testimony of Yurashchuk Anastasia, villager Chornyi Potik, Nadvirna district, Ivano-Frankivsk region, 1942, primary education, pensioner. Recorded by Ivanchuk V.P. 30.06.2016, P. 8.

Here is what Semchuk Hanna from Kosmach village told us about it: "Parents taught us to do everything about the house from the very early age. All of us worked in the field and with hay"²⁸.

The technique of passing of family trade is supported by the narrative received from Makviychuk Olena: "My grandma sewed sheepskin coats, especially for knyazs' weddings and my mom got this occupation from her, and I learned it from my mom"²⁹. The transference of domestic experience can happen aimlessly or unplanned as learning can be realized involuntarily through observation³⁰.

Thus, according to the survey, ancestors are equaled to the image of home teacher in the ethnophores' memory. Ancestors acted as teachers for respondents they were in direct contact with. Ancestors passed on their own domestic housekeeping experience which promoted enculturation, socialization and adaptation of an ethnophore that meant skill formation for housekeeping or a certain trade specialization.

Inheritance of family experience is retranslated in such an everyday element as cooking. We should point out the absence of gender division in passing this domestic skills according to the witness Slipenchuk Hanna: "when we make dough to bake paska, so does our father and he makes us to do that too"³¹.

Intergenerational contact also happens through inheritance material as well as spiritual culture. In our opinion gender transmission are in the following cultural elements: music, dance, songs, legends, proverbs and saying etc. the mechanism and formula of inheritance of spiritual culture are identical to other segments of intergender passing and is realized vertically from mother to daughter. The story of Yatzentyuk Halyny the resident of Iltzy village is example of gender cultural transmission: "My polish grandma knew a lot of songs. Her name is Hanna. She passed these songs to her daughter the later to hers and in this way I learned them"³².

The next element of inheritance, with which an ethnophore is in direct contact during all his life, is his name and surname. According to patriarchal hutzul traditions a newly born baby gets its surname from his father's line. It should be pointed out that the surname inheritance is involuntary, unalternative and is constant. On the contrary, the name choice is not conditioned in advance and can be influenced by a lot of factors.

Respondents inform that 40-50 years ago a crucial choice of a name belonged to a priest who baptized a baby. Often the baby was given the name according to the day of a church holiday he or she was born on³³.

It should be stressed that opinions of hutzuls to name inheritance are different. Our survey discovered the existence of two dominant of points of view as for intergenerational name inheritance. In this case we should not talk

about differentiation or popularization of views according to geographical belonging as these distinctive views are traced within one village.

Let us examine the tradition of name passing between generations. The incentive of name passing from previous to next generations lies in two reasons and is realized at ideological levels. The first factor is name passing at the customary level. In this case people choosing name for a new family member do not look for explanation or understanding of its meaning. The second factor is based on the idea of perpetuation of a certain lineage member. At the same time name passing is a way of commemoration of ancestors. To our minds, name passing between generations is stimulated by the belief in existing of living connection with the deceased and is a way to appease the ancestors.

The resident of Verkhovyna Makoviychuk Olena told us the family tradition of name transmission between generations: "We often get names as inheritance in our family. We had grandfather Vasyl and I have a brother Vasyl. My mother's name was Olena and I am Olena too. Our grandmother was Kateryna and now her great granddaughter is called Kateryna"³⁴.

According to the research there is prehistorical belief that names of ancestors have magic power. So Moka Halyna told: "If you live on the same place of your original house, so the name had to remain in the family. They say that farming and animal breeding will be in prosperity."³⁵

However, the resident of Zelene Cherkaliuk Halyna reported that within her family there is no such tradition as name transmission. Moreover, we should point out the existence of taboo on name inheritance. Ethnophores refer to fatalism saying that with the name the ancestor's fated is given to the newborn³⁶. Such understanding of the ban allows to emphasize the dogmatic level of the superstition, as people believe in oral retelling and do not check it on practice. Ideological ban of name inheritance is supported by story of Martyshchuk Vasylyny, resident of Zelene village: "of a person has died then with then together with her name her fate is transmitted to the person who inherits the name and will have a bad life too"³⁷.

Together with belief in fatalism the imagination of existence and inheritance of the family curse is preserved. Such curse is real and is strengthened with the name transmission from the deceased to the newborn. The villager of Zelene, Potyak Vasylyna told about family curse existence: "There used to be a tradition to inherit name of Olexiy in our family. But all of them had a bad fate, because the name was cursed, crying name. and this tradition is lost now. Everybody is persuaded that it had a curse"³⁸.

Yet another form which slows down the memory loss about ancestors is street nicknames. The origin of such names is quite various and included physical features, character traits, person's acts. Street nicknames are often formed

²⁸ The respondent's testimony of Semchuk Hanna, P. 4.

²⁹ The respondent's testimony of Makoviichuk Olena, P. 4.

³⁰ The respondent's testimony of Cherkaliuk Yurii, villager Zelene, Verkhovyna district, Ivano-Frankivsk region, 1948, primary education, pensioner. Recorded by Ivanchuk V.P. 17.07.2015, P. 4.

³¹ The respondent's testimony of Slipenchuk Hanna, villager Kryvorivnia, Verkhovyna district, Ivano-Frankivsk region, 1935, primary education, pensioner. Recorded by Ivanchuk V.P. 17.07.2015, P. 4-5.

³² The respondent's testimony of Yatsentyuk Halyna, P. 2.

³³ The respondent's testimony of Moka Halyna, P. 4.

³⁴ The respondent's testimony of Makoviichuk Olena, P. 2.

³⁵ The respondent's testimony of Moka Halyna, P. 4.

³⁶ The respondent's testimony of Cherkalyuk Halyna, P. 6.

³⁷ The respondent's testimony of Martyshchuk Vasylyna, P. 3.

³⁸ The respondent's testimony of Potiak Vasylyna, P. 3.

with the help of involuntary modification of a name or a surname.

It can be stated two main views on name inheritance were formed in the hutzul ethnic environment. And each of them has a memorial function which takes place in the process of passing a name between generations.

Conclusions and perspectives for future research.

Thus, memory segments of hutzuls about their ancestors are memorial information about ancestors, memoirs about a certain person, cultural transmission, generic inheritance and visual symbols of memory.

We were able to find the limits of generational memory with the help of memoirs about the person who created the lineage. According to the research results it can be claimed that this kind of memory is preserved to the fourth more rarely the fifth generation and only due to the mythological stories can reach the tenth or further generations.

A means of memory transmission about ancestors is a generic communication, that can be realized through information retranslation from the elder to the younger generations. Translation or the channel for passing of generic information is living representatives of a lineage as memory bearers. As a separate form of transmission between generations and memory segments is generic inheritance. The following categories of intergenerational inheritance are distributed in the hutzul social environment: house, land, personal things, photographs, occupation, spiritual culture (music, songs, theatrical acts, moral values, religious beliefs, name and surnames). Inherited personal things are associational attributes of memory, symbols that bear information about a certain family member.

However, some memory segments about ancestors namely: belief in soul existence, afterlife, dreams with the deceased and memorial places are left out of the research. That is why this issue needs further studies and is quite recent in the time of overall modernization and traditional cultural loss.

Василь Іванчук. Соціально-екзистенційні сегменти пам'яті про предків. У статті викладено результати розвідки елементів меморіальної інформації гуцулів про предків. Аналіз наукової літератури засвідчив, що дослідження пам'яті про предків є перспективним для означення і системного вивчення етністоричної пам'яті, яка як структурний компонент національної ідентичності безпосередньо впливає на формування

української нації.

На основі аналізу, узагальнення й систематизації джерел, отриманих методом польових спостережень, встановлено, що родова пам'ять складається із двох теоретичних частин: відкритої пам'яті («живої»), яка відображає в меморіальному наративі етнофора інформацію про життя окремих членів родини, та закритої (прихованої), яка міститься в обрядово-звичаєвій культурі і базується на культурі предків.

Обидва типи пам'яті формуються сукупністю меморіальних сегментів. У процесі дослідження виділено наступні елементи антропології пам'яті гуцулів про предків: пам'ять про першопредка, пам'ять про конкретну людину, культурна трансмісія та родове успадкування.

На основі вивчення даних про першопредка та конкретну людину прослідковано межі та часовий вимір родової пам'яті. Зважаючи на усний спосіб передачі інформації, ідеалізацію та героїзацію етнофорами образу померлих, можна стверджувати про суб'єктивність даного наративу.

Встановлено, що засобом передачі пам'яті про предків є родова комунікація, яка відбувається шляхом ретрансляції інформації від батьків до дітей, від старшого покоління до молодшого, а каналом передачі родової інформації є живі представники роду як носії пам'яті.

Виявлено форми поколінного контакту, механізми функціонування культурної трансмісії та родового успадкування як засоби етнізації та передачі родової пам'яті.

У публікації проаналізовано ретрансляційні елементи-символи родинної пам'яті: будинок, земля, особисті речі, фотографії, професійна діяльність, духовна культура (музика, пісні, театралізовані дійства, моральні цінності, релігійні переконання, імена та прізвища). Отримані у спадок перераховані категорії є асоціативними атрибутами пам'яті, що містять інформацію про конкретного представника роду.

Ключові слова: пам'ять, наратив, культурна трансмісія, ретрансляція, успадкування, етнізація, родова пам'ять, гуцули.

Іванчук Василь – магістр кафедри археології та етнології Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Коло наукових інтересів: етністорична пам'ять, пам'ять про предків, міжетнічні відносини, етнічне порубіжжя.

Ivanchuk Vasyl – Master of chair of archeology and ethnology at the Vasyl Stefanyk Precarpatian National University. Focus of interest: ethnohistorical memory, memory about ancestors, inter-ethnic relations, ethnic borderland.

Received: 18. 01. 2017

Advance Access Published: April, 2017

© V. Ivanchuk, 2017

РИТУАЛЬНІ СЛОВ'ЯНСЬКІ ТАНЦІ – «СКОКИ»

Олександр КУРОЧКІН,

Київський національний університет культури і мистецтва

Київ (Україна)

alex-kuro@yandex.ua

RITUAL SLAVONIC DANCES "SKOKI"

Oleksandr KUROCHKIN,

Kyiv National University of Culture and Arts

Kyiv (Ukraine)

Курочкин Александр. Ритуальные славянские танцы - «скоки». В статье раскрывается семантика реликтовых свадебных танцев украинцев и белорусов, связанных с обрядами выпекания каравай и первой брачной ночи. Автор видит в архаических «скоках» пережитки языческой продуцирующей магии, призванной обеспечить успешное продолжение рода.

Ключевые слова: свадьба, танцы, «скоки», обряд, каравай, дефлорация молодой, эротическая магия.

“Я не бачив у Малоросії
жодного найбіднішого весілля,
де б не було музики і танців”

(Вадим Пассек. Путевые записки. М., 1834.)

Вступ. Танці – яскраві прояви фольклорної стихії. Вони органічно входять у складну драматургію традиційного весілля й в багатьох випадках разом з піснями виражають і пояснюють основний зміст ритуального дійства.

Хореографічний репертуар весілля слов'янських народів надзвичайно багатий і варіативний. У ньому присутні танці різних епох і жанрів: хороводи, побутові, сюжетні, модерні; представлені всі головні форми виконавства: групова, сольна, чоловіча, жіноча, мішана. Дуже широка лексична номенклатура весільних танців, яка складалася історично.

У діахронічному аспекті весільні танці доцільно розподілити на дві групи: обрядові та позаобрядові. Останні належать до явищ пізньої формації, вони не пов'язані з генезисом і структурою ритуалу й можуть входити до програми різноманітних святково-розважальних заходів. Натомість обрядові танці, про які будемо говорити далі, належать до більш глибоких шарів народної культури і побуту. Вони виконувалися лише в рамках весільного контексту й становили його невід'ємну змістову й структуроутворюючу частину. Яскраво проглядає в них давнє синкретичне начало, де мистецтво танцю тісно перепліталось з іншими видами мистецтв: драмою, пантомімою, співом, музикою, грою. По суті, мова йде про уламки архаїчної обрядової хореї – магічного танцю-співугри, що лише де-не-де побутує у наші дні.

Історіографічний огляд. Синкретична природа обрядових танців водночас утруднює і полегшує процес їх дослідження. Утруднює тому, що в ході історичної еволюції й руйнування міфологічного світогляду первісна хорея розпалася на ряд фрагментів – уламків, що існують незалежно як окремі словесні, хореографічні, музичні, ігрові, образотворчі тексти. Але ця ж роздробленість несе в собі й обнадійливі перспективи, дозволя-

ючи прояснити семантику ритуального цілого через розшифрування його віцілих компонентів. Таким чином, процедура пошуку й розплутування «синкретичних вузлів» становить важливий методологічний прийом наших реконструктивних студій.

Свого часу В. Авраменко, не без підстав, назвав народну хореографію «найбільш забутою галуззю нашого мистецтва»¹. Обрядові танці – одна із сфер традиційної культури, яку покликана вивчати спеціальна дисципліна – етнохореографія. На жаль, сьогодні вона не набрала в Україні достатнього розвитку. Ґрунтовного дослідження обрядових танців у контексті весілля українців ще не здійснено, хоча деякі аспекти цієї проблематики зачіпали у своїх працях О. Кольберг, В. Шухевич, С. Килимник, О. Воропай, В. Верховинець, А. Гуменюк, К. Василенко, А. Шубривська, О. Правдюк та інші.

Враховуючи об'єктивний стан речей, ставимо перед собою скромне завдання – охарактеризувати найбільш архаїчні зразки танцювального фольклору, які в різних обрядових ситуаціях виконували соціальну, магічну, символічно-демонстративну, розважально-ігрову функцію. Наша розвідка базується на літературних, архівних і польових етнографічних матеріалах й не претендує на власне хореографічний аналіз.

Виклад основного матеріалу Танці у весільному ритуалі служили одним із засобів створення святкової урочистості й емоційного піднесення. Кожний танцювальний жест, рух, фігура несли в собі певний символічний, а колись і магічний сенс.

Звичайно фахівці починають історію танцю від хороводу, в якому бачать «найдавніший вид народного танцювального мистецтва»². Це вірне спостереження, якщо мова йде про колективну синхронізацію танцювальних рухів. Але узгодженим діям групи людей, вочевидь, передували якісь зародки індивідуального танцю, що не обов'язково носили колективний характер. Навіть у теперішню високотехнологічну й прагматичну добу бувають випадки, коли людина в стані радісного афекту мимоволі може жестикулювати і робити різні рухи, які

¹ Avramenko V. Ukrayins'ki nacional'ni tanky` [Ukrainian National Dances], Kny`zhka persha, Vinnipeg, Kyev, Lviv, 1928, P. 9.

² Oty`ch O. Narodnyj tanecz`. Ukrayins'ke my`stecstvo u polikul`turnomu prostori [Folk dance. Ukrainian art in the multicultural space], Za red. O.P. Rudny`cz`koyi, Kiev, 2000, P. 141.

віддалено нагадують химерний танок. Недарма в українському лексиконі є вираз: «[Аж] танцює хто – хтось дуже радіє з якогось приводу». Припускаємо, що у наших далеких предків подібні емоційні сплески траплялися значно частіше.

Українська мова містить широкий набір дієслів на означення танцювального процесу: танцювати, гарцювати, гопцювати, гопкати, гопати, скакати, стрибати, гацати, чесати, кресати, садити, шкварити, витинати, угинати, тяти, віддирати, витанцювувати, викаблучувати тощо³. На особливу увагу в цьому ряду заслуговує термін скакати. Б. Грінченко додає до нього кілька промовистих фольклорних зразків: «Ой загадали хорошенько іграти, а парубку з дівчиною скакати»⁴. Прикметно, що дієслово скакати вживається також в значенні любовного зв'язку /поза шлюбом//: «І до півночі там гуляти і в гречку деколи скакали»⁵.

У історичних джерелах поняття танці й скоки нерідко вживаються паралельно. Відомий український чернець-полеміст кінця ХVІ ст. І. Вишенський, який беззастережно відносив усі народні матеріально-тілесні забави до гріховного світу поганства, з обуренням картав тих, хто чинить «Сатань офіру /жертву – О.К./ танцями й скоками»⁶.

Переглядаючи писемні пам'ятки і фольклорні тексти доходимо висновку, що лексема скакати у вітчизняному мовленні більш давня ніж синонімічний відповідник – танцювати. Ось фрагмент пісні, яка супроводжувала старовинну весняну гру «Дудар»: А тепер наш дудар і в скоки, і в боки, / І в скоки, і в боки, навприсядки, гоп, / Та скажи, дударю, як старі діди пляшуть? / Отак вони пляшуть, отак вони скачуть: / Отак зсутиливши, отак згорбулівши, / Ой так не хороше, ой так не пригоже. / Та скажи, дударю, та як баби пляшуть?...

Наведений уривок дозволяє говорити й про давнє побутування на теренах України дієслова плясати, хоча сучасні українські словники його не згадують. Етнографам відомий танець гуцульських колядників з топірцями – «плес», який в деяких гірських селах дожив до наших днів. Показові і цьому відношенні й «маланкові» пісні в Південно-Західного регіону України, де нерідко трапляються звернення учасників новорічного обходу до господарів типу: «Пустіть до хати, будемо плясати», або «Пустіть до хати, ми мем скакати». Отже, варто погодитись з думкою К. Мошинського, який вважав лексеми пляс і скоки слов'янськими термінами, а танець і танцювати – західного походження⁷.

Скоки – первісний танцювальний елемент з нескладною пластикою ритмічних рухів, яких згадується в багатьох описах весільного дійства українців та білорусів. Гадаємо, що у давні часи ці експресивні обрядові па без музичного супроводу побутували дуже широко. Документуючи бойківське весілля, І. Франко звернув увагу на традиційний танець «вискакування з хустками», який, на його думку мав давньоруське походження. Зміст цього танцю полягав у тому, що «дружка і ще одна дів-

чина стають на лаві за столом, держачи в руках білі хустки. Напроти них перед столом, на землі стають два парубки /звичайно дорослі брати молоді/ і, поклавши на шапки вінки, також беруть в руки хустки. Танцюють по черзі парами / А – Д і В – С/, вимахуючи хустками до центру. А і В – дівчата; С і Д – хлопці»⁸. Судячи з даного опису, йдеться про ускладнений варіант «скоків», які могли стати прообразом парного обрядового танцю.

Більш примітивний сценарій «скоків» знаходимо в одному з записів весільного «злучення» молодих у білорусів. Ось як, спираючись на матеріали В. Добровольського, подає і коментує цей архаїчний обряд М. Нікольський: «Коли – після вінця – молодий приїжджає в дім нареченої, щоб узяти її з собою, наречену виводять йому на двір. «Там вони сходяться і скачуть разом по двору, незважаючи ні на яку погоду, ні на багноку, ні на мороз, ні на що. Потім всі гості співають і гуляють цілу ніч»⁹. До цього варто додати, що «сходження разом» і «скакання» молодих вважалися вирішальними обрядами які дозволяли розпочати весільний бенкет.

Переглядаючи деталізовані описи традиційного весілля українців і білорусів, помічаємо, що екстатичні «скоки» найчастіше прив'язані до обряду випікання короваю та обряду комори. Звичайно, у науковій літературі ці епізоди розглядаються окремо у ритуальній послідовності, хоча між ними існує важлива семантична і функціональна подібність. І операція з виготовлення весільного хліба і церемоніальна дефлорація нареченої – дії з певним ризиком і непередбачуваними результатами. Лише вдало спечений коровай, як і молода, зумівши довести свою цноту, давали підстави вважати усе шлюбне дійство гарним і почесним.

Обидва вказаних весільних епізоду об'єднує й те, що вони є репродуктивними актами з насиченою еротичною символікою. Світоглядну взаємозалежність короваю і незайманості молодої у традиційному суспільстві підтверджують етнографічні спостереження А. Сержпутовського. Описуючи обряд посаду у білорусів, він повідомляє, що наречена сідає на посад лише тоді, коли вона невинна. «Калі-ж не, то ня можна садзіцца, бо абразіць... каравай, і ей у жиці не буде ні у чом шчасця»¹⁰.

Є підстави вважати, що операція виготовлення короваю у давні часи здійснювалася як магічне дійство з яскраво вираженим сексуально-фалічним підтекстом. У цьому обряді коровай виступав втіленням чоловічого начала, піч символізувала жіноче начало, а сам акт випікання – шлюбний союз молодої пари. На користь такого тлумачення свідчить важлива роль чоловіка у «саджанні» весільного хліба в піч, а також згадуваний в багатьох описах уривок пісні: «Коровай регоче, бо до печі хоче, а піч регоче, бо коровай хоче».

Аналізуючи найстарші білоруські описи весілля, М. Нікольський відніс цей текст до циклу так званих «підскочних» пісень. У них, на думку вченого,

³ Slovnyk synonimiv ukrayins' koyi movy [Ukrainian language dictionary of synonyms], Т. 2, Kiev, 2000, P. 726.

⁴ Grinchenko B. Slovar' ukrayins' koyi movy [Ukrainian Language Dictionary], Т. I, Kiev, 1909, P. 130.

⁵ Ibid.

⁶ Vyshens'kyj I. Knyzhka [The book], Ukrayins'ka literatura XIV-XVI st, Kiev, 1988, P. 332.

⁷ Moshunsky K. Kultura ludowa slowian, Т. II, Warshawa, 1968, P. 302.

⁸ Lomova M. Etnografichna diyal'nist' I. Franka [Ethnographic activities of I. Franko], Kiev, 1967, P. 70.

⁹ Nykol'skyj N. Proyshozhdenye y ystoryya belorusskoj svadebnoj obryadnosti [Origin and history of Belarusian wedding rituals], My'nsk, 1956, P. 82.

¹⁰ Serzhputoŭski A. Prymkhi i zababony belarusau-paleshukou [Prejudices and superstitions of Belarusians-paleshukou], Minsk, 1930, P. 176.

«...символізується статевий акт, оскільки за одним описом зразу ж після посадки короваю в піч хресна мати хапає кого-небудь з молодих чоловіків і йде з ним «до скоку», а за нею «до скоку» кидаються парами всі інші»¹¹. Напевне у давні часи випікання короваю носило характер широкої громадської церемонії, до якої долучалися представники обох статей. На це прямо вказує старовинна весільна пісня білорусів: «Да збірайцеся род к роду, / Да старыя мужы на нараду, / Маладыя маладзіцы к караваю! / Да старым мужам мёд, віно піць, / Маладым маладзічкам каравай учыняць!»¹².

Основний масив етнографічних матеріалів з території Білорусі та України засвідчує, що вже у XIX-XX столітті священнодійство з короваем було прерогативою заміжніх жінок, які вже мали потомство й були щасливими у шлюбі. У різних місцевостях їх кількість могла коливатися від 2-3 до 5-7 і більше. Процес виготовлення короваю, особливо його завершальна стадія після посадки тіста в піч, звичайно відбувався в атмосфері колективного збудження й бурхливих веселощів. Цій атмосфері відповідали специфічні приспівки, обрядові й танцювальні рухи.

Згадки про «скоки» коровайниць, на жаль, дуже рідкісні й лаконічні. Окремі дослідники відзначали «нескромний характер» цього дійства, не вдаючись до деталей. За свідченням М. Нікольського, у білоруських описах згадується священний пляс старшої коровайниці на етапі саджання обрядового хліба в піч, після чого починаються «загальні скоки»¹³. В аналогічному звичайному контексті танці коровайниць фігурують в описі весілля русинів з околиць Збаража /Тернопільщина/, здійсненому в останній чверті XIX ст. польською дослідницею Севериною Шаблевською. За її відомостями, «Всадивши коровай до печі, всі жінки чіпляються за лопату і скачуть з нею по хаті» [Szablewska 1883: 122].

Священнодійство коровайниць тривало весь час доки обрядовий хліб знаходився у печі. Як повідомляє П. Чубинський, «Кучерявого» /того, хто саджав хліб у піч – О.К./ виштовхують з хати в шию. Коровайниці миють руки і ту воду дві жінки несуть на тік, говорячи: «Скільки пар рук мили, щоб стільки пар наш Івашко волів мав». Вертаються у хату, беруться всі чоловіки і жінки за діжу, піднімають її три рази, стукають об «сволоку», цілються навхрест, носять по хаті, танцюють і приказують: «Піч стоїть на сохах, / Діжу носять на руках. / Пече ж наша, пече / Спечи нам коровай з гречі»¹⁴.

Троєкратне обрядове піднесення хлібної діжі до сволоку – сакрального локуса житла, що фіксується у багатьох весільних описах, слід трактувати як магічну церемонію, націлену на те, щоб коровай «підходив» - зростав у печі. Зростання короваю як чоловічого символу, в свою чергу, мало стимулювати процес ерекції молодого. У білоруській пісні співається: «Расці, расці, каравай, / Вышэй печы медзяной, / Вышэй столі зала-

той, / Вышэй Гандзі маладой»¹⁵.

Безумовно древня деталь весільного ритуалу – обрядові дії й танці коровайниць на току. Змістовний опис цього церемоніалу знаходимо у матеріалах С.М. Терещенкової, зібраних 1926 р. у с. Попівка на Звенигородщині. Інформантка повідомляє, що на току коровайниці «кроплять снопи, які є, солону, клуню і танцюють, а декотрі молодіці грають на рубель та качалку, відро, затулку од печі тощо... Батько частує їх, а вони танцюють і грають: це коровайниці борошно обтрисують»¹⁶. Після току, за даними С.М. Терещенкової, танцюючи й кроплячи все що має родити, коровайниці обходили також садок і город. Повернувшись додому, вони співали пісню: «На тік ми ходили /2/ / І воду носили / І воду, і водицю / Роди, Боже, жито й пшеницю»¹⁷.

Наведені вище етнографічні відомості, як здається, дозволяють реконструювати один з фрагментів ідеології давніх землеробів. За їхніми уявленнями, обрядові «скоки» коровайниць – осіб причетних до виготовлення сакрального символу – Короваю-Раю мали здатність позитивно впливати не лише на сферу шлюбно-статевих відносин, а й на врожайність полів і садів. Продуктивна магічна функція зближує весільних коровайниць з різдвяно-новорічними колядниками і щедрівниками. Останні, як відомо, здійснюючи традиційний обхід, також нерідко практикували обрядові танці у хаті й на току кожного господаря.

Українцям, як і багатьом іншим європейським народам, було відоме повір'я про те, що швидкі танці й високі стрибки-скоки учасників колядування сприяли розвитку посівів й майбутньому врожаю. Найчастіше ритуальний танець дивним чином пов'язувався з якістю конопель і прядива взагалі. Так, за уявленнями гуцулів, чим довше виконувався «плес» колядників, тим довшими мали б вирости коноплі¹⁸. Семантична тотожність весільних і новорічних обрядових танців – «скоків», цілком очевидна. Паралельне існування однопорядкових ритуальних практик стосовно різних циклів звичаєвості засвідчує їх спільне ідеологічне навантаження в межах цілісної системи аграрно-магічного світогляду.

Як зазначалося вище, традиційні «скоки» коровайниць близькі своєю магічною спрямованістю до оргіастичних танців дорослих учасників весілля в обряді комори, що відбувався першої шлюбної ночі. Тут також енергійні вакхічні рухи танцюристів мали посилити потенцію молодих й сприяти успішному здійсненню акту дефлорації.

Цікаву інформацію про те, як проходив обряд комори в Україні у середині XVII століття подав французький інженер-фортифікатор Г.Л. де Боплан. За його даними, після того як молодих відводять на шлюбну постіль, майже усі гості збираються за замкнутою завісою у спальні /очевидно, у коморі – О.К./ і тоді «...більшість присутніх на весіллі приходять до покою з сопілкою

¹¹ Nykol'skyj N. Proyshozhdenye u ystoryya belorusskoj svadebnoj obryadnosti [Origin and history of Belarusian wedding rituals], My`nsk, 1956, P. 208.

¹² Ibidem.

¹³ Ibid., P. 227.

¹⁴ Chubynskyy P. Trudy étnohrafychesko-statystycheskoj ékspedytsyy v Yuho-Zapadnyy kray [Proceedings of the ethnographic-statistical expedition to the South-Western Region], T. I, SPb., 1877, P. 239.

¹⁵ Nykol'skyj N. Proy' shozhdenye u ystoryya belorusskoj svadebnoj obryadnosti, Op. cit., P. 214.

¹⁶ Kryms'kyj A. Zvenygorodshhyna z poglyadu dialektologichnogo ta etnografichnogo [Zvenyhorodshhyna terms and ethnographic dialectological], 1930, P. 91.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Kurochkin O. Novorichni obryady «Kozan» i «Malanka» [Christmas rituals "The Goat" and "Malanka"], Opishne, 1995, P. 162.

[чоловіки], танцюють з чаркою в руках, жінки підскакують і плещуть в долоні, аж доки шлюбний союз не завершиться. Коли під час щасливого поєднання наречена подасть якийсь знак втіхи, усі присутні одразу ж починають підскакувати і, плещучи в долоні, зчиняють веселий галас»¹⁹.

Отже, згідно з Г.Л. Бопланом, радісні скоки і плескання в долоні веселян синхронізовані зі здійсненням статевого акту «ламання калини». Можливо, така узгодженість дій є давньою традицією, але це питання потребує спеціального дослідження. Проте матеріали французького інженера цілком відповідають свідченням українських етнографів XIX ст. в тому, що бурхливий сплеск емоцій був пов'язаний з епізодом публічної констатації незайманості молодої через показ її сорочки зі слідами дівочтва. За спостереженнями П. Чубинського, «Переконавшись за покривавленою сорочкою, що наречена зберегла свою цноту, всі приходять у шалений захват, захват виявляється танцем по лавам, по підлозі, по столам, биттям горщиків тощо»²⁰.

Публічна демонстрація шлюбної сорочки молодої – кульмінаційний момент старовинного українського весілля. В разі, якщо все було «як у людей» і наречена виявилась «чесною», емоційна тональність усього ритуалу різко змінювалася, набираючи яскраво вираженого мажорного звучання. Після проголошення новини про незайманість молодої, зазначає Хв. Вовк: «люде несамовито радіють, і бенкет стає справжньою оргією, що відбувається в супроводі танців та співів, цілком еротичних, які без жадного сумніву являють собою відгомін стародавнього фалічного культу»²¹.

Карпогонічна магія танцю радості з приводу маніфестації цноти молодої підтверджується й тим, що з цього моменту усе весілля зафарбовується у червоні кольори: над хатою вивішують червоний прапор, весільних чинів і гостей перев'язують навхрест червоними поясами й напувають горілкою з додачею червоного буряка.

Організатором еротичного танцю, що відкривав собою програму після - коморних забав, часто виступав старший боярин або дружок. За матеріалами з Чернігівської губернії /с. Британи, Борзенського пов./ саме він приносив до хати перев'язану червоною стрічкою шлюбну сорочку «покрасу» і з нею першим, танцюючи по лавах, обходить кругом столу. За дружком скакали свахи, співаючи:

Наша родина	На лавочки лізти !
Так заробила	Пити, гуляти –
Пити та їсти, -	Лавки ламати» ²² .

Відомості Б. Грінченка підтверджують і доповнюють матеріали іншої збирачки з Чернігівщини – П. Литвинової-Бартош. Від неї довідуємось, що танець урочистого

виносу свідочтва дівочої честі мав локальну назву «сорока» й виливався у колективне обрядове дійство. За даними П. Литвинової-Бартош, «Дружно з сорочкою в руках, а за ним приданки, інші поїжане і свати тричі обходять хату проти сонця, стрибаючи по верх лавок і ослонів»²³.

Побіжно спробуємо прояснити етимологію народно-го визначення танцю на лавах – «Сорока». Появу цього терміну у весільному обряді дехто з дослідників виводить зі співзвучності лексем сорока і сорочка. Проте, слід не забувати і про фольклорне співвіднесення цього птаха з демонологічними віруваннями. У народних уявленнях українців сорока вважається нечистим створінням, що «скаче як біс» або «вертка як біс». Цікаво також, що цей птах не раз фігурує у відьмівських реінкарнаціях. Символічну асоціацію могла підказати і своєрідна плигаючи манера сорок при пересуванні на землі.

Характерна прикмета ритуального танцю «Сорока» полягає в праві веселян стрибати по столу і лавам і навіть ламати їх. В цьому слід бачити пережитки древніх уявлень про магічний зв'язок долі молодих з головними атрибутами хатнього інтер'єру. Подібні уявлення так чи інакше відлунюють у весільному ритуалі європейських народів. Згідно з традицією стрибання молодих через стіл вважалося ознакою їх чистоти, тоді як шлях під столом символізував втрату незайманості. Зокрема у білорусів «нечесний» молодий міг сісти поруч з молодою, лише пролізши під столом, але в жодному разі не над ним»²⁴.

Цікавий звичай «переплигування» нареченої через стіл ще недавно побутував у австрійців. На відміну від українців і білорусів, у них повинні були виходити з-за столу по лавах лише ті дівчата, які втратили цноту до весілля»²⁵. Тут, як здається, маємо вже пізню модифікацію давнього звичаю.

Відомо, що в традиційному світогляді слов'ян та інших європейських народів хатній стіл і лави співвідносились з ідеєю святості й відігравали важливу символічну роль. У християнські часи ці сакральні елементи житла асоціювалися з престолом, вівтарем у церкві, а в язичницьку добу з жертовником і культом предків. І в буденному, і в святковому побуті спілкування за столом строго регламентувалося й будь-яке порушення узвичаєного етикету вважалося небажаним і гріховним. Екстатичні стрибки-скоки свих та інших учасників веселян по лавах – явне відхилення від правила й святотатство з позицій християнської моралі. Чому ж тоді з покоління в покоління відтворювалися ці ритуальні безчинства? Відповідь на це питання варто шукати у конкретних етнографічних і фольклорних джерелах.

За польовими матеріалами з Київщини /с. Глібовці,

¹⁹ Boplan G.L. Opy's Ukrayiny [The description of Ukraine], Kiev, 1990, P. 79.

²⁰ Chubynsky P. Trudy étnohrafychesko-statystycheskoy ékspedytsyy v Yuho-Zapadnyy kray [Proceedings of the ethnographic-statistical expedition to the South-Western Region], T. I, SPb., 1877, P. 450.

²¹ Vovk H. Studiyi z ukraïns'koyi étnografiyi ta antropologiyi [Studies in Ukrainian Ethnography and anthropology], Kiev, 1995, P. 288.

²² Hrinchenko B.D. Étnohrafycheskye materyaly, sobrannyye v Chernyovskoy u sosednykh s ney hubernyyakh [Ethnographic materials collected in the Chernigov and neighboring provinces], Pesny, Chernyov, 1899, P. 443.

²³ Lytvynova-Bartosh P. "Vesil'ni obryady i zvychayi u s. Zemlyanci v Chernigivshhyni" [Wedding ceremonies and traditions in s. Zemlyantsi in Chernihiv], *Materiyaly ukrayins'ko-ruskoyi etnologiyi*, T. P, L'viv, 1900, P. 152.

²⁴ Dovnar-Zapol'sky M. "Belarusskaya svad'ba v kul'turno-relyhyoznykh perezhytakh" [Belarusian Wedding in Cultural and Religious Remnants], *Étnohrafycheskoe obozrenye*, 1893, N. 3, P. 32.

²⁵ Fylymonova T.D. Avstryytsy. Brak u narodov Zapadnoy u Yuzhnoy Evropy [The Austrians. Marriage of the peoples of Western and Southern Europe], Moskva, 1989, P. 58.

Димерського р-ну/, весільний танець по лавах практикувався до початку ХХ століття. Коли молода чесна, повідомляє респондент, «...тоді стають кругом стола і танцюють за батька, матку, братів /обох.../, за всю родню її й його...». У даному випадку танцювальний обхід навколо столу виступає ритуальною формою вшанування обох пов'язаних шлюбом родів. Проте, є підстави гадати, що в давніші часи була актуальною й інша мотивація досліджуваного звичаю. До такого висновку підводить, зокрема, наступна весільна пісня: «А ми відсілі не підемо / Харитона не скакавши, / Лавок не ламавши – / Всі лавки – прилавки / Щоб були жонки гладкі!»²⁶

Отже, виконання конкретного ритуального танцю з явними елементами деструкції /скакання на лавах, ламання їх, биття горщиків тощо/, за традиційними уявленнями, мало сприяти заплідненню молодич, після чого вони ставали «гладкими» тобто вагітними. Магія продовження роду притаманна і весільній грі «гуляння Харитона», задокументованій етнографами на Центральному Поліссі. Зокрема на Житомирщині в цьому дійстві брали участь усі одружені гості за умови «гарного» весілля. Під час гри, за свідченням В. Кравченка, «скоки Харитона» по лавах супроводжувалися піснею: «Посилала наша мати Харитона спевати, а наш Харитон наробив веретьон, да все самоділки, зароди Боже, хлопці і дівки»²⁷. З даного повідомлення випливає, що в уявленнях поліщуків загадковий образ Харитона був пов'язаний з традиційним ткацтвом. Досліджуючи специфіку цього древнього ремесла, О. Боряк зафіксувала у мовному вжитку народну ідіому «Харитона накладати», яка означає помилку у снуванні основи у період Велико-го посту²⁸. Логічно припустити, що через посередництво жінок суто ткацький фразеологізм перекочував у весільний фольклор на означення екстраординарного звичаю скакання по лавах.

У світлі вищенаведених матеріалів і спостережень вважаємо правомірним трактувати весільні «скоки» і «підскочні» пісні пережитком язичницького шлюбного ритуалу. Поганську /нехристиянську/ природу цих звичаїв добре усвідомлювали в народному побуті й тому перш ніж їх виконувати, завішували рушниками усі ікони на стіні.

Варто нагадати, що демонологічні легенди й повір'я українців, білорусів та інших слов'янських народів, часто пов'язують традицію буйних танців-скоків з відомськими шабашами й зібраннями лісових і польових русалок. Місця, де в певні пори року відбувалися ці «бісовські ігри» в народній топоніміці відомі під назвою «скочище»²⁹.

Висновки. Немає сумнівів у тому, що «скоки» у давні часи виконували магічну функцію, яка полягала у чаклуванні щасливого шлюбу, збільшенні родини та врожаю на нивах. Віра в досягнення цих цілей через випробуваний предками обрядовий механізм обумовлювала стійкість традиції. У процесі історичної еволюції «скоки» втратили зв'язок із сакральною сферою й оста-

точно вийшли з ужитку у зв'язку з суттєвою трансформацією і редукцією весільного ритуалу.

Витісненню архаїчних обрядових танців з весільного сценарію активно сприяв музичний акомпанемент, значення якого постійно зростало впродовж останніх століть. Паралельно йшов процес збагачення народного весільного дійства за рахунок нових не обрядових танців: побутових, сюжетних, модних.

Kurochkin Oleksandr. Ritual Slavonic dances “skoki”. The article discloses semantics of relict wedding dances of Ukrainians and Byelorussians associated with rituals of round loaf baking and the first married night. The author sees in archaic “skoki” vestiges of pagan producing magic urged to ensure successful procreation. Taking into account the objective situation, set us a goal description the most archaic folklore dance samples that are performed in different situations to social rituals with magical, symbolic and demonstrative, entertainment and gaming functions. Our article is based on literary, archival and ethnographic field materials and does not claim to own choreographic analysis.

In the diachronic aspect the wedding dances we can divide into two groups: the ritual and. not ritual. Groups belong to the late formation phenomena, they are not related to the genesis and structure of the ritual and the program may include a variety of festive entertainment. Instead, ritual dances, which we will speak further, belonging to the deeper layers of folk culture and life. They carried out only within the context of wedding and were an integral part of structuring and semantic. Bright lurks in these ancient syncretic principles, where the art of dance is closely intertwined with the other arts: drama, pantomime, singing, music and games. In fact, it is the fragments of archaic ritual chorea: the magic of dance, singing, games, only here and there which prevails today.

There is no doubt that “skoki” in ancient times performed magic function, which consisted in the sorcery to manage happy marriage, family and increase the harvest in the fields. Belief in achieving these goals through ritual tested by the ancestors and performed mechanism for stipulate the tradition. In the process of historical evolution “skoki” lost touch with the sacred sphere and finally out of use due to significant transformation and reduction of the wedding ritual.

Key words: wedding, dances, “skoki”, ritual, round loaf, defloration of a bride, erotic magic.

Курочкін Олександр – д. істор. н., проф. Київського національного університету культури і мистецтва. Автор понад 200 наукових публікацій, з них 5 монографій. Коло наукових зацікавлень: історія календарної та сімейної звичаєвості, міфологія і демонологія, маскознавство, процеси етнічної ідентифікації, карнавальна-святкова культура українців та інших європейських народів.

Kurochkin Oleksander – doctor of historical sciences, professor Kyiv National university of culture and arts. Author of over 200 scientific publications, including 5 monographs. Scientific interests: history calendar and family traditions, mythology and demonology, processes of ethnic identity, culture festive carnival-Ukrainian and other European nations.

Received 21. 02. 2017

Advance Acces Publisher: April, 2017

© O. Kurochkin, 2017

²⁶ Lytvynova-Bartosh P. “Vesil’ni obryady i zvychayi u s. Zemlyanci v Chernigivshhyni” [Wedding ceremonies and traditions in s. Zemlyantsi in Chernihiv], *Materiyaly ukraïns’ko-ruskoyi etnologiyi*, T.P, L’viv, 1900, P. 152.

²⁷ Kravchenko V.G. *Étnografycheskiye materyaly, sobrannyye V.Gr. Kravchenkom v Volyni y sosodnyh s nej gubernnyah* [Ethnographic materials collected by V.Gr. Kravchenko in Volhynia and neighboring provinces], Zhytomyr, TOY`V, T.U, 1911, P. 125.

²⁸ Boryak O. *Tkacztvo v obryadax ta viruvannyah ukraïnciv: seredyna XIX, pochatok XX st.* [Weaving in habits and beliefs of Ukrainians in the middle of XIX, and the beginning of XX c.], Kiev, 1997, P. 95.

²⁹ «Скочище» - термін похідний від дієслова скакати.

**РОДИЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ НАСЕЛЕННЯ БУКОВИНИ
В НАУКОВИХ ПРАЦЯХ РУМУНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ
ІІ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XXI СТ.****Антоній МОЙСЕЙ,**ВДНЗ України «Буковинський державний
медичний університет», Чернівці (Україна)
antoniimoisei@bsmu.edu.ua**MATERNITY RITES OF POPULATION OF BUKOVINA IN
SCIENTIFIC STUDIES OF THE ROMANIAN RESEARCHERS
THE SECOND HALF OF THE XIX - EARLY XXI CENTURIES****Antoni MOYSEY**Higher State Educational Establishment of Ukraine
«Bukovinian State Medical University», Chernivtsi (Ukraine),
ORCID ID: 0000-0001-5295-2271
RESEARCHER ID S-5261-2016

Антоний Мойсей. Родильная обрядность населения Буковины в научных трудах румынских исследователей II половины XIX - начала XXI века. Результаты многочисленного фундаментального анкетирования, этнографического и фольклорного материала, собранного во время полевых исследований представлены в данной статье. Появление серьезных теоретических разработок румынских ученых приводят сегодня к процессу осмысления огромного массива эмпирического материала, накопленного в течение более чем столетия. С меньшим количеством использованных буковинских материалов, но с высокой долей теоретической фундаментальности к этому ряду следует приобщить монографию И. Гиную. «Этот мир, тот мир» и работу Н.А. Штюке «На пороге белого света», в которых обряды, сопровождающие появление на свет новорожденного человека, получают глубинную философскую колоратуру.

Ключевые слова: Буковина, румыны Буковины, родильная обрядность, трансформация обрядов, анкетирование, типологизация, повитуха, прорицательница.

Вступ. Феномен народження нової людини – є найважливішим етапом всього процесу існування людини як виду. В соціальному плані він має також неабияке значення. На рівні країни приріст населення отримує загальнодержавну вагу. Тому факт народження супроводжується цілим комплексом звичаїв та обрядів.

Арнольд ван Геннеп справедливо вважав, що будь-яка зміна в соціальному стані людини тягне за собою взаємодію світського та сакрального. Вона потребує регламентації та дотримання ритуалу, аби суспільство не відчуло труднощів та не зазнало шкоди. Людина послідовно переходить з одного середовища в інше, з одного соціального стану в інший. У цьому ланцюжку перехідних етапів знаходиться також і момент народження. Він супроводжується церемоніями, єдиною метою яких є забезпечення людині переходу з одного певного стану в інший, визначений. З цього вчений заключив, що в обрядах, пов'язаних з вагітністю і пологами, слід бачити обряди значного громадського та особистого значення. Ці обряди забезпечують майбутнім батькам вступ до особливого, одного з найважливіших осередків суспільства, який утворює постійне ядро суспільства в цілому¹.

Зацікавленість тематикою родильної обрядовості виникла в середовищі румунських інтелектуалів одночасно з інтересом до фольклору та етнографії (I половина

XIX ст.) під впливом європейських праць з народознавства та прийняла дуже широкий характер в другій половині XIX ст. Інтерес до етнографічних студій стимулювався регулярними конкурсами, які оголошувала Румунська академія наук у галузі пізнання народного традиційного життя.

«Лінгвістично-міфологічна» анкета, проведена з ініціативи Б.П. Хашдеу² в 1884-1885 роках і надрукована у I томі «Словника історичного та народної мови румун» (1886-1893), складалася з 206 запитань. Про зміст відповідей на запитальники Хашдеу можна дізнатися з аналітичної роботи румунських дослідників І. Мушлі та О. Бірлі «Типологія фольклору з відповідей на анкети Б.П. Хашдеу», в якій науково був систематизований матеріал 17 тис. сторінок рукопису³. Авторами роботи були типологізовані звичаї та обряди сімейного циклу, зокрема всі етапи народження-хрещення. Зібраний матеріал мав охопити всю територію Румунії, але, на жаль, все залежало від доброї волі збирачів, які не були пов'язані якимись службовими обов'язками з авторами проекту. Тому для Ардялу, а також для таких повітів як Бакеу, Ільфов, Роман і Влашка матеріал відсутній.

Буковина фігурує в зібраних анкетах 32 населеними пунктами своєї південної частини. Серед них Богденешти, Борка, Броштени, Брустурь, Долхаска, Долхешти,

¹ Gennep A., van. Obryady perekhoda. Sy'stematy' cheskoe y' zucheny'e obryadov [Rites of passage. Systematic study of rituals.], Per. s francz, Moskva, Y'zdatel'skaya fy'rma «Vostochnaya ly'teratura», RAN, 1999, P. 9, 49-50.

² Bogdan Petricheyku Hashdeu (1836 - 1907) - Romanian writer, poet, folklorist, historian. Author of a number of works on historiography, comparative philology, linguistics, folklore and lexicography. Active member of the Romanian Academy since 1877.

³ Muşlea I., Bîrlea O. Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu [The typology of folklore from the responses to the questionnaire B.P. Hasdeu], Bucureşti, Editura Minevra, 1970, 634 p.

Дорна-Гура-Негрій, Фаркаша, Форешти, Геїнешти, Джу-рджешти, Городнічени, Ротопенешти, Лемешени, Леспезь, Літени, Меліни, Мірослевешти, Пашкань-Столнічени, Редешени, Руджіноаса, Васкани, Шару-Дорней, Тетерушь, Валя-Глодулуй та ін. Інформаторами стали сільські вчителі та священослужителі, іноді службовці. Серед обрядодій подано табу для породіль, ритуали проведені з метою полегшення пологів, магічні дієства направлені проти злих духів або для умилювання міфологічних істот, які пророкують майбутню долю малюка – *віцунок / ursitoarele (Ursitoarele)*.

З відповідей на анкету можна дізнатися про роль *моши* (укр. *повитуха*) в прийнятті пологів та у всьому комплексі сімейних ритуалів, обряд «продажу дитини» та зміни імені⁴. Поряд з повитухою згадані особи, без яких всі звичаї, пов'язані з появою на світ нової людини та її соціалізацією, в тому числі купання та перше стрижіння дитини, не можуть відбутися – куми і хрещенні батьки⁵.

Для С.Ф. Маріана, одного з найбільш плодovitих румунських етнографів цього періоду⁶, викликав жвавий інтерес життєвий обрядовий цикл румунів від народження до смерті. Докладно досліджений кожний кардинальний етап життя (народження, дитинство, юність, весілля, похорон), а результати пошукової роботи були надруковані як окремі монографії. Обряди, вірування та звичаї, які супроводжують народження дитини і перші роки її життя були описані в роботі «Родини у румунів»⁷ (1892). В своїй антології народних обрядів, присвячених народженню дітей у румунів, які віддзеркалювали характерну для XIX ст. практику, С.Ф. Маріан розкрив широкую картину побутування родинної обрядовості на всій території, заселеної румунами. Але, будучи буковинцем за походженням, місцем служби та проживання, природно, володів багатим місцевим матеріалом. Автор мав розгалужену мережу інформаторів з населених пунктах Буковини: Шкеї, Верхнього Вікова, Калафіндештів, Магали, Строештів, Фунду-Молдовеї, Валя-Путней, Ілішештів, Редешен, Пояна-Стампій, Киндрен, Нижнього Городнику, Красни, Босанч, Кимпулунгу, Сирету, Белечени, Лісаури, Беркішештів та ін. З деяких сіл автор отримав інформацію від декількох респондентів. Окрім того, С.Ф. Маріан, як практикуючий священник, сам добре знав місцеві буковинські звичаї і обряди. У таких випадках він у посиланнях відмічав: «обряд розповсюджений всюди на Буковині», «почутий від багатьох румунів Буковини», «кажуть буковинські румуни» тощо. За своїм соціальним статусом, його інформатори були вчителями, священниками, церковними співаками, гімназистами, домогосподарками та ін.

У монографії описаний також період до вагітності жінки, тобто до «благословенного стану». У розділі «Палке бажання румунки» наведені ритуальні дієства у виконанні жінок у разі бажання чи необхідності завагіт-

ніти. За автором, така необхідність продиктована для неї не тільки власне біологічним мотивом, але і сімейними обставинами, а також соціальною мотивацією. Цілий комплекс обрядів, пов'язаних зі страхом жінки втратити плід, а також лікувальні засоби, застосовані з цією метою, описані в розділі «В іншому стані». Два розділи роботи (III, IV) розкривають вірування у негативних міфічних істот (*Збуреторул, Самка, Авестіца*), які, за народними уявленнями, можуть негативно впливати в періоді вагітності. Описані магічні дії, спрямовані на протидію негативним істотам. Детально автор описав процес використання емпіричних знань з народної медицини, як і сакральних ритуалів задля благополучного завершення пологів. Окремий розділ книги присвячений випадкам дострокового народження (недонесення), часто мертвої дитини. Автор, із знанням справи, перерахував як об'єктивні причини недонесення, так і ті, що пов'язані в народній уяві з впливом потойбічних сил.

Одразу після успішних родів *моша* організовувала миття новонародженого, що носило не лише гігієнічний характер, але одночасно виконувало сакральну місію. Аналогічно розглянутий процес першого грудного годування малюка («*dărtagea*») породіллемо, де профанне і сакральне перемежуються: маленьку людину підносили до маминих грудей на 3-4 день. У роботі описане також народне вірування в існування *віцунок / ursit* («*Ursitele, Ursitoarele*»), які «пророкували» майбутню долю нової людини. Описаний обряд влаштування *столу віцунок*. З цього ж циклу – хрещення (*Votetul*), де також перемежується профанний фактор: соціалізація нової людини, вибір імені, вибір кумів, хрестини, перша купіль, процес росту дитини, її хвороби, стіл повитухи, стрижіння волосся і сакральний: зміна імені та «продаж дитини» в разі хвороби чи загрози життю, церковні обряди та ін. Велика кількість фольклорних текстів, присутні в роботі, пронизані давньою магією, переплетеною з християнським обрядовим компонентом.

Хоча у своїй роботі С. Ф. Маріан посилається в основному на матеріали про румунів різних територій, подекуди трапляються формулювання: «в деяких частинах Буковини», «на Буковині» на протигагу таким звичним «румуні Буковини»), що вказують на те, що автор має на увазі обряди, характерні і для українців краю. Про це свідчить і певна термінологія, використана в обрядах: в купель, приготовлену для жінки, яка не має дітей клали поряд з іншими інгредієнтами «капусник» (*capusnicu*), серед 24 назв *Самки (Авестіци)* є також *Летиха (Lerîha)* і *Глубина (Glubîna)*, а злого духа *Збуреторула* зовуть ще і *Змієм (Smeu)*. З посиланням на Б. П. Хашдеу, автор стверджував про розповсюдження молитви проти злого духа і у слов'янських народів.

Двотомна монографія Єлени Нікуліце-Воронки⁸ «Звичаї та вірування румунського народу»⁹, яка побачила світ у 1903 р., упорядкована згідно методики предста-

⁴ For more details this ceremony see the work, Mojsej A.A., Potapova L.B., Vy' lka L.Ya. «Ry'tual prodazhy' rebenka (y'zmeneny e y'meny') u ukra'y'ncev i rumyn Bukoviny» [The ritual of selling a child (changing the name) among Ukrainians and Romanians of Bukovina], *Codrul Cosminului*, XXII, 2016, N. 2, P. 227-242.

⁵ Ibid., p. 99-100, 427-429.

⁶ Marian Simion Florea (1847 - 1907) - Romanian priest, ethnographer. He left a huge ethnographic heritage, consisting of more than 150 historic and ethnographic works, a large number of manuscript materials. Romanian Academy of Sciences academician, the "father of Romanian ethnography".

⁷ Marian S. Fl. Nașterea la români [Birth of the Romanian], Sudiu etnografic, București, Lito-Tipografia Carol Gobl, 1892, 441 p.

⁸ Niculiță-Voronca E. (1862-1939) - folklorist, poet, novelist. Representative mythological school in ethnography.

⁹ Niculiță-Voronca E. Datiniile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică [Romanian traditions and beliefs of people gathered and arranged on mythological], Vol. I, Iași, Polirom, 1998, 503 p.; Vol.II, Iași, Polirom, 1998, 646 p.

вників міфологічної школи. В ній, серед об'ємного етнографічного матеріалу, зустрічається також тема родильної обрядовості. Добре проілюстрований звичай обрання зустрічного кума, вірування про підміну дияволом дітей, використання васильків та маку в родильних обрядах, табу для маленьких дітей і вагітних жінок щодо дзеркала і води, доля дітей на тому світі. У роботі подані народні вірування в янголів при народженні, про віщунок, в негативні міфічні істоти (*відьми, лісової баби – Штіма Педурії (Știma Pădurii), диявола, мороїє*). Добре описаний обряд хрещення, роль хрещеного батька та кумів, обряд стриження волосся і нігтів. Монографія оздоблена багатим фольклорним матеріалом, в тому числі на тематику родильної обрядовості. Однак, слід відмітити розпорошену манеру викладання матеріалу, що здійснений не в руслі життєвої еволюції людини, а через призму чотирьох стихій як першооснов світу: землі, води, повітря і вогню, що, звісно, ускладнює використання безсумнівно цінної первинної інформації. У своїх роботах Є. Нікуліце-Воронка вбачала джерела багатьох форм традиційної народної культури у римській міфології, а в кожному образі-персонажі – втілення природних стихій та елементів. Однак міфологічний підхід не спотворив суті об'ємного матеріалу, зібраного нею. Праця Є. Нікуліце-Воронки ґрунтується на масивному охопленні автентичного фактажу з Буковини: лише з північної частини Буковини в її працях знаходимо посилення на інформаторів з понад 40 населених пунктів, а зі всієї Буковини її праця ґрунтується на матеріалі, зібраному від понад двох сотень інформаторів з близько 60 населених пунктів. Аналіз перших трьох розділів „Звичаїв і вірувань румунського народу” свідчить, що із загальної кількості зібраного матеріалу, інформація з Буковини становить понад 80 %, що вказує на те, що основний ареал досліджень Нікуліце-Воронки належить Буковині. Найчастіше дослідниця використовувала інформацію з таких українських, румуномовних або змішаних населених пунктів північної частини Буковини, як Михальча¹⁰ (484 посилань), Роша (152), Магала (96), Бросківці (88), Ропча (49), Волока (20), Малий Кучурів (19), Коровія (15), Корчівці (12), Сторожинець (12), Йорданешти (12), Молодія (6), Остриця (4), Іжівці (4), Гореча (4), Карапчів (3), Станівці (3), Бояни (3), Чагор (1), Багринівка (1) та ін. В роботі Є. Нікуліце-Воронки наведені прізвища багатьох інформаторів з буковинських сіл. Серед найбільш активних дослідниця згадала: А. Мотока та Н. Філіпа з Михальчі, І. Писарчука з Роші, В. Маслоского та Д. Григоращука з Магали, Г. Білецького з Волоки, Д. Михайлюка з Бросківців, А. Смолінчука з Горечі, К. Геїна зі Сторожинця, А. Сорочана з Ропчі, Г. Пую з Молодії, П. Божеску з Йорданештів, А. Гайдичука з Жучки та ін. З цього видно, що часто національна належність звичаїв не уточнюється, що є природно, бо в буковинському краї родильна обрядовість між християнами (українцями і румунами) не істотно відрізнялась. А деякі прізвища інформаторів (Андрійчук, Костинюк, Мар'янчук з Михальчі; Деменчук, Михайлюк з Сторожинця; Ікімчук, Іфтімчук, Лукач з Шкеї; Гідич з Топорівки; Скрипничук, Семенюк, Писарчук, Демчук з Роші; Смолінчук з Городнику; Багрин, Михалюк з Бросківців) доводять, що дослідниця мала

широку інформативну базу серед українців краю.

Тематика обрядовості та фольклору, пов'язаних з народженням нової людини, викликала інтерес одного з послідовників С.Ф. Маріана – Артура Горовея¹¹. У 1909 р. у видавництві «Мінерва» вийшла його монографія «Наші звичаї при народженні»¹². У вступі автор протиставив психологічні особливості молодих жінок з міста та села. Вказавши, з його переконання, на небажання деяких міських жінок народжувати та появу лікарів, які здійснювали аборти, він стверджував, що в здоровій сільській громаді бажання мати дітей є явищем природним, достойним наслідування. Аналіз обрядів, які супроводжують цю визначну подію в житті кожної сім'ї А. Горовея розпочав з бажання молодої жінки мати дітей, великої кількості дій, спрямованих на подолання безплідності (молитви, зілля, ворожіння). Далі він послідовно розкрив звичаї, пов'язані з вгадуванням статі майбутньої дитини, полегшення мук під час пологів. Описана також обрядовість післяродового періоду: перша купіль, вірування у пророцтво віщунок, перша пелюшка, «звільнення хати», родини, крижми, роль кумів, хрещення, вибір імені, «продаж дитини» у випадку хвороби, дарування колачів та ін. У роботі автор використав багато фольклорних текстів, що відповідали кожному з описаних ритуалів.

Однак, будучи журналістом, А. Горовея оформив свою монографію без посилань, прийнятих в наукових працях. Локалізація оприлюдненої інформації здійснювалася шляхом посилань в тексті: часто – на Буковині, іноді вказаний населений пункт або повіт. Етнографічний матеріал з Буковини пронизує весь цикл обрядів, пов'язаних з появою на світ нової людини. Інформація з Буковини була зібрана за допомогою групи збирачів, які гуртувалися навколо журналу „Вечорниця” (гол. редактором якого був А. Горовея) і мали контакт з цілою мережею місцевих інформаторів. Як зазначав сам автор, найбільший внесок в акумулюванні етнографічного матеріалу з різних тем зробили С. Кіріляну (зібрав дані з с. Педурени, Леспезь, Васкани), М. Лупеску (Броштени), П. Хереску (Геїнешти), В. Ціфеску (Шарул-Дорней), В. Худіце (Богденешти), Н. Томеску (Джурджешти), С. Михайлеску (Джулешти), Т. Іонеску (Долхаска) та ін.

У міжвоєнному періоді етнографічні дослідження проводили представники монографічної (бухарестської) школи Дімітрія Густі. Створювались змішані експедиційні групи, які склалися зі спеціалістів різних галузей знань. Проводилися комплексні польові дослідження, під час яких була вивчена, в тому числі, й родильна обрядовість, процес входження новонародженого в життя громади. Дещо зміщені і акценти пошукової роботи в бік соціальних внутрішніх відносин в спільноті (освячення, купання, хрестини, роль повитухи і кумів тощо). Результатами подібної пошукової праці стали монографічні праці, присвячені обрядам румунських сіл. В 1936 р. під керівництвом Д. Густі був створений «Музей села» в Бухаресті.

На матеріалах соціологічних анкет розповсюджених представниками монографічної школи ґрунтувала свої дисертаційні дослідження К. Костафору. У 1945 р. на основі інформації, зібраної з сіл Фонду Молдової Сучавського повіту (південна частина Буковини) у 1928 р.,

¹⁰ Nowadays the main population of the village is Ukrainian.

¹¹ Arthur Gorovey (1864 - 1951) - Romanian folklorist, poet, writer, founder of magazines, of which the most famous "gatherings. Magazine for literature and traditions» («Șezătoarea. Revistă pentru literatură și tradițiuni»), founded in 1892.

¹² Gorovei A. *Datinile noastre la naștere* [Our traditions at birth], București, Minerva, 1909, 97 p.

Рунку Горжського повіту в 1930 р. та Корнова Унгенського повіту в 1931 р., К. Костафору видала роботу «Монографічне дослідження сім'ї»¹³, в якій висвітлені сімейні ритуали в період народження нової людини. Дуже добре висвітлена тема соціальних відношень у випадку позашлюбного народження дитини, проблема бездітних сімей, ритуальні обов'язки перед хрещеними батьками. Авторка провела аналіз, базуючись на автентичних даних, отриманих під час безпосереднього усного спілкування з інформаторами.

Одним з найбільш фундаментальним дослідженням етнографії румунів на даний час слід вважати проект складання «Румунського Етнографічного Атласу», реалізованого в 60-80 роках ХХ ст. зусиллями співробітників Інституту Етнографії та Фольклору «Костянтин Бреїлоу» Румунської Академії наук. Аби зрозуміти масштаб та фундаментальність цього дослідження слід сказати, що за допомогою запитальників, які містили 1200 запитань, було опитано 18000 суб'єктів з 600 населених пунктів Румунії. Отримана інформація синтетично була занесена на більш ніж 1000 етнографічних карт, тематично класифікованих у 5 томів. Більш розширено матеріал опублікований в корпусі документів «Румунські етнографічні документи» (РЕД). В серії «Свята і звичаї» вийшло вже 4 томи. Четвертий том цієї серії підсумовує результати дослідження на території Молдови, в тому числі Буковини. В межах Сучавського повіту були проведені масштабні дослідження в 16 селах: Арборе, Бороая, Броштени, Калафіндешти, Долхешти, Думбревени, Фунду Молдовей, Меліни, Пелтіноаса, Пояна Стампій, Стража, Стулпикани, Шару Дорней, Удешти, Ватра Молдовіцей, Нижній Віков.

В першій частині тому, присвяченій обрядам і звичаям сімейного циклу, фундаментально розглянута родильна обрядовість. Всі основні етапи процесу появи на світ нової людини: народження дитини, діяльність повитухи, перша купіль, пригостання з нагоди народження дитини, турбота про здоров'я породіллі, вірування в існування віщунок, роль хрещених батьків і кумів, святкування і купання після хрещення, зміна імені та «продаж дитини» були типологізовані на основі цілого масиву даних, в тому числі з південної частини Буковини¹⁴.

При народженні дитини піддані аналізу звичаї, пов'язані з місцем народження (на землі, біля ліжка, на печі, на ліжку, «де прийдеться»); з положенням породіллі при родах (лежачи, на колінах, випадки панічного бігу); з підстількою (солома, покривало на соломі, солома на землі, кожух, «щось тепле»); засоби полегшення родів, в тому числі магічна практика: із сповиванням малюка (весільна сорочка одного з батьків, звична сорочка, в ганчір'я з дому, в кожусі); з місцем покладання новонародженого на землю (біля печі, ліжка, мами, ікон,

у східному кутку кімнати); з особою, яка піднімала до гори дитину зразу після народження (моша, батько, хрещена мати); з практикою захисту дитини від хвороб чи негативних міфологічних істот¹⁵.

Роль *моші*¹⁶ розглянута з різних аспектів: аналіз існуючої термінології, вибір *моші* (з родичів, матір жінки, її бабуся, свекруха, стара уміла жінка тощо); функції повитухи щодо породіллі, щодо дитини; зобов'язання батьків перед *мошею*¹⁷.

Перше купання новонародженого, як дія гігієнічного і обрядового значення, викликає інтерес дослідників своєю термінологією, увагою до виду води, яка використовується (непечата, освячена тощо), до речей, що ставляться у купіль. Ритуальне значення має також місце, де виливають воду після купання.

Акт пригостання з нагоди народження дитини, який проводився в домі породіллі відразу після родів, дозволив дослідникам типологізувати матеріал про види страв, спеціальне пригостання для моші, те, що має їсти сама молода мама, хто приносив пригостання (повитуха, хрещена мати, родичі, друзі). Не залишений поза увагою також магічний компонент обряду. Зокрема, подані засоби захисту породіллі від пристріту, чаклунства та хвороб. Окремо подано матеріал про пророкування долі новонародженому *віщунками*: їхні народні назви, кількість, місце і час появи, *стіл віщунок* (їжа, рослини і речі, які ставили на цьому столі), процес провіщення.

В підрозділі «Хрещені батьки» перераховані всі варіанти назв цих почесних осіб, підкреслена їх соціальна роль, розкрита логіка відбору «стрічного куму», обов'язки хрещених батьків перед дитиною, батьків дитини та дитини перед хрещеними батьками; подана типологізація обряду хрещення та стриження волосся¹⁸.

Куметрія¹⁹ (*cumătria*) – це обряд святкування із застіллям факту народження нової людини, що є важливим моментом в соціалізації нового члена сім'ї, як і певним кроком в зростанні авторитету батьків новонародженого. Автори монографії розглянули в цьому випадку всі варіанти існуючих назв обряду, склад учасників, звичай запрошення на хрестини, організацію самого столу, час проведення, зміст вітальних промов, види подарунків. Купання після хрещення розглянуто в звичному розрізі: назви, час проведення, інгредієнти, які ставили в купель тощо.

Відповідаючи на запитання про мотив зміни імені, інформатори повідомили, що це робилося у випадку хвороби дитини, «щоб обманути смерть». За ритуалом могли змінювати ім'я дитини батьки, повитуха, священник. Іноді, в разі тяжкої хвороби, дитину умовно дарували. На Буковині маля «дарували» жінці, якій щастило з дітьми. «Продаж дитини», як обряд, який проводився у випадку її хвороби був зафіксований у більшості досліджених селах південної частини Буковини. Основні ета-

¹³ Costaforu C. Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică, ediție îngrijită și studiu introductiv de Maria Voinea [Monographic research family. Methodological contribution,], Edited and foreword by Maria Voinea, București, Editura Tritonic, 2005, 382 p.

¹⁴ Sărbători și obiceiuri: răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român [Holidays and customs: Romanian Ethnographic Atlas answers to questionnaires], coord.: Ion Ghinoiu, București, Editura Enciclopedică, 2004, Vol. IV, P. 3-48.

¹⁵ Ibid., P. 3-6.

¹⁶ The etymology of names midwife, moasha see the article A. Moysse 'Features common operation midwives and midwives in maternity rituals Ukrainian and Romanian population Bukovina', *Current issues of social studies and history of medicine*, 2016, N. 3 (11), P. 69-78.

¹⁷ Sărbători și obiceiuri: răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român [Holidays and customs: answers to questionnaires Romanian Ethnographic Atlas], coord.: Ion Ghinoiu, București, Editura Enciclopedică, 2004, Vol. IV, P. 7-11.

¹⁸ Ibid., P. 12-31.

¹⁹ In Ukrainian villages of Bukovina – christening.

пи обряду зводились до передавання дитини через вікно за гроші жінці яка мала багато здорових дітей, або родичці. Це робилися батьками, чи хресною матір'ю (ненашею). Наступний етап – входження «другої матері» через двері до хати. Нове ім'я вимовляли під час передавання дитини через вікно. На завершальному етапі обряду дитина передавалась своїм батькам з новим ім'ям. Дослідники зареєстрували на Буковині також інші форми проведення обряду лікування дитини з використанням прийому заховання (уходу) від злих духів (проведення через отвір, викопаний в березі ріки; проведення попід борозну)²⁰.

В 2012 році побачила світ у видавництві Яського університету «А.І. Куза» фундаментальна монографія Адіни Хулубаш²¹ «Родильні обряди в Молдові. Типологія і корпус текстів»²². Робота ґрунтується на дуже широкій джерельній базі. Вона зібрана на основі значного масиву джерельних матеріалів з даної тематики, які зберігаються у фондах Яської філії Румунського філологічного інституту імені А. Філіппіде Румунської академії наук під назвою «Фольклорний архів Молдови і Буковини». Фольклорний архів інституту має понад 80 тис. документів. Переважна їх кількість зібрана під час реалізації проекту «Загальний фольклорний та етнографічний запитальник», робота над яким проводилась з 1969 до 2010 року великим колективом професіоналів. Відповіді отримані з-понад 800 населених пунктів історичної Молдови. В ній знаходимо етнографічну інформацію з 86 населених пунктів Буковини, в тому числі з її північної частини. До цього в монографії використана інформація, акумульована румунськими дослідниками за більш ніж століття інтенсивної польової роботи.

Авторка розглянула народження як процес еволюційний, який під час свого розвитку проходить трансформації. Тому і обрядовість, яка супроводжує це явище, не залишилась незмінною протягом часу, а зберегла ті елементи, яким притаманна адаптивна властивість і вона знайшла свою нішу в нових соціально-економічних особливостях людської спільноти. На її думку, система вірувань, пов'язаних з народженням, не порушила своєї рівноваги через те, що пологи відбуваються в лікарнях, обряди пройшли процес селекції і кристалізації і, як результат, вони не перестають передаватися через покоління. Подібна резистентність духовної спадщини пояснюється Адіною Хулубаш специфікою родильних обрядів. Секретність процесу родів, мотивована фізіологічно і магічно, виняткова участь жінок в здійснюванні традиційної практики в інтимній обстановці домашнього середовища, захистили цей сегмент сімейних ритуалів від публічності та відхилення від початкового варіанту. Поряд з цим, навіваючи страх, існувала таїна, життя як чудо, всі ці фактори створюють основи того спільного, що існує між родильною і похоронною обрядністю. Це сприяє безупинній передачі цієї інформації, всупереч модернізованому суспільству. Прихованість традиційної інформації в добу урбанізації ніяк, однак, не сприяє зни-

кненню магічної практики зі згаданих обрядів. Релігійні ритуали містять у своїй структурі язичницьку практику: певний момент ініціації молодої жінки проходженням через муки пологів, ритуал стриження чуба хлопчика, завбачення майбутньої професії малюка тощо.

Перша частина роботи А. Хулубаш присвячена теоретичному осмисленню об'ємного фактичного матеріалу, який в Румунії та за її кордонами накопичений в родильній обрядовості. До речі, в компаративному аналізі присутній також і матеріал з України. Авторка виділяє декілька ключових питань: загальна закономірність родильних вірувань і обрядів, плодючість і стерильність як проблема жінок, магічний захист дитини і породіллі, піч і поріг як сакральні індикатори в домашньому світі, проблема незвичайних дітей (з зубами, хвостом, позашлюбні та ін.), хрещені батьки (нашій), типологія колискових пісень, божества долі в архаїчних віруваннях²³. В другій частині монографії проведена типологізація родильних обрядів, звичаїв та вірувань, починаючи з питань зачаття, вагітності і закінчуючи відлученням дитини від грудей. Абсолютно у всіх розділах цього аналізу присутні матеріали з Буковини. Завершує роботу розділ, в якому представлений корпус текстів; колискові пісні, замовляння, частівки, промови і казки.

Підсумовуючи сказане, можна з певністю стверджувати, що джерельна база для дослідження родильної обрядовості на Буковині, наявна в наукових роботах румунських етнографів, вона є достатньою для опису, класифікації, типологізації та картографування, які, в принципі, реалізується сьогодні в масштабах всієї Румунії. Опублікований матеріал дозволяє також проаналізувати процес трансформації обрядів родильного циклу, зрозуміти їх адаптивний потенціал та загальні закономірності змін в духовній сфері суспільства. Наявний в згаданих працях буковинського матеріалу створює належне підґрунтя для створення об'єктивної картини цього етапу сімейної обрядовості в нашому краї. Звісно, для більш ґрунтового наукового аналізу, потрібні експедиційні дослідження в українських селах. Це дало б змогу вивчити взаємовпливи культури цих двох автохтонних народів на рівні звичаїв, обрядів і вірувань, пов'язаних з народженням нової людини.

Результати чисельних фундаментальних анкетувань, етнографічний та фольклорний матеріал зібраний під час польових досліджень, поява серйозних теоретичних розробок румунських вчених приводять до розуміння, що народознавча наука виходить на новий, етнологічний етап. Він характеризується процесом осмислення величезного масиву емпіричного матеріалу, набутого протягом більш ніж століття. До праць, які ознаменують цю тенденцію, можна зачислити проаналізовану в даній статті монографію А. Хулубаш. З меншою кількістю використаних буковинських матеріалів, але з високою долею теоретичної фундаментальності до цього ряду слід приєднати монографію І. Гіною²⁴ «Цей світ, той світ» та роботу Н.А. Штюке «На порозі білого світу», в

²⁰ Ibidem, P. 31-48.

²¹ Adina Hulubash maiden surname Chibotariu - employee Iasi Branch of the Romanian Institute of Philology of A. Filippide, PhD, Director of the Department of Ethnography and Folklore Research interests: ethnology, folklore, poetry.

²² Hulubaş A. Obiceiuri la naştere din Moldova. Tipologie şi corpus de texte [Habits birth of Moldova. Typology and corpus of texts], Iaşi, Editura Universităţii A.I. Cuza, 2012, 415 p.

²³ Ibidem, P. 20-161.

²⁴ Ion Ginoiu - PhD, scientific secretary of the Institute of Ethnography and Folklore them. AK Braila Romanian Academy; Coordinator of the publication "Romanian Ethnographic Atlas" and the set of "Romanian ethnographic documents"; Coordinator of the 5-volume edition «Celebrations and ceremonies. Responses to the questionnaire "Romanian Ethnographic Atlas"».

світ»²⁵ та роботу Н.А. Штюке²⁶ «На порозі білого світу»²⁷, в яких обрядодії, що супроводжують появу на світ нової людини, отримують глибинну філософську колоратуру.

Moysey Antony. Maternity rites of population of Bukovina in scientific studies of the Romanian researchers the second half of the XIX - early XXI centuries. In this article the information component is presented in the works of different generations of Romanian ethnographers concerning maternity rites of the population of Bukovina, its southern and northern parts. Considered availability of materials is obtained from informants from Bukovina, which is a result of massive ethnographic survey conducted since the second half of the XIX century and to the nowadays. Among them is certainly valuable information about the population of Bukovina is analyzed in the article "Linguistically-mythological" questionnaire, conducted on the initiative of B.P. Hashdeu in 1884-1885 years; much research work represent "Bucharest sociological school", were held in the interwar period (material regarding Bukovina is used in the work of K. Kostaforu); fundamental research was provided under the accumulation of material for Romanian Ethnographic Atlas assembly, initiated by the Institute of Ethnography and Folklore "Constantin Brailoiu" of the Romanian Academy of Sciences; a large amount of source material on the subject, which is stored in the collections of Iasi Branch of the Romanian Institute of Philology of A. Filipide of the Romanian Academy of Sciences entitled "Folklore Archives of Moldova and Bucovina", collected during the project "common folk and ethnographic questionnaire" (1969 - 2010). To understand the typological characteristics of the maternity rituals Ukrainians and Romanians in Bukovina article deals with the monograph, based on a rich Bukovinian source materials. The most noun materials in this current question are researches of S. F. Marian, E. Nikulitse-Voronka, A. Horovey. For the current state of devel-

opment of the designated subject is demonstrative A. Hulubash's monograph, based on materials already mentioned "common folk and ethnographic questionnaire." Moreover, it should be emphasized that the Bukovinian materials were widely represented in works devoted to Moldova. However, it mostly concerns southern Bukovina and only partially to the northern part. These gaps are filled with materials collected in the works of S.F. Marian, E. Nikulitse-Voronka, including also collection from Ukrainian villages.

Key words: Bukovina, Bukovina Romanians, maternity ritualism, rites of transformation, questioning, typology, midwife, prophets.

Мойсей Антоній - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук та українознавства ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет». Коло наукових інтересів: історія української культури, історії України, традиційної культури українського населення, взаємодія в галузі традиційної культури українського та східнороманського населення Буковини, процеси етнокультурної ідентичності в прикордонних регіонах. Автор 190 наукових публікацій, в тому числі 5 монографій.

Moysey Antony – Doctor of Historical Sciences, Chief of the department of Social Sciences and Ukrainian Studies in Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University». Research interests: history of Ukrainian culture, history of Ukraine, traditional culture of Ukrainian population, interplay in area of traditional culture of Ukrainian and eastromanian population of Bukovina, processes of ethnocultural identity in border regions. Author of 190 scientific publications including 5 monographs.

Received: 18. 01. 2017

Advance Access Published: April, 2017

© A. Moysey, 2017

²⁵ Ghinoiu I. Lumea de aici, lumea de dincolo. Ipostaze românești ale nemuririi [People here, the underworld. Romanian poses immortality], București, Editura Fundației culturale române, 1999, 330 p.

²⁶ Narchisa Shtyuke - PhD, associate professor of the University of Bucharest, author of fundamental works on maternity rites.

²⁷ Știucă N.A. În pragul lumii albe [The threshold white world], București, Centrul Național de Conservare și Valorificare a Tradiției și Creației Populare, 2001, 234 p.

**БОРОДА ДОНАРА, ГРОВОВА РОСЛИНА, ДАХОВЕ
ЗІЛЛЯ: ПРО ІСТОРІЮ НАРОДНИХ НАЗВ МОЛОДИЛА
ПОКРІВЕЛЬНОГО****Костянтин РАХНО,**Національний музей-заповідник українського гончарства,
Інститут керамології – відділення Інституту народознавства
НАН України, с. Опішне (Україна)**DONAR'S BEARD, THUNDER PLANT, ROOF HERB:
ON THE HISTORY OF THE POPULAR NAMES
OF HOUSELEEK****Kostyantyn RAKHNO,**National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne,
Ceramics Institute – the branch of the Ethnology Institute
of National Academy of Sciences of Ukraine, Opishne (Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-0973-3919
Researcher ID: B-8738-2017

Константин Рахно. Борода донара, громовое растение, кровельное зелье: об истории народных названий молодила кровельного. Стаття посвящена історії народних названь молодила кровельного (*Sempervivum tectorum* L.) – багаторічного рослини, яке в Європі здавна саджали на дахах. Відоме ще античним і ранньосередньовіковим авторам, воно вважалося захистом від грози і пожег. По повір'ю, відомому в Англії, Франції, Швейцарії, Німеччині, Австрії, Чехії, Словаччині, Словенії, Сербії та інших країнах, в будинку, на даху якого росте молодило, ніколи не ударить блискавка. Віра в чудодійну силу молодила зберегалася ще в кінці XIX – початку XX століття. Вона відбилася в його назвах у різних народів, які підкреслювали зв'язок рослини з Громовержцем, його живучість, роль як захисту житла і даху.

Ключевые слова: молодило, етноботаніка, фітоніми, народні веровання, захист, Європа

Рослини зазвичай бувають чародійними захистами людського житла. У традиційній культурі їм приписували надприродні властивості, що нерідко поєднувалися із застосуванням у народній медицині. На особливу увагу заслуговує молодило покрівельне (*Sempervivum tectorum* L.) – багаторічна рослина, відома здавна серед багатьох народів як захисник даху людських осель. Це зілля, що широко використовується в народній медицині й відоме під великою кількістю місцевих назв, має цікаву історію і є рідним для гірських частин Європи¹. «Воно росте у гористих місцях і там, де лежить бите череп'я», – сповідав у 78 році н.е. давньоримський фармаколог і натураліст грецького походження Педаній Діоскорід². Хоча молодило не споконвічно властиве деяким регіонам, наприклад, Британії, але, очевидно, його дуже рано занесли туди із Центральної Європи. Ботанічно це стерильний гібрид, що означає, що воно залежне від його поширення виключно вегетативним розмноженням; факт, що воно зараз таке звичне й поширене в Європі на дахах і стінах, можливо, є прямим наслідком його важливості в народній медицині й повір'ях³.

У 1562 році один англійський письменник мовив, що «молодило росте в горах і горбистих місцевостях, і де-

хто садить його на своїх будинках». Мандрівник і шукач пригод Джон Джоселін перед 1672 роком знайшов його зростаючим навіть у Салемі⁴.

Ще й досі в Англії й Німеччині видно будинки й сараї з яскраво-зеленими дахами, вкритими мохом і молодилом⁵. Австрійський художник і краєзнавець Гуго фон Прен, перебуваючи у місті Мюльгайм (земля Баден-Вюртемберг, Німеччина), на одному з будинків Гафнергассе (Гончарного провулку) помітив дві широкі глиняні посудини з округлими боками. Одна прикрашала фронтон будинку, в той час як інша, з маленьким отвором у вигляді шиї, висіла зовні на стіні будинку біля вікна фронтону. Дослідник зауважив, що посудина служить як захист фронтону, а мешканці будинку розглядають її як емність, потрібну для розміщення молодила покрівельного. При цьому Гуго фон Прен вказав, що зазвичай ця відома в народній медицині рослина знаходить застосування на кам'яних стовпах воріт, у Баварії й Австрії – на димарях і дахах⁶. Однак при цьому він не зазначив мети такого застосування, хоча серед сільського населення Австрії в XIX столітті поширеним було вірування, що молодило, посаджене на даху, вберігає будинок від блискавки⁷. У той же час австрійський ботанік і палеонтолог Франц Унгер спостеріг, що в Австрії

¹ Herbs and Herb Lore of Colonial America, Mineola, Courier Dover Publications, 1970, P. 25.

² Riddle John M. «Pseudo-Dioscorides' Ex Herbis Femininis and Early Medieval Medical Botany», *Journal of the History of Biology*, New York, 1998, Vol. 14, N. 1, P. 64.

³ Hatfield Gabrielle, *Encyclopedia of Folk Medicine: Old World and New World Traditions*, Santa Barbara, ABC-CLIO, Inc., 2004, P. 204.

⁴ Herbs and Herb Lore of Colonial America, Op. cit., P. 25.

⁵ Ibid.

⁶ Preen Hugo von. «Spatzenhafen aus Müllheim in Baden» [Spatzenhafen from Müllheim in Baden], *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, Berlin, Achtzehnter Jahrgang, 1908, S. 280.

⁷ Thümen Felix v. «Die Pflanze als Zaubermitte!» [The plant as magic], *Schriften des Vereines zur Verbreitung naturwissenschaftlicher Kenntnisse in Wien*, Wien, 1881, Vereinsjahr 1880/81, S. 330.

наприкінці XIX століття в народі проявляли більшу зацікавленість до лікувальних властивостей молодила, аніж до захисних⁸.

Ще Гіппократ готував із його товстого листа припарку від язв, загальної недуги в стародавній Греції⁹. За давніх часів рослини цінували більше через цілющу силу, яка була їм властивою чи хибно приписувалася. Подібно до планет, їх наділяли певним темпераментом і вважали деякі рослини сухими і гарячими, інші – вологими і холодними тощо. Отож, якщо рослина вважалася вологою чи холодною, внаслідок свого затіненого місцезнаходження чи лише внаслідок надуманих гіпотез, її рекомендували природно в якості лікувального засобу проти запальних хвороб, жару тощо; якщо рослина вважалася сухою, то її рекомендували для лікування онхоцеркозу (річкової сліпоты)¹⁰. Молодило, завдяки будові його стебла і листя, відносили саме до вологих і холодних рослин. Вже давньогрецький філософ і натураліст Теофраст, який близько 320 року до н.е. уклав грецькою мовою важливу працю про рослини, описав молодило під назвою *ἀειζωον*, зазначивши, що ця рослина завжди залишається зморшкуватою і зеленою, має продовгувате, соковите, гладеньке листя, росте на ґрунті, однак також і на черепиці, якщо там є хоч трішки землі. Римляни називали її *Sempervivum* ‘та, що живе завжди’, зважаючи на властивість рослини продовжувати жити впродовж тижнів, навіть місяців, цвісти і давати плоди в умовах великої засухи і повної нестачі вологи. Основою цієї життєздатності є товсті, соковиті листки, які, завдяки невеликій кількості устячок на поверхні, захищені від надмірного випаровування вологи. У християнській міфології молодило, як і всі вічнозелені рослини, вважалося символом вічного життя. Ця давня рослина з лікувальними і магічними властивостями, яка може існувати на ґрунті товщиною всього один сантиметр, росла в Німеччині на дахах і в горщиках. За народними уявленнями, її вважали надійним захистом від удару блискавки. Про її зв’язок із грозою у віруваннях німців свідчить наявність у першій складовій тривіальних назв одного з континентально-германських імен (*Donner* чи *Donar*) скандинавського бога Тора (*Donnerbart*, *Donnerkopf*, *Donnerkraut*, *Donnerwurz*, *Donnerknupf*, *Donarsbart*), імені бога Юпітера (*Jupiterbart*) та слова *Gewitter* ‘гроза’ (*Gewitterkraut*). Юпітер і Тор вважалися богами, які тримали блискавку під своїм контролем, а рожево-

червоні квітки молодила покрівельного нагадували колір бороди, якою бог грому тряс, утворюючи блискавки (звідси в деяких німецьких назвах *Bart* ‘борода’). Німецький лікар і ботанік Леонарт Фукс (1501–1566) зазначав, що молодило було присвячене Донару, саму рослину німці називають ‘борода грому’, а будинку, на якому воно росте, блискавка і грім ніколи не зашкодять¹¹. В англійців іноді воно також звалось *thunder plant* ‘громова рослина’, *St. George's beard* ‘борода святого Георга’, а також *houseleek* ‘домашнє зілля’, *hen-and-chickens* – ‘курка й курчата’, *live forever* – ‘жити вічно’, *poor man's leaf* – ‘лист бідної людини’¹². Мабуть, наймальовничішою із назв рослини була *Welcome-home-husband-though-never-so-drunk* ‘Ласкаво просимо додому, чоловіченку, хоча ти ніколи не був настільки п’яним’¹³, що натякала на зв’язок із домашнім затишком і родинним дахом над головою, а можливо, й на використання як приворотного зілля.

Прадавньою є віра в захисну силу молодила покрівельного. Ще германські язичники садили на даху молодило¹⁴. У давніх греків ця рослина називалася *διωπτήρς*, ‘та, що впала від Зевса’ і мала захищати дім від його блискавки¹⁵. За свідченнями згаданого вище Діоскоріда (IV, 88), молодило садили на будинках у горщиках вже за античних часів. Граматик кінця II століття н.е. Секст Помпей Фест також знав народні вірування щодо сили молодила берегти від грози, а решта згадок про його захисні властивості щодо блискавки (грому), які наводяться в рукописах VI і VII століть, вказує на те, що ці вірування існували за античних часів і поширилися з півдня¹⁶. Особливо вони посилювалися, коли імператор Карл Великий (768–814) наказав своїм підданим мати на даху молодило в якості засобу від удару блискавки. У своїй постанові «*Capitulare de villis vel curtis imperii*» (812) він зазначив, які захисні, лікувальні і гарні рослини повинні мати будівлі на території його імперії, а щодо цієї рослини наказав: «*et ille hortulanus habeat super domum suam Jovis barbam*» ‘і кожний селянин повинен мати на своєму даху молодило покрівельне’¹⁷. Цей звичай здавна обґрунтовувався магічними властивостями молодила захищати від атмосферних явищ, зокрема вже у XIV столітті у «Книзі природи» теолога і натураліста Конрада фон Мегенберга (1309–1374) говорилося, що ця рослина відводить грім і блискавку, тому її садять на дахах будинків¹⁸. Згадувалася вона і в трав-

⁸ Unger Franz, Op. cit., P. 25.

¹⁰ Meyer Carl Der. Aberglaube des Mittelalters und der nächstfolgenden Jahrhunderte [Botanical discoveries in the field of cultural history: The plant as a magical medium], Basel: Druck und Verlag von Felix Schneider, 1884, S. 61.

¹¹ Perger Anton, Ritter von Deutsche Pflanzensagen [German tales about plants], Stuttgart: Verlag von August Schaber, 1864, S. 167.

¹² Herbs and Herb Lore of Colonial America, Op. cit., P. 189.

¹³ Watts D.C. Elsevier's Dictionary of Plant Lore, Burlington, San Diego, London, Academic Press, 2007, P. 202.

¹⁴ Schönwerth Franz Xaver von. Aus der Oberpfälz: Sitten und Sagen [From the Upper Palatinate: manners and legends], Ausburg, Matth. Rieger'sche Buchhandlung, 1858, Zweyter Theil, S. 21.

¹⁵ Watts D.C. Op. cit., P. 202.

¹⁶ Höfler Max, “Der Frauen-Dreißiger” [The Woman's Thirties], *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, Wien, 1912, XVIII, Jahrgang, S. 151; Gunda Béla, Pap Uzonka, „Sempervivum tectorum – die Hauswurz in der ungarischen Volksheilkunde“ [Sempervivum tectorum - the housewurst in the Hungarian folklore], *Curare. Zeitschrift für Medizinethnologie*, Berlin, 1993, Band 16, H. 2, S. 86; Hoffmann-Krayer Eduard Handwoerterbuch des Deutschen Aberglaubens [Handbook of German Aberglaubens], Berlin, Walter de Gruyter, 1974, Band 3, S. 1578.

¹⁷ Gengler Heinrich, Gottfried Germanische Rechtsdenkmäler. Leges, Capitularia, Formulae. In Auszügen und Proben mit Einleitung ergänzenden Geschichtszeugnissen, Anmerkungen und Glossar zum academischen Gebrauche [Leges, Capitularia, Formulae. In excerpts and rehearsals with introduction, supplementary history, notes and glossary on academic use], Erlangen, Verlag von Andreas Deichert, 1875, S. 640; Schrödter Willy. Pflanzen Geheimnisse [Plant secrets], Sankt Goar, Reichl Verlag, 1957, S. 56-57, 103.

¹⁸ Schrödter Willy. Op. cit., S. 57.

Hoffmann-Krayer Eduard Handwoerterbuch des Deutschen Aberglaubens [Handbook of German Aberglaubens], Berlin, Walter de Gruyter, 1974, Band 3., S. 1578.

никах XVI століття¹⁹.

На всій німецькомовній території поширеною була думка, що посаджене на даху молодило покривельне захищає будинок від удару блискавки (і взагалі від небезпеки вогню). Рослину навіть називали *Dachwurz*, *Dachlauch*, *Dachlaub*, тобто 'даховий корінь', 'дахова цибуля', 'дахова зелень'²⁰. Про те, що молодило користувалося великою увагою серед мешканців Німеччини, свідчить і обставина, що одна місцевість у Верхньому Гессені має назву *Hauswurz* 'домашній корінь' (одна із назв молодила німецькою мовою)²¹. Молодило, як зазначав австрійський ботанік і журналіст Ернст Моріц Кронфельд, наприкінці XIX століття можна було знайти на дахах будинків скрізь у німецьких поселеннях. Зокрема, вже здалеку, через наявність молодила, розпізнавали будинки німецьких колоністів у Галичині²². На схід від річки Лех між Швабією та Баварією на даху будинку в напрямку дверей ставили горщик із молодилом, яке повинно було захистити будинок від блискавки і пожежі²³. Наприкінці XIX століття у Померанії казали, що в будинок, де молодило росте на даху, блискавка ніколи не зможе вдарити²⁴. В окрузі Гарбург, зокрема в селах Раде й Охтманнсбрух, ще на початку XX століття вирощували з цією метою молодило в прикріпленій на даху чаші²⁵.

Як повідомляв німецький ботанік Гайнріх Марцелл, у Швейцарії, Швабії та Сілезії ще в 20-х роках XX століття вірили, що цвітіння молодила на даху будинку прогнозує смерть когось із мешканців оселі, а в німецькій громаді Балінген (земля Баден-Вюртемберг) у цей час садили молодило на черепиці тільки-но збудованого будинку в якості громовідводу. Про живучість останнього забобону говорять те, що його висміював ще на початку XVIII століття аптекар Йоганн Георг Шмідт²⁶.

У середині XIX століття він відзначений у Нідерландах, де молодило, подібно до німців, звали *Donderbaard*, *Donderbladers*²⁷. У французів молодило теж мало назву

joubarbe 'Юпітерова борода'. Ще в XI столітті Одо з Мена у своєму віршованому трактаті «Про властивості трав» (741) повідомляв, що цю рослину повсюди в народі звать бородою Юпітера²⁸. У багатьох місцевостях Франції, особливо серед сільського населення гір, дивилися на цю рослину як на засіб проти хвороб, які могли проникнути в будинок, і вважали справжнім блюзнірством зірвати молодило, коли воно росло на стіні або на дахах будинків. Вдавалися й до ритуалів профілактичного характеру. Коли молодило знаходилося в стані цвітіння, з нього робили букети, які розташовували хрест-навхрест на дверях і особливо на стелях стаєнь²⁹.

Аналогічні вірування були притаманні й для інших країн Європи. У Британії молодило теж часто вирощували на дахах, кажучи, що воно боронить дім від блискавки³⁰. Молодило «оберігає те, на чому росте, від вогню та блискавки», говорив англійський фармацевт, ботанік і лікар XVII століття Ніколас Калпеер; «не гірше за страхування від пожежі», казали у Вілтширі. Джон Клер зауважував, що в його рідному Нортгемптонширі «жоден гребінь даху не обходиться без цього, оскільки забобон вважає його оберегом від блискавки»³¹. У Даремі в Англії сільський люд у другій половині XIX століття плекав молодило, яке місцевою говіркою звали «full» або «fullen», на стріхах своїх хатин, щоб уберегти їх від грому й блискавиці, яка, як казали, ніколи не вдаряла у цю вічнозелену рослину³². Така ж ідея зустрічається в інших місцинах східної Англії; навіть у другій половині XX століття були зафіксовані випадки, коли сім'ї, переїжджаючи зі старих чи призначених до знесення будинків до нового орендованого житла, старанно забирали з собою молодило, щоб покласти на дах нового будинку.

Таким чином у Ланкаширі мала захищатися навіть надвірна вбиральня³³. Цю маленьку рослину також заохочували рости на вкритих соломою дахах через повір'я, що її присутність урятує дім від знищення вогнем. Англійська фольклористка Елізабет Вільєрс знала стару

¹⁹ Hoffmann-Krayer Eduard. Handwoerterbuch des Deutschen Aberglaubens [Handbook of German Aberglaubens], Berlin, Walter de Gruyter, 1974, Band 3, S. 1578.

²⁰ Spenner F.C. Handbuch der angewandten Botanik, oder, Praktische Anleitung zur Kenntniss der medizinisch, technisch und ökonomisch gebräuchlichen Gewächse Deutschlands und der Schweiz [Handbook of Applied Botany, or, Practical guide to the knowledge of the medicinal, technically and economically customary plants of Germany and Switzerland], Freiburg, Universitäts-Buchh. und Buchdruckerei der Gebr. Groos, 1834, S. 697.

²¹ Schrödter Willy, Op. cit., S. 103.

²² Kronfeld M. Zauberpflanzen und Amulette: Ein Beitrag zur Kulturgeschichte und Volksmedizin [Magic plants and amulets: A contribution to the history of civilization and popular medicine], Wien, Verlag von Moritz Perles, 1898, S. 62.

²³ Leoprechting Karl. Aus dem Lechrain: Zur deutschen Sitten- und Sagenkunde [From the Lechrain. To German manners and legends], München, Literarisch-Artistische Anstalt, 1855, S. 231.

²⁴ Jahn Ulrich, Hexenwesen und Zauberei in Pommern [Witchcraft and sorcery in Pomerania], Breslau, Im Commissionsverlag bei W. Koebner, 1886, S. 190.

²⁵ Kück Eduard, Wetterglaube in der Lüneburger Heide [Weather in the Lüneburg Heath], Hamburg, Richard Hermes Verlag, 1915, S. 145.

²⁶ Marzell Heinrich, Die heimische Pflanzenwelt im Volksbrauch und Volksglauben: Skizzen zur deutschen Volkskunde [The native plant world in folkship and folk beliefs: sketches to German folklore], Leipzig, Verlag von Quelle & Meyer, 1922, S. 71.

²⁷ Bergh L.Ph.C. van den, Proeve van den kritisch woordenboek der Nederlandache mythologie [Attempt at a critical dictionary of Dutch mythology], Utrecht, L.E. Bosch en zoon, 1846, S. 317.

²⁸ Odo iz Mena, O svoystvakh trav [The power of herbs], Issledovaniye, perevod s latinskogo, kommentarii i prilozheniye Yu.F. Shultsa, Pod obschey redaktsiye akademika AMN SSSR V.N. Ternovskogo, Moskva, Meditsyna, 1976, P. 120; Grimm Jacob Deutsche Mythologie. Göttingen: in der Dieterichschen Buchhandlung [German mythology. Göttingen: in the Dieterich book], 1835, S. 125.

²⁹ Migne Jacques, Paul Dictionnaire des superstitions, erreurs, préjugés et traditions populaires, où sont exposées les croyances des temps anciens et modernes [Paul Dictionary of superstitions, errors, prejudices and popular traditions, in which are exposed the beliefs of ancient and modern times], Paris, Petit-Montrouge, 1856, P. 504.

³⁰ Hatfield Gabrielle, Op. cit., P. 205; Wright A.R., Lovett E. "Specimens of Modern Mascots and Ancient Amulets of the British Isles", With Plates V. and VI. (Exhibited at the Society's Meeting, June 17, 1908.), *Folklore*, London, Published for the Folk-Lore Society by David Nutt, 1908, Volume XIX, P. 298.

³¹ Watts D.C., Op. cit., P. 202.

³² Brockie William, Legends and Superstitions of the County of Durham, Sunderland: B. Williams, 1886, P. 117.

³³ Watts D.C., Op. cit., P. 202.

пані в Дорсеті, яка зазвичай збирала молодило й вішала пучечок його поряд із комином на своєму ланцюгові для казана. Коли її запитали, вона не мала уявлення, чому робить це, вона бачила, що так іноді робиться, й думала, що це на щастя. Можливо, це була інша форма чарів від пожежі³⁴. Крім того, в багатьох частинах Великої Британії досі вірять, що молодило, яке росте на зовнішніх стінах або на даху будинку, не лише захищає той будинок від ударів блискавки, пожежі і буревіїв, але й приносить феноменальне щастя всім мешканцям оселі. Однак якщо людина навмисно чи випадково зріже молодило, то зазнає смуги нещастя, особливо стосовно її будинку. Із цієї причини було традиційним для багатьох народів при переїзді в новий дім садити його якомога ближче до будинку, перш ніж робити щось інше. Також у багатьох валлійських родинах, які мешкали у критих соломом невеликих хатках, було дуже поширено вирощувати молодило на своїх дахах на щастя³⁵. У народних уявленнях англійців молодило, як і в римлян, вважалося символом вічності, звідси його назва там *aye- (ever-) green* 'вічнозелений'³⁶. Англо-саксонські назви цього зілля *sinfulle, singrene*, сучасне англійське *sengreen* теж перекладаються як 'вічнозелена рослина'³⁷.

В якості «громової рослини» (а також захисту проти небезпеки пожежі) молодило було відоме не лише у Німеччині, Австрії, Швейцарії, Англії, Франції, Нідерландах, але також у Боснії і Герцеговині, Чехії і Словаччині, Словенії, Сербії, деяких інших країнах. У чехів молодило звали *netřesk*, у мораван і словаків – *hromotřesk, hromotresk, netresk, veliký netresk*, і то були рослина, що рятувала дім од блискавки, бо, на думку народу, там, де є ця рослина, «*netřeská*», тобто не б'є грім. Її садили на дахах будинків із охороною метою³⁸. Чехи гадали, що туди, де вирощують молодило, не влучить блискав-

ка³⁹. Будинку, на якому воно є, не зашкодить грім⁴⁰. Такі ж вірування були властиві й словацькому простолоду. Дому, на якому росте молодило, за словацьким переко-нанням, блискавиці не страшно⁴¹. Тому його садили на солом'яних стріхах⁴². Відомо, що спроби взяти молодило з чужого даху призводили до серйозних конфліктів між господарями, особливо якщо вони мали славу відьом, знахарок⁴³. У Моравії теж вірили, що молодило на комині – найкращий захист від пожежі⁴⁴. І лужичани теж залюбки вирощували молодило на покрівлі будинку, бо воно буцімто оберігало здоров'я мешканців, приносило щастя й убезпечувало від удару блискавки⁴⁵.

Шанування молодила не обмежувалося Європою. Навіть японці знали цю рослину, яка росла на дахах і повинна була захищати їх від вогню. У Японії, якщо «світанкова трава», чи *hinode*, росла на даху будинку, то очікувалося, що вона вбереже його від пожежі. Яким чином молодило, яке за давніх часів повинно було утримувати незакріплену між собою солому чи черепицю покрівлі та захищати глиняну стелю від розмивання, набуло слави захисника від блискавки і вогню, можна лише здогадуватися. Можливо, визначальним для цього вірування стало червоне забарвлення квіток цієї рослини (символ вогню), можливо, було помічено, що при ударах блискавки ці життєстійкі рослини залишалися неушкодженими⁴⁶. У Тіролі спостерегли, що будинки, на дахах яких росло молодило, рідко вражалися блискавкою. При наближенні грози там кидали листя молодила в плиту. Однак таке листя слід було рвати на даху в день святого Іоанна. Це вірування відобразилося в місцевому примовлянні: «*Du Donnerbart, bist als Deck, / halt Feuer und Flammen weg*» 'Ти, борода Донара, як габа, на відстані тримаєш вогонь і полум'я'⁴⁷.

У Чехії в XIX столітті молодило садили на дахах в

³⁴ Villiers Elizabeth, *The Mascot Book: a Popular Encyclopaedia of Bringers of Luck, with Their Attendant Legends and Beliefs Taken from Every Land, Eastern Lore and Mystery, Gipsy Traditions, Ancient Love Charms and Spells, Old World Legends, Amulets that Cure Disease and Ward Off Danger, the Astrological Influence of Birth Dates, Mascots to Ensure Business Success, the Meaning of Moles, the Mystic Power of Colours, Jewels and Numbers, Etc., Etc.* London, T. Werner Laurie, 1929, P. 94.

³⁵ Dunwich Gerina, *Herbal Magick: A Witch's Guide to Herbal Folklore and Enchantments*, Franklin Lakes, The Career Press, 2002, P. 41-42.

³⁶ Bartels W., *Pflanzen in der englischen Folklore* [Plants in English folklore], Hamburg: Lütcke & Wulff, 1900, S. 21.

³⁷ Sauer Hans, Kruschke Ulrike, „Die altenglischen Pflanzennamen aus linguistischer und lexikographischer Sicht“ [The Old English plant names from linguistic and lexicographical perspective], *Sudhoffs Archiv*, Stuttgart, 2004, Bd. 88, H. 2, S. 182; Hatfield Gabrielle. Op. cit., P. 204.

³⁸ Hoffmann-Krayer Eduard, *Handwoerterbuch des Deutschen Aberglaubens* [Handbook of German Aberglaubens], Berlin, Walter de Gruyter, 1974, Band 3., S. 1578; Usachyova V.V. *Magiya slova i deystviya v narodnoy kulture slavyan* [The Magic of Word and Action in the Folk Culture of the Slavs], Moskva, Institut slavyanovedeniya RAN, 2008, P. 216.

³⁹ Čečetka F. J. „Lidové názory o zvech přírodních“ [People's opinions about the fathers of natural], *Český lid: Věnovany studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezku a na Slovensku*, Praha: nákladem F. Šimáčka, 1900, T. IX, P. 254; Jilík Jiří, „Žitkovské bohyně: Po stopách lidové magie v Bílých Karpatech, Uherské Hradiště [Žitkovski Goddess: In the footsteps of folk magic in the White Carpathians], Alcor puzzle, 2005, P. 86.

⁴⁰ Waldau Alfred, „Die Pflanzenwelt im böhmischen Volksleben“ [The plant world in the Bohemian folk life], *Magazin für die Literatur des Auslandes*, Berlin, Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, 1865, Siebenundsechszigster Band, Januar bis Juni 1865, S. 137.

⁴¹ Dobšinský Pavol. *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské* [Simplest customs, superstitions and Slovak games], Turč. Sv. Martin: tlačou Knihlač účastinár, Spolku; nákladom vydavateľov, 1880, P. 47; Holuby Joz. „Ľud. Rastlinné domáce lieky a povery slovenské“ [Herbal Home Remedies and superstition Slovak], *Z úst ľudu, Národopisný Věstník Československý*, Praha, nákladem společnosti Národop, Musea Československého, 1922, R. XV, P. 90.

⁴² Holuby Joz. L. „Domáce lieky ľudu slovenského“ [Home remedies L'UDU Slovak], *Letopis Matice Slovenskej*, Turč. Sv. Martin, Knihlačiarско-účastinársky spolok, 1873, Ročník X, P. 49.

⁴³ Holuby Joz. „Ľud. Rastlinné domáce lieky a povery slovenské“ [Herbal Home Remedies and superstition Slovak], *Z úst ľudu, Národopisný Věstník Československý*, Praha, nákladem společnosti Národop, Musea Československého, 1922, R. XV, P. 90-91.

⁴⁴ Stránecká Františka, „Národní pověry moravské“ [National superstitions Moravian], *Komenský: týdeník vychovatelský, věnovaný učitelstvu jakož i přátelům školství a milé mládeži naší*, Olomouc, V. Voith, 1880, Ročník osmý, P. 34-35, P. 510.

⁴⁵ Schneeweis Edmund *National superstitions Moravian*, Berlin, Akademie-Verlag, 1953, P. 153.

⁴⁶ Hoffmann-Krayer Eduard, „Handwoerterbuch des Deutschen Aberglaubens“ [Handbook of German Aberglaubens], Berlin, *Walter de Gruyter*, 1974, Band 3., S. 1578; Usachyova V.V. *Magiya slova i deystviya v narodnoy kulture slavyan* [The Magic of Word and Action in the Folk Culture of the Slavs], Moskva, Institut slavyanovedeniya RAN, 2008, P. 298.

⁴⁷ *Volksmedizin in Tirol: Ein EU-Interreg-II-Projekt ZDN* [Folk medicine in Tirol], Ratingen: VGM-Verlag, 2001, S. 112.

якості апотропеїчного засобу проти пожежі, приказуючи подібне замовляння⁴⁸. Народне вірування повсюди зазначало, що ця рослина може захистити будинок від удару блискавки і пожежі. Можливим поясненням цього передбачення могло бути те, що дахи, на яких були посажені ці рослини, були не такими сухими, як нові покрівлі. Побіч того молодило мало на меті скріплювати черепицю чи солому покрівлі між собою та захищати дах і глиняну стелю від вимивання. У Швейцарії цю рослину аж до XX століття застосовували як магичний засіб. Як і висушена голова великої рогатої худоби на гребневих брусах язичницьких будинків для захисту від виникнення епізоотії і удару блискавки, молодило повинно було здійснювати ту ж функцію перед будинком. Тому молодило садили не тільки на будинку, але й поряд із будинком на зумисне поставленому біля огорожі стовпі з вітарем на дощці. Його вішали в комині, щоб усередину помешкання не проникли відьми. Посажені на хлівах ці рослини повинні були захистити худобу від епізоотії. У Вайсенбурзі (Баварія) було відомо, що корові навесні, перед першим вигоном на пасовисько, потрібно було дати три дубові листки (щоб жодна зелень не зашкодила), три листки аспленія мурового (*Asplenium ruta-muraria*) (щоб не зашкодили жуки і відьми) та три листки молодила покрівельного (щоб худоба знайшла дорогу в хлів, над яким росте молодило)⁴⁹. У німецькій землі Бранденбург молодило також належало до захисних засобів, його можна було у XIX столітті побачити на давніх могильних курганах. Там його садили на гребені даху для захисту від пожежі, удару блискавки чи іншого нещастя, а також поряд з димарем, оскільки саме через димар прагнули потрапити в будівлю відьми⁵⁰. У Штірії вважали, що молодило на даху захищає від блискавки, тому ще наприкінці XIX століття цю рослину там часто помічали на дахах сільських будинків⁵¹.

У Німеччині при наблизенні грози молодило, взяте з даху у день святого Іоанна, клали разом із вербовими котиками в плиту. Будинки, на покрівлі яких росло молодило, повинні були бути наділеніми щастям. У нижньобаварському Вісталі вірили, що талану не буде, якщо

молодило вилучити з покрівлі. Казали, що молодило приносило щастя тим, у кого на даху воно росте, однак його цвітіння могло принести смерть мешканцям цього будинку. Сік молодила вважався засобом краси, оскільки робив шкіру чистою. Однак вважали, що збирати його потрібно у четвер (день Донара), тоді дія буде найбільш ефективною⁵². У рівних, як свічка, квітках молодила в Тюрінгії вбачали блискавковідвід, який повинен був захистити будинок під час грози. Також там були переконані, що будинок, на покрівлі якого є молодило покрівельне, залишається неушкодженим під час бурі з градом⁵³. Віра в те, що в будинок, на даху якого росте молодило, не вдарить блискавка, залишалася в німців і наприкінці XIX століття⁵⁴. Цьому, як і раніше, сприяло спостереження, що при враженні даху блискавкою молодило залишалося непошкодженим, та червоне забарвлення його квітів, в якому, як і в багатьох інших рослин, вбачали стосунок до небесного вогню⁵⁵. Тому, наприклад, у Люнебурзі навіть на початку XX століття на даху будинку знаходилася посудина з молодилом, яке розрослося з неї навсібіч. За уявленням місцевих мешканців, воно мало боронити оселю від грози⁵⁶.

Не становили винятку й країни Балкан та Карпатського регіону. У XIX столітті на всій території Боснії і Герцеговини на дахах будинків росло молодило. Вірили, що воно рятує домівку від удару блискавки та іншого лиха. У Словенії казали, що з дому, на даху якого росте молодило, ніколи нічого не буде вкрадено, навіть за відсутності мешканців⁵⁷. У Сербії також садили його на даху хати для захисту від блискавки⁵⁸. Банатський історик Фелікс Мілекер згадує молодило на покрівлях у місті Вршац і наводить його народну назву у місцевих сербів – *чуваркућа* ‘охоронець дому’⁵⁹. Такою ж чародійною здатністю наділялася ця рослина в Угорщині, де вона траплялася не лише на дахах, але й на воротах⁶⁰. Румуни, які часто плекали молодило на покрівлях будинків, сараїв, хлівів і конюшень задля такої ж мети, звали його *verzișoară* ‘зелене зілля’ або *iarba tunului, iarba de tun* ‘гromове зілля’⁶¹. Побутувала віра в силу молодила, зокрема, й на Буковині. Мешканці села Роша (нині передмістя Чернівців) використовували його із захисною

⁴⁸ Grohmann Joseph Virgil. Aberglauben und Gebräuche aus Böhmen und Mähren [A stay and customs from Bohemia and Moravia], Prag, Druck der k. k. Hofbuchdruckerei von Gottlieb Haase Söhne, 1864, I. Band, S. 94.

⁴⁹ Rochholz Ernst Ludwig. Deutscher Glaube und Brauch im Spiegel der heidnischen Vorzeit [German faith and custom in the mirror of the pagan past], Berlin, Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, 1867, Band 2, S. 129; Schrödter Willy. Op. cit., S. 103.

⁵⁰ Lippert Julius. Christentum Volksglaube und Volksbrauch [Christianity, folk belief and folk custom], Berlin, Verlag von Theodor Hoffmann, 1882, S. 484.

⁵¹ Ilwof Franz, „Zur Volkskunde der Steiermark“ [To the folklore of Styria], *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, Wien-Prag, 1897, III. Jahrgang, S. 11.

⁵² Perger Anton Ritter von. Op. cit., S. 167.

⁵³ Reling H., Bohnhorst J. Unsere Pflanzen nach ihren deutschen Volksnamen, ihrer Stellung in Mythologie und Volksglauben, in Sitte und Sage, in Geschichte und Literatur [Our plants according to their German national names, their position in mythology and folk beliefs, in manners and sagas, in history and literature], Gotha: Verlag von G. F. Thienmann, 1904, S. 359–360.

⁵⁴ Haltrich Josef, Die Macht und Herrschaft des Aberglaubens in seinen vielfachen Erscheinungsformen [The power and domination of the assurances in its manifold appearances], Schässburg, im Selbstverlage des Verfassers, 1871, S. 26.

⁵⁵ Marzell Heinrich, Op. cit., S. 72.

⁵⁶ Kück Eduard, Das alte Bauernleben der Lüneburger Heide [The old farming life of the Lüneburg Heide], Leipzig, Verlag von Theod. Thomas, 1906, S. 207.

⁵⁷ Lilek Emilian, Volksglaube und volkstümlicher Cultus in der Bosnien und Herzegowina [Folklore and popular worship in Bosnia and Herzegovina], Wien, Druck und Verlag von Adolf Holzhausen, 1896, S. 47.

⁵⁸ Andrian Ferdinand, „Freiherr v Über Wetterzauberei“ [About weather magic], *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, Wien, 1894, XXIV, Band, S. 35.

⁵⁹ Mileker Srečko, Povesnica slobodne kraljeve varoši Vršca [The History of the Free Royal City of Vršac], Pančevo, komisiona naklada braća Jovanovića, 1886, P. 228.

⁶⁰ Gunda Béla, Pap Uzonka. Op. cit., P. 84-85.

⁶¹ Ibid. P. 86.

метою, тримаючи у коробках на даху⁶². Стійкі й поширені повір'я, пов'язані з цією загадковою рослиною, сягали стародавнього європейського культу Бога-Громовержця, якому, судячи з усього, подібно до деяких інших трав і дерев, присвячувалося молодило як апотропей даху будинку. Ці народні міфологічні уявлення та оберегове використання повною відобразилися в його назвах у різних мовах. Не менш потужно вони вплинули на використання молодила покрівельного в народній медицині Європи, що потребує особливого розгляду.

Rakhno Kostyantyn. Donar's beard, thunder plant, roof herb: on the history of the popular names of houseleek. The article deals with the history of popular names of houseleek (*Sempervivum tectorum* L.) – a perennial plant that was planted on house roofs in Europe since ancient times. It is native to the mountains of southern Europe. This plant has been known to humans for thousands of years, and has attracted many common names and traditions. Mentioned already by ancient and early medieval writers, it has been traditionally thought to protect against thunderstorms and fire. In his *Capitulare de villis vel curtis imperii*, Charlemagne recommended it be grown on top of houses. In some places of Germany and England houseleek is still traditionally grown on the roofs of houses. Among Slavic peoples, the tradition of roof-top houseleeks was practiced for a long time too.

According to a belief, well-known in England, France, Switzerland, Germany, Austria, Czech Republic, Slovakia, Slovenia, Serbia, Hungary and some other countries, a house, on the roof of which houseleek is growing, will be never struck by lightning. This plant is able to ward off fire and lightning strikes. The faith in this miraculous power of houseleek has been remained still in the late 19th – early 20th century. It was preserved in its names among different peoples, which reflect an association of this plant with the

Thunder-God, for example, with the Roman thunder-god Jupiter, notably the Latin *barba Jovis* and its French derivative *joubarbe*; or with the Norse thunder-god Thor as in German *Donnerbart* and Dutch *Donderbaard*. The association with the Thunderer has been derived from a resemblance between the flowers and the god's red beard. Romanian *iarba tunului*, *iarba de tun*, Czech *netřesk*, and English thunderplant simply refer to thunder. Other common names, such as Anglo-Saxon *singrēne*, refer to its longevity. They reflect also its role as a charm for dwellings and roofs – German *Dachwurz*, *Hauswurz*, English *houseleek*, Serbian *čuvarkuča*.

Keywords: houseleek, ethnobotanics, phytonyms, folk beliefs, charms, Europe.

Rakhno Kostyantyn – доктор історичних наук, старший науковий співробітник Національного музею українського гончарства в Опішному й Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України. Коло наукових інтересів: гончарство в міфології та обрядовості слов'ян, глиняні вироби в обрядах і віруваннях, дах і черепиця у міфології, обрядовості й звичаєвості народів світу. Автор двох монографій та понад ста наукових статей.

Rakhno Kostyantyn – Doctor of History, a senior scientific assistant of the National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne and the Ceramology Institute – the branch of the Ethnology Institute of National Academy of Sciences of Ukraine. Research interests: pottery craft in the mythology and rituals of the Slavs, earthenware in the rites and beliefs, roof and roof tiles in mythology and ceremonies of the peoples of the world. The author of two monographs and over one hundred scientific articles.

Received: 18. 01. 2017

Advance Access Published: April, 2017

© K. Rakhno, 2017

⁶² Moisei A.A. *Magiya i mantyka u narodnomu kalendari skhidnoromanskogo naseleण्या Bukovyny* [Magic and Magic of the East Romanian Population of Bucovina], Chernivtsi, 2008, P. 92.